

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER ÖTÖDIK ÉVFOLYAM - 1994.1.

DEMSZKY GÁBOR BUDAPESTRŐL

37 MŰVÉSZPORTRÉ KÖZÉP-EURÓPÁBÓL

Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Ion Luca Caragiale, Ivan Krasko, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Krúdy Gyula, James Joyce, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Ivo Andrić, Danilo Kiš, Miroslav Krleža, Kassák Lajos, Illyés Gyula, József Attila, Franz Kafka, Robert Musil, Thomas Bernhard, Márai Sándor, Németh László, Karel Čapek, Josef Čapek, Jaroslav Hašek, Radnóti Miklós, Hamvas Béla, Weöres Sándor, Witold Gombrowicz, Ottlik Géza, Johannes Bobrowski, Pier Paolo Pasolini, Szóts István, Nagy László, Pilinszky János, Kondor Béla

SZARAJEVÓ • TÉRSÉGÜNKRŐL NYUGATI SZEMMEL

14

TERMÉSZETES VÁLASZTÁS

DEVIZABANKÁRI SZOLGÁLTATÁSAINKKAL

- Nemzetközi kereskedelmi devizalevelezési forgalom bonyolításával, fizetési megbízások teljesítésével
- Bankári tanácsadással
- Kereskedelmi üzletek fölépítésével
- Négy évtizedes kereskedelmi banki tapasztalattal széles körű nemzetközi bankkapcsolati háttérrel
- Biztonsággal és szakszerűséggel

HOZZÁJÁRULUNK ÜZLETI SIKERÉHEZ

Munkatársaink az Ön rendelkezésére állnak.

1821 Budapest, Szent István tér 11., Telefon: 269-0922, Fax: 269-0959, Telex: 22-6941, 22-5106 extr h

TARTALOM

Budapest: kulturális hídfőállítás	
Demszky Gábor főpolgármesterrel beszélget	
Bodor Ferenc	3

A SZELLEM ARCAI

Lázár Ervin: Rózsamáli...	9
Grendel Lajos: Kálmán bácsi, a józan modern...	11
Csiki László:	
Ion Luca Caragiale, a kacagó bölcselelő	13
Monoszló Dezső:	
Képet fessen a szótag - Ivan Krasko	15
Dobos László:	
„Ady életműve fényként terül reám”	16
Czine Mihály: MórícZ Zsigmond mindenekelőtt a valóságra figyelt	18
Fodor András:	
A kultúra szabadsága, a kultúra szervessége	
Bartók Béla és Kodály Zoltán	20
Kertész Imre: Krúdy Gyula	24
Lutter Tibor:	
James Joyce - vízgűjtő vagy forrás?	26
Pomogáts Béla:	
Az egyetemesség költője: Babits Mihály	28
Parti Nagy Lajos: A halál cukrárszata - Négy flekk Kosztolányi Dezsőről	30
Vujicsics Sztoján:	
Egy dél-kelet-európai Nobel-díjas író: Ivo Andrić	32
Danilo Kiš:	
Kisasszony: Ivo Andrić regényéről	34
Esterházy Péter: Danilo Kiš országában	35
Spiró György: A Krleža-„mitosz”	36
Vidor Miklós:	
Aki életében támadt föl: Kassák Lajos	38
Sütő András: Sorok Illyés Gyuláról	40
Tóth Bálint: „Ezüstös fejszesuhanás”.	
Vallomás József Attiláról	44
Györffy Miklós: A létezés kísérleti telepén	
Három arckép: Franz Kafka, Robert Musil, Thomas Bernhard	46

Pomogáts Béla:	
Az irodalom mint életforma: Márai Sándor	52
Sándor Iván: „Hajtöröttek vagyunk...”	
Németh László belső tájai	54
Zádor András: Kis nép nagy írói	
A két Čapek és Jaroslav Hašek	56
Gyurkovics Tibor: R. M. (1909-1944)	60
Jókai Anna: „Egyszer, egyetlenegyszer és soha többé”. A Hamvas Béla-jelenségről	62
Csukás István:	
A magyar nyelv zsenije: Weöres Sándor	64
Kiss Gy. Csaba: Miért Gombrowicz?	66
Lengyel Balázs: Róma, mint Kecskemét-	
Emléktörödékek Ottlik Gézárol	68
Kalász Márton: Johannes Bobrowski	70
Dobai Péter: „Csapongás a végső csapásig”, avagy emléksorok Pier Paolo Pasoliniról	72
Bruno de Marchi:	
Új Prométheuszok. Szóts Istvánról	74
Görömbei András:	
„Ki viszi át...” Néhány szó Nagy Lászlóról	78
Jelenits István: „Amiként kezdtem, végig az maradtam”. Pilinszky János öröksége	80
Németh Lajos: Kondor Béla művészetéről	84

TÉRSÉGÜNKRŐL

Kőbányai János: Szarajevó	86
Kende Péter: A Duna-völgyi nemzeti törekvések nyugati látószögben	94
Ralf Dahrendorf:	
Én a civil társadalomban bízom	98
Fejtő Ferenc:	
Változó időjárás Közép-Európában	102
Heinz Rögl: Osztrák ünnepek, 1995/96	103

TALÁLKOZÁSOK

Számunk szerzői	111
Summary	111

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:

Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós

Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Farkas János László

Jovánovics György művészeti vezető

kiss Gy. Csaba

Módos Márton

Pomogáts Béla

Újvári Imréné tervezőszerkesztő

Vas János (fotó)

Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Telefon/fax: 122-5164, 122-8840

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.

Felelős kiadó:

a Budapest Kft. igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta, az Extra-Hír Kft.

és a kiadó

Előfizethető a Budapest Kft.-nél

(1462 Budapest, Pf. 779),

a hírlapkézbesítő postahivatalokban,

a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-

előfizetési és Lapellátási Irodában

(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)

közvetlenül vagy postautalványon,

valamint átutalással a HELIR 215-961 162

pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft

Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra

Külkereskedelmi Vállalat

H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.

Felelős vezető:

Bánáti László ügyvezető igazgató

ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány

és a Művelődési és Közoktatási

Minisztérium támogatásával készült

Címlapunkon: Csontváry Kosztka Tivadar:

Mária kútja Názáretben (1908)

A hátsó borítón: A Budapesti Tavasz

Fesztivál plakátja

Hol van Európa fővárosa? Kontinensünkön az a szép, hogy több város is igényt tarthat erre a címre - és egyik sem. Európa az a hely, amelynek sok közepe van, de egyik sem a közép. Mi ne tudnánk ezt, Közép-Európában? Az Európai Közösség városaiban évről évre vándorol a „kulturális főváros” cím, idén Lisszabonon a sor, a szárazföld nyugati szélén. Ezt a stafétát három éve egy másik egészíti ki: az Európai Kulturális Hónap rendezvényei, amelyekkel a Közösséghez nem tartozó városok kapnak lehetőséget - idén Budapest -, hogy megmutassák a maguk és országuk kultúráját Európának, s Európáét maguknak. Reméljük, mindkét vándorünnep még sok évig megmarad, és reméljük, az Európai Közösséghez tartozás vagy nem tartozás már nem sokáig lesz kritérium a megbízások kiosztásában.

Amikor az Európai Utas e száma kikerül a nyomdából, már javában zajlanak a kulturális hónap eseményei: koncertek, kiállítások, színházi előadások. Számunk gerincét egy összeállítás adja, kis szellemi galéria, mellyel mi is a programok közé jelentkezünk. Írók, kritikusok idézik fel száz év magyar kultúrájának nagy alkotóit egy-egy rövid írásban. Középpontban az irodalom áll, de kitekintünk más művészetekre, és jelünk egy tágabb, közép-európai horizontot is. Egy ilyen összeállítás nyilván megközelítően sem lehet teljes, és arányokat se kérjen senki számom rajta, hisz semmit sem akarunk vele bizonyítani, csupán egyet s mást megmutatni.

Összeállításunkat idegen nyelveken is kiadjuk, bővítve, kiegészítve.

Emblémául Csontváry egy képét választottuk, egy olyan alkotóét, aki nagyon idevalósi és igazi világvándor, aki a furcsaságig egyéni, és akiben egy kicsit mindenki felfedezhet magából.

TISZTELT OLVASÓ! KEDVES ÚTITÁRS!

Az Európai Utas e száma önmagában is demonstrálja, hogy a lap alapítóinak és szerkesztőinek gondolkodásához közel áll az az irányultság, amelyet az 1991-ben megújított *Budapesti Tavaszi Fesztivál* koncepciója képvisel. A fesztivál művészeti programjának alkotói meghatározónak tartják a régióban gondolkodást, a közös kulturális örökség értékeinek rendszeres bemutatását.

Szándékaikat tükrözi az a gazdag program is, amely az *Európai Kulturális Hónap* keretében a kontinens több mint húsz országából mutat be értékes alkotásokat és előadóművészeti produkciókat.

A fesztivál az Európai Közösség Melina Mercouri által kezdeményezett programláncolatához kapcsolódva, egyrészt a magyar kultúra értékeit, gazdagságát és végső soron egyensúlyban működő sokféleségét kívánja tükrözni, másrészt - nem a teljesség, de a jó értelemben vett reprezentativitás igényével - az *európai kultúra hiteles századvégi képét* vázolja fel. Antológiasorozathoz illő feladat, amelyet ezúttal egy művészeti fesztivál vállalt magára.

Az Európai Kulturális Hónap mindenekelőtt a *kortárs művészet értékei* számára biztosít tág teret. Pályázatot hirdetett és találkozót rendez a kísérletező színházaknak, fogadja az éremművészek nemzetközi kongresszusát és kiállítását. Koprodukciós partnerként társult Shakespeare *Othellójának* táncművészeti adaptálásához, és ismét befogadta a Táncforum rendezte Magyar Táncpanorámát - amely ezúttal örvendetesen nyitott az alternatív művészi műhelyek irányába. Immár negyedik alkalommal hirdette meg a Budapest Art Expót, hogy erősítse a kortárs képzőművészet értékeit forgalmazó műkereskedelmet, s a Város számos galériája nyit ezen kívül is új kiállítást a Hónap tiszteletére.

A közelmúlt évtizedeiben a zenei előadóművészet meghaladni látszik a múlt századi polgári intézményrendszert. Az újító, a zenei anyaggal gyökeresen új viszonyt teremtő előadók egy része két, látszólag ellentétes pólusról érkezik, a régi zene és az új zene irányából. Ezért tekinthetjük egyaránt „avantgárdé” vonalnak fesztiválunk *Musica Antiqua* és *Musica Nova* című fejezeteit, amelyekben felvonul e két irány hazai képviselőinek élvonala.

A külföldi vendégművészek, társulatok névsorát áttekintve, összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy jelen van néhány, a század második felének kultúrtörténetében fontos szerepet játszó műhely.

Programunk adósságot is törleszt. A kontinens Kulturális Fővárosának szerepét Lisszabon váltalta, az ő magyar sorozatát viszonozzák a *portugál művészet értékeit bemutató rendezvények*.

Lusitania és *Pannónia* - két tartomány az egykori *limes* mentén. A földrajzi-gazdasági és kulturális pozíció hasonlóságai mindenképpen arra ösztönöznek, hogy ismerjük meg egymást sokkal jobban, mint az elmúlt évszázadokban tettük. A jelenlegi fesztivál-párbeszéd a kölcsönös megismerés folyamatában szeretne termékeny pillanat lenni.

Budapest, 1994 márciusában.

Klenjánszky Tamás

BUDAPEST: KULTURÁLIS HÍDFŐÁLLÁS

*Beszélgetés
Demszky
Gábor
főpolgár-
mesterrel*

Az 1738-ban elkészült Invalidus-ház, majd később Károly-kaszárnya a mai belvárosi Városház utcában: egy darab a régi Pest történetéből. Ma ebből az épületből irányítják a magyar főváros életét.

Itt vannak dr. Demszky Gábor főpolgármester irodái: egymásba nyíló termek súlyos bútorokkal, a falon a város térképe, mint gigantikus urbanisztikai szabásminta.

- A város első emberét arról faggatjuk, hogy van-e kedvenc városrésze, utcája vagy épülete Budapesten.

- Nem könnyű erre válaszolnom. Nagyon sokfelé laktam ebben a városban, szinte minden kerületben. Nagyon sok mindent szeretek itt, hiszen Budapestnek tényleg csodálatos architektúrája van. Közel áll hozzám a Szabadsághegy, a Belváros a palotáival vagy az Óbuda feletti dombvidék a karsztos sziklával. De bármennyire is meglepő, szeretem a Józsefvárost, ezt a lepusztult, nehezen kezelhető, elgettósodott

környéket a golyószaggatta falakkal s hosszan hátranyúló udvarokkal. Az egész város úgy, ahogy van - szeretni való építészeti együttes.

- A város nagy korszakai - a reformkor, a századvég, századforduló vagy a harmincas évek - közül melyiket tartja követendőnek? Melyik lehet a példa a század végén?

- A múlt század nyolcvanas éveitől kezdődő fellendülés valódi aranykor volt, semmi máshoz nem mérhető szakasz a város életében. Egészen az első háborúig terjedő időt ide számíthatjuk, ekkor alakultak meg az alapintézmények, ekkor jött létre a város ma is domináns szerkezete, ekkor határozták meg a beépítési magasságot, amit sajnos azóta jó néhányszor nem tartottunk be. Ekkor épültek meg a nagy sugárutak, az Andrássy út a fantasztikus palotásokkal, az egykor építészetileg úgy lenézett, de ma már kellően értékelt Nagykörút, a dunai rak-

partok. Ami számunkra különösen tanulságos, az ezeknek a nagy beruházásoknak a lebonyolítása, a finanszírozási gondok brilliáns megoldása, az építkezéseket segítő pénzügyi-hitelezési technika. Podmaniczky Frigyes vagy Bárczy István polgármester irigyelni való elődök voltak, nem is nagyon volt méltó utódjuk, különösen az elmúlt 45 évben.

- A háború után a fővárosnak volt egy nagyon kiváló folyóirata Budapest címmel, amely ugyan pár év után kényszerűen megszűnt, de a hetvenes években újjáéledt, és élt egészen pár évvel ezelőtt történt szomorú kimúlásáig. Terveznek e valami hasonlót kiadni?

- Több ilyen irányú tevékenységet folytatunk. Támogatjuk a Fővárosi Levéltár Budapesti Negyed című periodikáját, amelynek első száma az Andrássy útról szólt, a második kötet pedig a fővárosra vonatkozó megvalósult és papíron maradt elképzeléseket foglalja össze. De már készülnek a

további számok is. Ugyancsak a főváros adja ki több nyelven *A mi Budapestünk* című, egyéni hangú képes útikönyveksorozat, amelynek már több kötete jelent meg. Mi adjuk közre *Az én Budapestem* című sorozatot is, amelyben eddig Lengyel Péter és Lábass Endre munkái jelentek meg. Ezek a kiadványok jobbára értelmiségieknek szólnak, az idegennyelvű kiadványok pedig a külföldi látogatók számára készülnek. Van azonban a fővárosban egy nagy réteg, amely különféle okok miatt nem olvas szinte semmilyen sajtóterméket. Nekik készítjük a *Budapesti Újság* című nyolcoldalas információs lapunkat, amely a *Budapesti Piac* mellékleteként több százezer példányban kerül ingyenesen a fővárosiak postaládájába. Ebben alapvetően közérdekű információkat teszünk közzé. Most már egyre több helyen lehet kapni kulturális típusú kiadványainkat is, a terjesztés persze alapvetően a piac feladata kell hogy legyen.

- *A mai meglehetősen kusza jogszabályi világban a főváros építészeti, vizuális arculata talán nem mindig alakul szerencsésen.*

- Ez így van. Nem használ az épített környezetnek vagy a zöld környezetnek, egyáltalán az értékvédelemnek a széttagolt közigazgatás. A város vezetésének nincs jó áttekintése arról, hogy mi történik ezen a téren a fővárosban. Itt huszonkét önálló város adja ki az építési engedélyeket, s másodfokon is a köztársasági megbízott bírálja felül a terveket. Jó lenne ezt a rendszert még az önkormányzati választások előtt megreformálni. A város arculatát, karakterét, egységét megbontó tendenciákat meg kell állítani. A város egyetlen esélye a polgárosulás, az, hogy a város lakói, a bérlők, a tulajdonosok részt vegyenek a döntési folyamatokban, hogy a rekonstrukciós lépések a lakosság aktív közreműködésével történjenek. Csak a polgárok és a város-

DR. DEMSZKY GÁBOR

1952-ben született Budapesten. Apja, anyja közgazdász. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett, jogi pályán azonban diákkori politikai konfliktusai miatt nem tudott elhelyezkedni. 1977-től a *Világosság* című folyóirat munkatársa lett, és az egyetem kiegészítő szakán szociológiát tanult.

Szociográfiai a városi és a falusi szegénységről folyóiratokban jelentek meg. 1979-ben tanár, lelkész, szociológus és építész barátokkal együtt megalakította a *Szegényeket Támogató Alapot*, a SZETA-t, az első független magyar szervezetet.

Ellenzéki pályafutása a Szolidaritás-időkből kezdődött, lengyel barátaitól megtanulta, hogyan, milyen technikával csinálják a szabad sajtót. 1980-ban, Rajk Lászlóval együtt létrehozta az *AB Független Kiadót*. Itt jelentek meg Petri György versei, Konrád György regényei, fordítások, tanulmányok, amire a hatósági válasz: házkutatás, gyalogos és autós követés, verés, pénzbírság és hat hónapi felfüggesztett börtönbüntetés volt.

1983-tól feleségével, Hodosán Rózával együtt szerkesztette a *Hírmondó* című szamizdat lapot. Részt vett a *Beszélő* nyomtatásában is. 1984-ben a svájci székhelyű *Kiadók Nemzetközi Egyesülete* a *Freedom to Publish* (a közlés szabadságáért) díjjal tüntette ki.

Alapítója a

Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd a *Szabad Demokraták Szövetségének*. 1989 októberében az SZDSZ egyik ügyvivőjévé választották.

A Szabad Demokraták Szövetségét képviselte a Dunagate ügyben, részt vett a szovjet csapatok kivonásáról szóló moszkvai tárgyalásokon. Vársárhelyi Miklóssal törvényjavaslatot terjesztett be a Varsói Szerződésből való kilépésről, egyéni javaslatot tett a szovjet csapatok kivonása után felszabaduló laktanyák környezetvédelmi feladatairól. Hack Péterrel együtt törvényjavaslatot terjesztett be, hogy a volt Belügyminisztérium III/3-as ügyszótlálynak „szigorúan titkos” tisztjei ne tölthessenek be eskükhöz kötött közhivatalokat.

1990 márciusában az első szabad választások során Budapest egyik választókerületének parlamenti képviselőjévé választották.

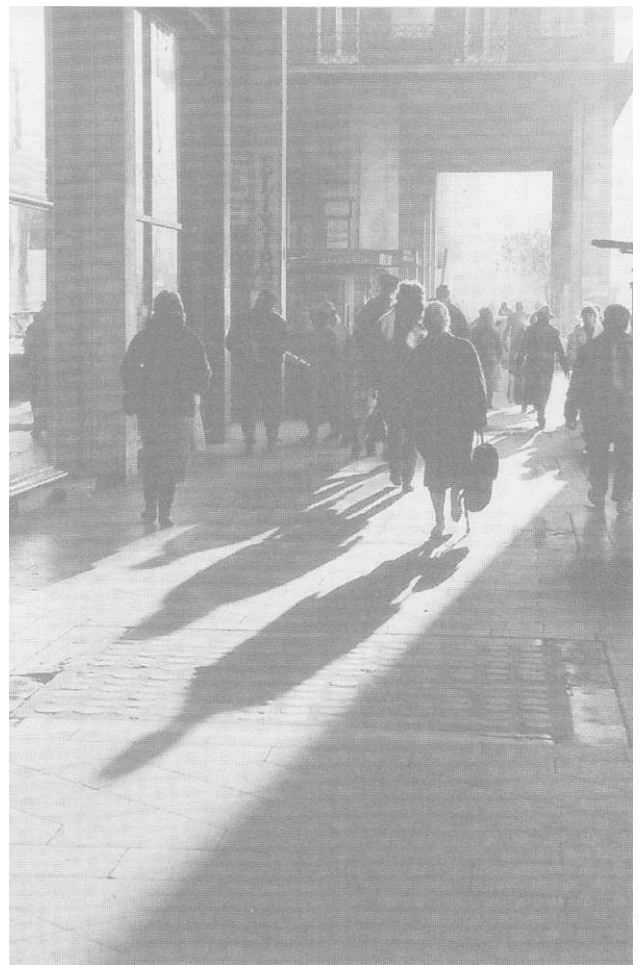
1990. október 31-én a Fővárosi Önkormányzat képviselőtestülete Budapest főpolgármesterévé választotta. Szakértői segítségével átfogó hosszú távú programot dolgozott ki a főváros fejlesztésére.

Alapítója és egyik alelnöke a *Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálatnak*.

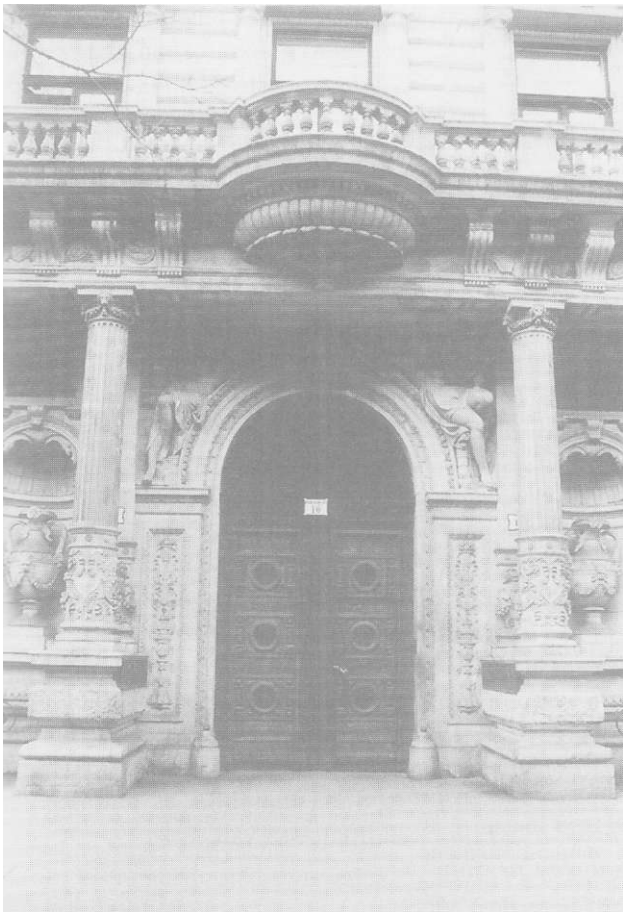
Elnöke a Budapest Bank Budapestért alapítvány kuratóriumának, továbbá a Budapesti Sport Egyesületnek.

1992 márciusában az Európa Tanács Helyi és Regionális Közhatóságok Állandó Konferenciájának alelnökévé választották.

- Itt voltaképpen a három egykori monarchiabeli főváros, Bécs, Prága, Budapest egészséges versengéséről van szó. Mindegyik a maga módján ápolja a hagyományokat, más és más tradícióhoz nyúl vissza. Itt jó, mindenki számára hasznos verseny folyik, jól értjük egymást. Ne felejtjük, hogy Bécs vagy négy évtizedig amolyan végállomás volt, utolsó posta kelet felé, egy olyan város, ahol még minden működött, ellentétben a szerencsétlenebb sorsú cseh vagy magyar fővárossal. Ma egy kicsit már más a helyzet. Budapest sok mindent átvesz, igyekszik idecsalogatni a pénzüpiacot, az üzleti élet képviselőit. A magyar főváros kicsit más, mint a másik kettő, főleg kulturális téren, talán oldottabb, lazább stílusú, kicsit fiatalosabb, még ha a fiatalok szórakozóhelyei nálunk szinte mind a pincékben, a föld alatt találhatóak. Hetente kétszáz színelőadást tekinthetnek meg az érdeklődők, s ezek közül néhány a külföldieknek is érdekes lehet. Gazdag a zenei élet a fővárosban, nagy művészmozi-hálózat működik. A főváros sok pénzt költ a kultúrára, mert fontosnak tartja azt, múzeumokat, kiállítótermeket, színházakat tart fenn és finanszíroz, új zenekarokat és teátrumot alapít. 1994. március közepétől április derekáig Budapest lesz a kontinens kulturális fővárosa. 140 rendezvénnyel várjuk az érdeklődő közönséget. A választék remélhetőleg minden igényt kielégít majd. S ha gazdag a kínálat, akkor majd jön a minőségi turizmus, ami egyúttal talán az üzleti köröket is idecsalja. Nem szabad elfelejteni, hogy a főváros évente rendkívül sok nemzetközi tudományos konferenciának ad helyet. Tudósok, világhírű szakemberek ezrei fordulnak meg Budapesten. A város egyfajta kulturális és tudományos hídfőállássá vált.

vezetés együttes munkájával lehet az elmúlt évtizedek alatt felhalmozódott mérhetetlen lemaradást csökkenteni. Nem szabad elfelejteni, hogy a lakások egyre nagyobb hányada kerül magántulajdonba, egyre több társasház lesz - bízunk benne, hogy az új tulajdonosok már másképp fognak bánni az építészeti vagyonnal, felébred bennük a tulajdonosi szemlélet. Ide polgárosodás kell, magasabb jövedelmek. És értékvédelem: fel kellene tartóztatni a bővli és a sílány színvonalú tömegkultúra rátelepedését a városra. A város arculatát meghatározó reklámok, vizuális jelek sokat javíthatnak vagy ronthatnak az összképen. A közigazgatásnak az egész városra

nézve jogosítványokkal kell rendelkeznie ezen a téren. Nem mindegy, hogy milyen az utcabútor, a hirdetőoszlop, a jelzőtábla, a felirat, az árusítóbódé. Ez egy város - egységes városképvédelem kellene!

- Valami olyasmire gondol, mint az egykori Közmunkatanács?

- Nem. A Közmunkatanács ma nem harmonizálna az önkormányzati rendszerrel. Ehelyett a jövőben sokkal szorosabb együttműködés lenne szükséges a kormányzat és a városvezetés között.

- A közép-európai fővárosok között ma komoly versengés van számos területen, akár a gazdaság, akár a kultúra ügyeit nézzük. Mi erről a véleménye?

Bodor Ferenc

A SZELLEM ARCAI

RÓZSAMÁLI

Kemény Zsigmond, naplója tanúsága szerint 1846 nyarán kétszer is meglátogatta Vörösmarty Mihályt. Augusztus 10-én Csengeri társaságában kereste föl. „Egy ingben találtuk, pezsgőt készítve. Erősen örült látásomon. Wesselényi meg Szász után tudakolt. Emlegettük Zsibón töltött jó időnkét és Deák Ferit. Majd vadásatról, pisztolyásatról, de legtöbbit a jó borokról beszélénk. Ígértem, hogy keríteni fogok neki rózsamálit, melyet mióta Rákóczi György fejedelem borjegyzékai között különösen kiemelt, mindig vágyék az én Miskám megkóstolni.”

Augusztus 18-án találkoznak másodszer: „...meglátogattam még egyszer Vörösmartyt, kit - mint örökké - bormanipuláció közt találtam.”

Jó húsz éve olvastam a naplót, de ez a kép élesen megmaradt bennem. Vörösmarty, ahogy a boraival pepecsel. És megmaradt bennem Kemény kicsit kaján, szúrós tekintete is. Talán a kissé fölényesen odavetett „mint örökké” miatt. Tudat alatt neheztem is rá, mert hogy ez az ingujjra vetkőzött, borokkal pancsoló rendetlenke férfiú mindig odatolakodott a Szózat költőjének dicsőfényes alakja elé. Ezt jól elintézte, báró úr! Reménykedtem, legalább azt a rózsamálit tán megszerezte neki.

Míndez azért jutott eszembe, mert a minap megint Vörösmarty levelezése került a kezembe, s már éppen lelkesedni kezdtem, olvasván: „az igen messze vitt hazafiúskodás szinte nem jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, szent érzés az; de nem kell vásárra vinnünk, s úton, útfélen üvöltőnk, hanem csak ott, hol hathatóssabb rugói vagy nevezetesebb következtetései lehetnek.” Épp elmorfondíroztam volna rajta, hogy mily jó útmutató lehetne ez ma is a vásárra vivőknek is, meg a nevezetesebb következtetésekre fittyet hányóknak is, amikor egy kis miniatűr dráma visszalendített a borvilágba.

Fábián Gábor, az Arad melletti világosvári Bohus uradalom jogásza, mellesleg klasszikusok ismert fordítója, ír költőknék. Imígyen: „...a jó magyaráti ürmös nálam számodra egész hordóval áll készen. Felküldtem volna régen; de még ily kísértő portékához eddig biztos alkalmatosságot nem találtam. Mihelyt ahhoz szerencsém lesz, azonnal látni fogod, hogy ígéretem nem pusztá szóból, hanem tele hordóból áll.”

Örült a szívem, mint ahogy örülhetett, anno, a mester szíve is. És már nem is érdekelt igazából, hogy majd tizennégy évvel később Kemény Zsigmond betartja-e a rózsamális ígéretét. Ez itt kézzelfoghatóan egy hordó magyaráti ürmös. Épp csak az alkalomra vár. De, ó, jaj, jön a következő levél a kegyetlen uradalmi jogásztól: „Emlékeznék Rólad, s eszembe juta az ürmösöd. Mindjárt szólítám az uradalmi pintért, kinek gondviselése alá bíztam azt, hogy adná tudomra, megavult-e már a bor annyira, hogy asztali csemege gyanánt vele becsületes embernek kedveskedni lehetne. S

ím, gondold el, a pintér mi hírrel terem előmbe! Uram az ürmös, nemcsak az úré, hanem az uraságé is mind elromla a pincében - megecetesedett..(..) mind én az ajándékozással, mind te az ajándékkal, gyalázatosan megjáránk..(..) Hanem nem nyugszom addig, amíg e hibát ki nem pótolom; teremtek helyette jó magyaráti, mihelyt benne módom léssen. Addig pedig a pesti nagy pipához, vagy a casino bortárához utasítalak.”

Tragédia. Hová lett a rezeső szív, hová a klasszikusokat fordító uradalmi jogászok dicsérete. Még hogy pesti nagy pipa, meg casino bortára! Nem akarom én holtában rágalmazni e két nagyhírű intézményt, de íme itt a költő jalkiáltása, olvasza, akinek van szeme: „Én nyomorú kocsmai borokból élek. lelketlenebből, mint valaha; mert úgy hiszem a vénülő ember lelkének egy részét a jó bor teszi.” A vénülő ember ekkor harminckét éves, innen a sok még nyomorúbb kocsmai borral való küszködésen, innen a szőlővásárláson, innen a borteremelő csődön s innen a legnagyobb sikerem, mely valaha is élő magyar költőnek kijutott. S ne cifrázzuk, ezt a sikert a rossz boroknak köszönhettem.

Évtizedekkel később így emlékezik erre a nevezetes sikerre bizonyos Kara Győző az *Arad és Vidéke* című lapban: „Vörösmarty 1844-ben írta *Rossz bor* című versét. A színlelőadást valamely unalmas darab közepén otthagya Gaallal együtt vacsorázni ment. Több vendéglőt végigjárva, mindenütt rossz bort kapott. Néhány nap múlva megírta fentebbi versét. Bosszút állott mert a bor „nagyon csudar, de drága volt.”

Bizony, elveri a port a költő nemcsak a méregkeverő csapláron, de egész háládatlan hazáján, melynek borosgazdái hagyják, hogy aki nekik megírta a *Fóti dal*-t, bor helyett légyétetőt igyon.

A vers példátlan hatást gyakorolt a fentebb keblű hazai borosgazdákra. „Vetekedve sietnek neki bort küld-

ni." Hordószámra érkezik a bor Egerből, Méneshegyről, Tokajból, a Somlóról, Érmellékről. Igaz, mindegyik küldeményhez egy vers is tartozik, de kicsire ne nézzünk. Akárhogy is vesszük, még egyszer elmondom, élő

lítja. Ki nekem jó borok küldését indítványozza, az mindenkor eredeti, tősgyökeres, becsületes magyar ember. 2) Köszönettel tartozom a borokért, melyeket saját neve alatt küldött, de 3) mindenképp felett a versekért, me-

küldözget a költőnek. „Te boldog ember, ki avval az áldott somlaival élhetsz, ugyan, írd meg, jó-e még, olyan-e, hogy a lélek minden aggságait elfelejtse nála?” - írja neki Vörösmarty.

magyar költőnek se előtte sem utána ekkora sikere nem volt.

Persze a sárga irigység nem maradhatott néma ily sok akónyi siker láttán, a magas műveltség álarcája mögött elhúzta a száját. Így akadékoskodik a cudar Jelenkor Budapesti Napló rovatában a harmadik küldemény után: „Vörösmarty harmadszor is bort kapott; most a zempléniek tisztelték meg egy átalag valódi tokajival s ismét vers kíséretében! Az egri szép és eredeti eszme volt, de ha a dolog modorra válik, minden hímporát elveszti s félhetni, hogy a tisztelkedés gyengéd virágából majd csak a borvirág nehéz illata marad fenn. Avagy éppen nem tudna a magyar gyöngéden jutalmazni?”

Gondolhatni, a költő hová kívánta a fennkölt lelket. Hogy tévedés ne esék, sietve írja köszöntő levelét Sárossy Gyulának, Aradra: „Háromszoros köszönettel tartozom Önnek 1) azért, mert tudtomra a borok küldését indítványozta, mit én korán sem tartok oly eredetiennek, mint azt egy költő kollégánk némely hírlapban ál-

Vörösmarty elszavalja a Fóti dalt. Az asztal bal sarkán Toldy Ferenc ül, mellette Deák Ferenc. A kép jobb oldalán a házigazda: Fáy András, mellette Fáy Andrásné áll. Szemlér Mihály kőrajza

lyek mondhatom, igen nagy örömmérvoltak.

Kérem Önt, jelentse egyszersmind köszönetemet mindazon uraknak, kik ily becsületes ajándékkal megtisztelték.”

Persze, minden csoda három napig tart. A nemzeti felbuzdulás elpárolgott, nemsokára megy a levél a jóbarát Stettner Györgynek Pápara: „Arra nem is merlek kérni, hogy egy pár akó somlait küldj, noha igen szívesen megadnám a vitelbért. Itt igen mostoha italokkal élünk.”

Bizony, megint eljött a mostoha italok ideje, s maradt a drága Stettner, a pápai kollégium jogászprofesszora, aki közel lakván a Somlóhoz, somlait

És a kedves jóbarát professzor küldi a bort, bár mint az alábbi mondatból kitéjük, az elszámolás olykor-olykor nem volt zökkenőmentes: „Az elhozatás és a fizetés most pontos lesz.”

S hogy nem akármilyen ingyenc volt, azt a következőkből látjuk: „Ad vocem bor, Te nekem egy akó somlaival adós vagy (ígéret szerint), ha annak csak felét is a 39-ikiből adnád meg, minden Ivancstól kapott régi könyvemnek ajándékoznám.”

Én is szívesen megköstöltném azt az 1839-i évjáratot.

*S ha bánat és a bor
Agyadban frigyre lép,
S lassanként földerül
Az életpuszta kép...*

Földertül-e?

Itt ül hát előttem ingujjban, papucsban. Borokat kevercöl. S mögötte égis erő hegyek. A vén cigány, Az ember, a Gondolatok a könyvtárban.

Vajon megkapta-e Kemény Zsigó-tól a rózsamálit?

Lázár Ervin

KÁLMÁN BÁCSI A JÓZAN MODERN

Mikszáth Kálmánnal személyesen nem találkoztam még. Ennek egyetlen, ám kézenfekvő oka van. Jóllehet Szklabonya félszáz kilométerre van csak Lévától, s a két települést csupán 1938 és 1945 között választotta el országhatár, én egy évszázaddal és egy évvel fiatalabb vagyok nála. Halála évében apám kétéves volt, anyám pedig meg sem született még. Viszont tíz évvel vagyok idősebb *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* írójánál, így ezeket az elhíresült könyveit az idősebb és tapasztaltabb pályatárs szigorú szemével olvasom, igen nagy érdeklődéssel, mivel én is palóc vagyok, s nem kevés atyafit mondhatok barátomnak vagy ellenségemnek. Másfelől ő már megírta (?) a fő műveit, én még nem, és az is lehet, hogy soha nem is fogom. Ő Isten mellett pihen már, én viszont nem érdemeltem még ki, hogy a közelükben lehessenek. Ez esetben azonban nagyon igaz, hogy ami késik, nem múlik. Ha van túlvilág és örökkévalóság, előbb-utóbb biztosan találkozunk.

De egyáltalán nem úgy, mint tanítvány a mesterével. Mikszáth Kálmán nekem sohasem volt a mesterem. Hosszasan sorolhatnám azoknak az íróknak a nevét és azoknak a könyveknek a címét, akiktől, illetve amelyekből sokat tanultam. Mikszáth Kálmántól nem tanultam semmit sem. Ezért a mesterem sem lehet. Mielőtt azonban a tiszteletlenség, nagyképűség, nyegleség vagy hálátlanság gyanújába keverednék, hadd szögezzem le, hogy író és író között a mester és tanítványa viszonyon kívül nagyon sokféle és szerteágazó kapcsolat lehetséges még, az előbbinél lazább éppúgy, ahogy szorosabb, ha úgy tesszük, rokoni is. Mesterein kívül az írónak lehet például - apja is. Irodalmi apja, aki természetesen nem a vér szerinti apja. Lehet, mondom. Lehet, hogy nincs ilyen. Lehet, hogy van, akinek van, és van, akinek nincs.

Nem tudom. De azért ott motoszkál a fejemben a gondolat, hogy hát... És ezzel megint a nagyképűség és a tiszteletlenség vermébe estem, csak most más irányból érkeztem. De mit is be-

szélek! Legyen büszke ott fenn az öreg, hogy akadt lent valaki, aki apjával fogadta, hogy azt ne mondjam: adoptálta.

Egy alkalommal, budapesti kávéházban, egyik irodalomesztéta barátom a legjózanabb embernek nevezett, akivel eddig találkozott. Éppen azután,

hogy leszóltam neki az akkor megjelent regényemet. Azonnal beugrott Mikszáth. Hogy a kutya meg a gödör, ahová a szerencsétlen állatot elásták. Hogy itt most azon nyomban agnoszkálni kell. Hogy megvan a kulcsszó. Mikszáth Kálmán, a legjózanabb magyar író. Hogy is van ez? Talán meg-

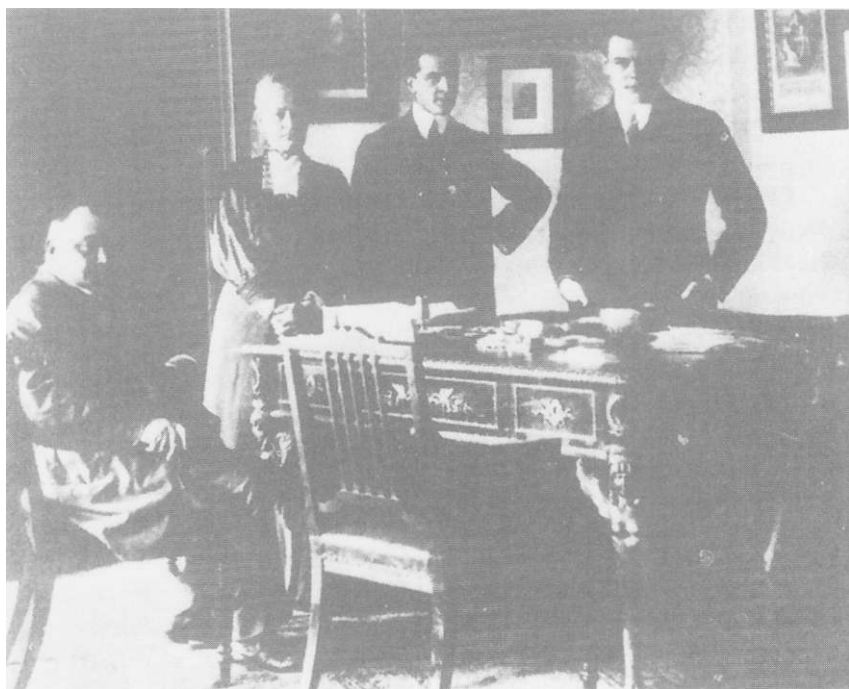
irodalmat. Méltó helyére került Kosztolányi és Krúdy, fölfedeztetett (újra) Szentkuthy, előkerült a süllyesztőből Hamvas és Márai. Mikszáth életművét az újraértékelés nem érintette. Talán mert a Nyugat előtt alkotott? De hát a magyar irodalom nem a Nyugattal kezdődik. Vagy a Mikszáth életművét elmarasztaló, megcsontosodott minősítések okán? Hogy például nem írta meg a magyar realista nagyregegyt? De miért éppen neki kellett volna megírnia? Vagy hogy anekdotázik? Bizonyára így van. Mégis, ha mást nem, az ironiáját, a satíra iránti hallatlan fogékonyságát jobban megbecsülhetné a kései utókor, annál is inkább, mivel a posztmodern prózától egyáltalán nem idegen sem az ironi-

A szklabonyai Mikszáth-ház

van a magyarázat rá, hogy az utókor miért ítélkezik róla olyan ellentmondásosan. A józan embereket nemigen becslük manapság. Pedig józannak lenni elviselhetlenebb állapot, mint részegnek. Szinte kibírhatatlan. Talán ezért is olyan sok a részeg és az alkoholista a mai Magyarországon és a környező tömérdek baráti államban.

Még egyszer: hogy is van ez? És disztinkváljunk: a józanság nem a középszerűség szinonimája. Attól tartok, velünk született alkati - micsoda is? Nem alkati vonás, talán inkább szemlélet, amelyet éppen ezért nehezen vagy egyáltalán nem lehet megtanulni és megváltoztatni. Bizonyára nem azonos az önmérséklettel sem. Mikszáthot az alkata és a tehetsége természete predesztinálta olyan látásmódra, amely nem lehetett más, mint ironikus. Az igazán józan ember elkerülhetetlenül ironikus. Nagyon lucidus, könyörtelen látásmód az övé, amely könnyűszerrel áthatol a társadalmi konvenciók és történelmi előítéletek és balhitek falán, és kicsúfolja a magunkra aggatott szerepeket és modorokat. Lemeztelenít, de anélkül, hogy megalázná. Kellemetlen ember. Minden ironikus ember kellemetlen, főleg ha tudjuk, hogy igaza van, és a vesénkbe lát. Emberismerete ijesztő, mert hibátlan.

Mikszáth Kálmán művei számomra éppen ezért elsősorban egy látásmódot fejeznek ki. Egy magyar Mark Twain ő, és úgy is kellene megbecsülnünk, mint Twaint az amerikaiak. Twaint

Mikszáth családjával Reviczky utcai otthonában

nem Melville vagy Hawthorne ellenében, hanem mellettük. Persze Twain megírta a Huckleberry Finnt, amelyet az irodalomtörténet a főművének tekint, míg kérdés, hogy Mikszáthnak van-e főműve, és ha igen, melyik az. *A Noszty fiú? A fekete város?* A leghibátlanabb regénye talán mégis az utolsó. De hogy főmű-e? Hm. Fontos, hogy az írónak legyen főműve?

A nyolcvanas években egy új irodalomtörténész-nemzedék alaposan átértékelte a huszadik századi magyar

kus látásmód, sem pedig a satíra. Anélkül, hogy fogadatlán prókátora akarnék lenni Mikszáth Kálmán prózaművészetének, egyre inkább meggyőződésemmé válik, hogy érdemes leporolni ezt a ma is roppant eleven, élvezetes és olvasmányos életművet. Társadalom- és történelemszemléletének ismerete nélkül a magyarságról való tudásunk lesz szegényebb. Az ő józan, illúziótlan, ironikus nemzet-szemlélete úgy működik, mint egy katalizátor az autók kipufogójában, amely kiszűri a környezetre ártalmas gázokat. A nemzeti tudatból a nacionalizmus bűzét.

Grendel Lajos

ION LUCA CARAGIALE A KACAGÓ BÖLCSELŐ

A XX. század elejére elunhatta a XIX-et, melynek fia volt. Zajos színházi sikereit és botránnyait, valamint csődbe ment sörözőit hátrahagyva 1905-ben Berlinbe költözött (ezt ma disszidenciának hívnák), onnan írta hazájához a szerelmes vallomásokat, miközben hazafiatlansággal vádolták a hivatásos honfiak, nemzetgyalázással a profi nemzetboldogítók. Mintha rémítő módon életre keltek, sőt időközben avansáltak volna kigúnyolt teremtményei: a vidéki fiskálisok országgyagyokká, a kültelki borbélylegények pedig pártvezéreké váltak. Éppen csak a törökös viseletet cserélték szalonkabátra.

Hétéves volt, amikor elragadtattott perszonalunióban egyesült a két román fejedelemség, Moldva és Havasalföld, s a Konstantinápoly peremén született görög vajdák helyébe nemzeti királyt, majd latin ábécét kapott az ország. Eufória múltán a fejedelmet lecserélte trónjáról a „szörnyszövetség”, hogy aztán legendaként éltesse tovább. Elérkezett a pártharcok cirkuszi demokráciája.

Huszonöt éves volt, amikor (1877-ben) Románia formálisan is megszabadult a török uralomtól. Nem úgy a fanarióta erkölcsöktől. Caragiale etájt írta meg - versek, karcolatok sora után - első komédiáját: az ujjongások korában a szerepjátszások és -tévesztések, hazugságok zürzavarát (*Viharos éjszaka*). Handabandázó polgárai holmi forradalmi eszmék nevében szónokolnak, ügyeskednek - és félnek. Nagy nevetség, hogy a fennkölt szólásokat szerelmi sokszögekben, csalafintaságokban pufogatják, a fontoskodó kisszerűség és kapzsiság örök receptje szerint.

Valósnak vélt veszélyek riasztják álmából egy másik (egyfelvonásos) komédia hőst, Leonida nacssás urat is. A hálósipkás kispolgár elbarrikádózott szobájában az utcán dü-

högő „reakcióval” száll szembe: zagyva ömlengése az 1848-as, a nemzeti, a liberális eszmékről egyfajta védekezés, a parlagi mártírium és áldozat igazolása lenne, ha érthető volna egyáltalán. A veszedelem csekélynek bizonyul, utcai randalírozás csupán - s a hősi szerep is ehhez mérten kisszerű. Önkörén belül marad minden, s így bármely vajúdás nevetséges.

A mélységesen mély groteszkben azonban mindvégig fellelhető egy megható vonás: a polgár vágyakozása a nagyságra, az igazságra, melytől viszont mindannyiszor megrémül, ha szembetalálkozik vele. Az ironia tehát mégsem „megsemmisítő”, ahogyan azt érdemül méltatni szokás.

Caragiale hősei önmagukban teljes lények, nevetségességük emiatt már-már drámai. Véglegesen elmerülnek benne, átélik, sőt kiélvezik a kisszerű tenyészet összes lehetőségét. Ez az ő világuk, és nem kényszer folytán alkalmazkodtak hozzá, hanem mintegy önmaguk termelik, gerjesztik. Hazugságaik, csalásaik természetesen, meg nem ítélik, de elnézik egymásnak. Magától értetődően kötnek és szegnek meg nemte-

len alkukat, tudva, hogy a másik fél se jobb, és hogy fordul majd a kocka. Hiszen minden ideiglenes, mert minden csak látszat; élvezzük ki tehát a jelent.

Ebben a fonák és álnok, ám önön törvényeit kialakító erkölcsi rendben helyére kerül minden, és nincs senki, aki kirírna. A látszatok egymásba játszanak: tükörképe egymásnak a lóvátett férj és felszarvazója, a megcsalt szerető, a rend és a hatalom órének szerepében tetszelgő politikus és az ugyanarra a státusra törő akarnok, s ugyanazokkal az eszközökkel - többnyire övön alul - harcol egymás ellen, de kész nyomban megalkudni, ha érdeke úgy kívánja, és megszegni az egyezséget ugyanezért.

Elkényeztetett-eltorzított gyerekek, nyelvtörő, ostoba tanítók, sörházi bölcselek, köpenyeforgató firkászok, párizsi módit majmoló hölgyikék, hazafiaskodó szatócsok, a „zöld (törzsökös?) románok” világa ez, többszáz karcolatban, „pillanatképekben” elbeszélve. Mohók, sőt kapzsjak, de mindenképpen életrelvalóak ezek a szedett-vedett alakok, nehezen birkóznak meg a francia jövevényszavakkal, a politikával és alkalmi álöltözetükkel egyaránt, de riszálnak, farsangolnak önfeledten. Csirkefogók és mulatságos lények ugyanakkor. Az emberi esendőség közéleti változatai, többnyire elcserélt szerepekben. A legújabbkori demokrácia leginkább a gátlásaiktól szabadította meg őket.

Sokan hajlamosak nemzetkarakterológiai látéletként kezelni Caragiale műveit, időtállóságukat is ezzel magyarázva. Nem mulasztják el megjegyezni, hogy az író jövevényként (állítólag egy fanarióta vajda udvari szakácsának leszármazottja volt) kívülről, mintegy göröcsövön át „rálátott” az újdonsült kispolgárok, neofita birtokosok kikupálódott, ám modern jelmezükben is évszázados

jellemvonásokat hordozó seregletére. Lehetséges viszont egy másik magyarázat is. Helyzeti, azaz történeti.

A nemzeti romantika korában realistának lenni: blaszfémia. A rea-

lizmus ráadásul iróniát jelent - legalábbis Caragialénál -, s ilyenként rendkívül korszerűnek hat napjainkban is. Mi több, a népi irodalom urambátyámos vagy éppenséggel mitikus alakjai közé kültekci ficsúrokat, gagyogó kisvárosi potentátokat eresztetni be az arénába már csak azért is felháborító, mert a pimasz fecsegők utcai kiszólásai, a fennkölt szóvirágozó elnökök és ülnökök öntelt komolysága mellett - furcsa módon - a mesehősök tirádái hatnak groteszknek, sőt kínosan hiteltelennek.

Caragiale efféle „bűnei” máig sem évültek el - és ez azt látszik bizonyítani, hogy mégiscsak telibe találta a túlérzékeny nemzeti öntudatot, netán azt is, hogy a történelem visszaforgott abba az állapotába, amikor a soros hatalom gyalázkodásnak minősít minden bírálatot, annál inkább, minél időtállóbb az. (Tény és bizonyosság, hogy Caragialehoz fogható szemléletű írója azóta sem akadt a románságnak.)

Szokás is vitatkozni Caragiale aktualitásáról (avagy időtállóságáról), főként a világszerte elhíresült *Elveszett levél* című komédiája kap-

csán. Választási kortesharcok lát-szatsdemokráciája a bonyodalom te-repe, közege és tétje. Zsarolható zsarolók, szájas voksvadászok, korrupt rendőrök, úrhatnám tisztviselők, képviselőiséget hitbizományba kapott agyalágyultak a hősei. Többségük még csak nem is érti a politikai tolvajnyelvet, amelyet hasfalhasogató harsánysággal használ. És persze csupa élvezetes titok az egész: az agg elnök neje összeszűri a levelet az újráválasztandó ifjú prefektussal, és persze az elnök úr ezt nem tudja (vagy éppenséggel tudja, túri, sőt bölcsen kihasználja), és persze a liberális fiskális egy elcsípett szerelmes levéllel zsarolva próbál mandátumhoz jutni, de az ő üzelmeire is fény derülvén, visszalép... No de, nem addig az, fújja a történelem szele a kitergetett szennyest: végül a központ vidékre szalajtott jelöltje tölti be a posztot, az addigi ellenfelek pedig egymás vállát átkarolva éltetik. Marad minden a régi-ben.

A 360 fokos fordulat annál ismerősebb mifelénk, hogy megismétlődik koronként.

Azt írta Ion Luca Caragiale 1899-ben „*Ha egyszer tanácsot adnék egy román fiatalembernek, íme, hogyan szólna: »Fiatalember, legyen szemedben a haza oly drága és szent, mint az édesanyád! Szeresd és tiszteld szíved melegéből! Szenvedéllyel és tiszteletteddel sohase üsd a dobot, ne menj ki a piacra. Sőt, jogod és kötelességed gyűlölni, ütni és szétzúzni azokat a galád testvéreidet, akik ahelyett, hogy szeretnék és tisztelnék, mint bölcs, becsületes és szigorú anyát, udvarolnak és hízelegnek neki, túldicsérik, mint kacér vénasszonyt, botor, puhítani való bolondot!« Ennyit a hazáról - s remélem, mindabban, amit írtam, egyéb tiráda a szép és odaadó anyáról nem lelhető fel!*”

Csiki László

(Megjegyzés. Az idézetet Szász János fordításában közlöm, aki újra magyarrá ültette át Caragiale műveinek javát.)

Ivan Krasko, családi nevén Jan Botto, 1876-ban a gömöri Lukovistye községben született, jó módú parasztcsaládból. Hagyományt, hűséget, nyelvi műveltséget a szülői házból hozta magával. Költői ösztöne már kora ifjúságában jelentkezik, de két vékony verseskötetén kívül többet nem publikál, 1912-ben végképp elhallgat, ettől kezdve egy sort sem ír, sokáig cseh cukorgyárak mérnöke, 1918 után Milan Hodzsa agrárpártjának törvényhozója a prágai nemzetgyűlésben. 82 éves korában a pozsonyi állami szanatóriumban fejezi be életét.

Pályafutásában e század szlovák értelmiségének élete tükröződik, amelytől a monarchikus hagyomány sem teljesen idegen. Magyar, román (Brassó), német középiskolákba járt, a prágai Műegyetemen szerzett mérnöki diplomát. Magába szívta a dunai népek műveltségét és hangulatát, egyként megismerve Adyt és a cseh moderneket, a szimbolizmus és a dekadencia poétáit, a régebbiek közül Eminescut, fordításból a francia kortársakat.

Krasko, aki egyébként csodálta Hviezdoslav epikáját, s idősebb költőtársát versben köszöntve magát madárfióknak, a példakép piederstájlára emeltet sasnak, a magasságok urának nevezi, mindvégig megmarad lírikusnak. Távol áll tőle Hviezdoslav dús, szerteágazó jelzős szerkezete, az ő versei szikárabb szövéstűek. Szerény valomlásával együtt s ennek ellenére a szlovák költészet megteremtői között kell számon tartanunk. Már verseinek első kritikusa, Frantisek Votruba kitapintotta költészetének újszerűségét, amikor kijelentette, hogy ilyen eredeti hangon szlovák költő még nem szólt. Bírálatát ezekkel a szavakkal fejezi be:

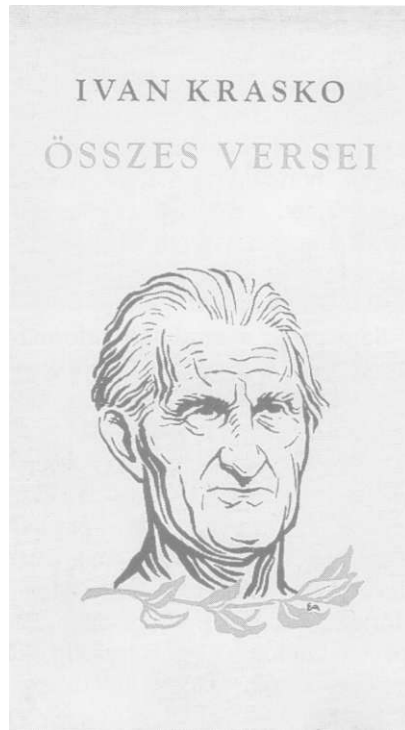
FESSEN A SZÓTAG

Ivan Krasko 1876-1958

„Kifejezőmódja tekintetében, valamint művészi szempontból Krasko versei ma a szlovák költészet csúcspontját jelentik.” (1900) Sok évtizeddel későbbi bírálói a háború utáni népi demokráciák perspektívájából is sietnek alátámasztani az első kötetet dicsőítő pane-girikuszt. Milan Pisut egyetemi tanár többek között így ír: „Ivan Krasko költeményei ma éppoly üdék és hatásosak, mint fél évszázad előtt. A felelősségtudat tiszta és komoly érzése testesül meg verseiben, mindegyik verse a lélek drámája, mindegyikben az élet lüktetése érezhető. A letompított hangokba pedig mintha távolból zajló hullámok vagy föld alatti folyók moráját vélné hallani az ember. Versei az élet megrázkódtatásainak, a végigharcolt és végigszenvedett értelmi és érzelmi válságokból levont következtetéseknek végső eredményei, a legmagasabb fokú érzelmek szűkszavú, költői kommentálásai.”

Sziklay László Kraskónak kissé az impresszionizmusban, kissé a szimbolizmusban fogant, a szlovák irodalomban a maga korában merészen újat teremtő költészetét emeli ki, Szalatnai Rezső gáncstalan, nemes poétának nevezi, és meglepőnek tartja, hogy a szimbolizmus modorosságán nála hogyan üt át tökéletes erővel a hazai valóság íze. A kommunista diktatúra szemforgató morállal a nemzeti művész címevel tünteti ki, tudván, hogy pöstyéni magányából az idős művész aligha hathat a politikára és az irodalomkultúrára, de ezzel egyidejűleg egyes családtagjaival a legnagyobb könyörtelenséggel számol le.

Szeretném Krasko tekintetét az irodalmi adatok halma alól magam elé vetíteni, mert a magyar nyelvű Krasko összes versei borí-

tólapjáról ugyan szembenéz velem egy portré, de ezzel nem tudok mit kezdeni. Hiányzik belőle jószágos szigora és vidám szomorúsága. Nincs mozgásban a kép. Legszívesebben Alberto Giacomettihez fordulnék segítségért. Ahhoz a művészhez, aki bár azt állította, az élet fontosabb a művészetnél, mégis haláláig próbált agyaggal, ceruzával, ecsettel, tollal a külső és belső látás kompakt ígézetéhez eljutni. Számtalan egymásraráncolt vonalaiból mintha a költő fényesedne felém. Pedig mindössze háromszor találkoztam vele, s ezekből is az egyik már a felravalozottnak szólt. Az előbbieket, pöstyéni otthonában, felejthetetlen emlékek maradtak. Az írószövetség tisztségviselőivel és egyszer szűkebb társaságban jártam nála. Összes verseinek magyar nyelvű fordítását adtuk át (amelyben az eddig kötetben nem szereplő zsengek is benne foglaltattak) az én

fordításomban. Örömteli együttlét volt ez, már csak azért is, mert a házigazda jól tudott magyarul, s a fordított szövegnek értő olvasója volt. A halottak szavai gyakran szétporladnak az időben, ízük, hangulatuk azonban tovább él. Ezt próbálok magamba szippantani, akárcsak egyik versének, a *Hla luna bledá*-nak három „l”-ét. Tulajdonképpen ez figyelmeztetett először a mássalhangzók különféle hosszúságára, s egy tovább-fejleszhető közép-európai prozodiára. Így az „l”-ek nyújtott dallamosságára is. A magyar fordításban igyekeztem ugyanoda helyezni őket. „Halvány hold-sarló”. Így úgy gondolom, szubsztanciálisan, ha nem is szó szerint, megőrződött a tartalom, de ami ennél fontosabb, az eufonikus hűség túldomborodott ezen. Rá emlékezve hadd idézzem ezt a verset, annak idején szeretettel olvasta:

HALVÁNY HOLD-SARLÓ...

*Halvány hold-sarló
csendben lehajló,
hegy mögé bújlik a tincse:
tavaly úgy, mint ma.
Görnyed a fűzfa,
és belebámul a vízbe.*

*Állok meredten,
árnyba temetten,
nyírfa vetíti sötétjét.
Tavaly - úgy, mint ma -
fülem beissza
bregegő békák beszédjét.*

*Elhagyott úton
fehérítő húrt von
fák közt elbújó öreg ház.
Tavaly úgy, mint ma,
ott bent - ki tudja -
egy halk asszonyt busít-e gyász?*

Monoszló Dezső

„ADY ÉLETMŰVE FÉNYKÉNT TERÜL REÁM”

Éveink szaporodtával emlékezet-
térképek rajzolódnak elém a világ
bejárt területeiről, megtett útjaimról.

Világom kezdetén anyám van,
testéből szabadulván kezdődnek a
körök. Az első a legkisebb, amibe
még belefér a tipegés. A táguló kör
közepe is anyám, s mellette állatok,
tehén, bárány, kutya, ökör, kakas,
galambok. Majd a járni tanulás he-
péhupái, a föld, sokáig mindenütt
csak a föld. A világ elején ez a leg-
biztosabb - a föld. Innen ágaznak
felfelé a bokrok, a fák. Ide gyűlnek
nagy esők tócsái, innen húztunk utat
vékonyka vízereknek, pataknak,
ezen már papírszeletkéik libegtek a
tenger felé.

A világ hangjai közül elsőként a
kakaskukorékolást és a harangozást
hallottam meg. Az ébresztést és a
hívogatást.

Az ösztön első befogadásai, han-
gok, jelek, színek eldöntöek. Termé-
szetevé válnak a testnek, idegeknek,
érzékelésnek. Sokáig azt hittem,
egyformán szól minden harang, a
templom padjaiban egyformán piros
minden parasztember arca, s egyfor-
mán sápadtak az öregasszonyok.

Kézenfogva reggelenként így ál-
lítottak bennünket sorba az iskola
udvarán, s indultunk a templomi
áhitatra.

Kézenfogva-kézenfogva: életem
fogytaig belém nőtt mozdulat.

A háború idején számadás helye
volt a református templom. Akkor
mindenki járt templomba, hallgatni
a szótlán névsorolvasást, a nagytiszt-
eletű úr élet-halál jelentéseit, ügyel-
ni a padsorok megüresedett helyeit.

Idejöttek életüket menekítve re-
formátus hitre keresztelkedni a zsi-
dók.

„A haza javára” akkor vitték el
az egyik harangot, hogy ágyúcsövet
öntsenek belőle. Nem tudhattam, ez
volt a paraszti reformátusság utolsó
lobbanása.

Tizenöt évesen innen indultam
világgá a reformátusság nagy váro-

sába, Sárospatakra - iskolát jární.
Az elbocsájtó kör közepén még ak-
kor is anyám állt, együtt éltük meg
szökéseimet (a csehszlovák-magyar
határon), életveszélyeimet, elfogatá-
saimat, börtönnapjaimat és sikeres
átjutásaimat. Anyám zoltárokat
énekelt, amikor szerencsével haza-
jutottam. Akkor ő volt a föld, a ház
a haza. Minden.

Sárospatak a tiszántúli reformát-
tusság legendája és egyeteme. Fény-
korában református köztársaság, be-
leágazott a magyar történelem sza-
kaszaiba. Itt meghosszabbodik ben-
nem az ősök sora. Lórántffy, a Rá-
kócziak, Comenius... az iskola ne-
veltjei: Bessenyei, Csokonai, Ka-
zinczy, Kossuth, Szemere, Tompa,
Móricz... Költők, politikusok, tudó-
sok, hitvallók - gályarabsorsok,
mártíromságok, erkölcsi felnövések
és magatartások példái.

Protestálók. Lázadók. Forradal-
márok.

Képmásuk a falakról néz.

Patak zoltáréneklés és imádko-
zás, de nem csak az. Az értelmiség-
gé alakulás, azaz a felemelkedés sa-
ját erőből történik; a folyamat ple-
bejus gögje, plebejus haragja hatal-
mas feszítő erő.

Magyarország körül a határon kí-
vüli kisebbségek üldözése és irtása
folyik. Tiltakozunk, tüntetünk. S ek-
kor jön Petőfi és Ady. Ady életmű-
ve fényként terül reám.

*

Romantikus változást éhező lel-
künk ösztönösen Ady szerelmi köl-
tészettől bódul el. Ám az 1945-50
között szerveződő kommunista ha-
talam Ady forradalmiságából csinál
zászlót, jelszavakat... Még nem tu-
dom, de elkezdődik a magyar irodal-
om kisajátítása és „felhasználása”.
Ez történik Ady hatalmas életművé-
vel is: az ideológia eszköze lesz.

Lelekedem Adyért, falom, ma-
gyarázom, szavalom, magam jelen

és jövőbeli arcát keresem verseiben.
Évtizedek múltán érik meg a felis-
merés, élet kell, amíg az ember be-
járja az Ady-életmű területeit.

Ady minden műve vallomás; ver-
sei, levelei, publicisztikai írásai - a
meztelen őszinteség birodalma.

*Anyai részről csupa pap, diákos,
poétás ember az őszám, a protestan-
tizmus óta kálvinisták. Anyai nagy-
apám pap volt abban a faluban,
ahol születtem, Érmindszenten...*

*Igéim bőveek, zengők nagyok;
Papoknak ivadéka vagyok...
...ősi, legősibb kálvinista vagyok,
s ha vallásos nem is lehettem, de
életemben, munkámban benne volt a
protestantizmus...*

Ady versben s prózában szinte
mértani pontossággal határolja be
lelkének forrásvidékeit.

*Az anyám egy poétikus lelkű
gyöngéd asszony, mártírja az apám-
nak. ..*

*Két nyakas magyar kálvinista...
Apa, fiú; egy igen és egy nem.*

Meleg és hideg lehellet egyazon
szájból.

Érmindszent valós és vállalt szü-
lőföld. Ady búvópatakja. Befogadó,
megtartó pihenő. Mindszent és a vi-
lág. E két pont között ívelnek az
életmű magasságai és távolságai.
Elfáradások, az önpusztító szerel-
mek és csaták után itt támad újra a
protestáló erő, az új lázadás.

Mindszent és a nagykárolyi pia-
rista gimnázium... Mindszent és Zi-
lah, az ősi kálvinista kollégium, ez
már a serdülőkor.

*A Hadak útjának volt a városa, a
valamikori tatárdúlásoké, és egy ki-
csit török város ez a kálvinista vá-
ros... Az én ifjúságom elveszített pa-
radicsoma... Az én édes tápláló és
felnövesztő Zilah városom...*

Aztán ...jogásznak kellett men-
nem Debrecenbe... Debrecen Ady
nem érezte tápláló, termékenyítő ta-
lajnak akkori szellemiségében.

*Debrecen éli legzárkózottabb éle-
tét a magyar városok között... Maga*

a debreceni kálvinizmus is egészen más, mint például az erdélyi. Ortodox, konzervatív, rideg. Az iskolában is ez a szellem dominál.

A hamvas szerelmek, a mélységek és magasságok megérintése után a nagyvilágra nyit Ady.

Mit bánom én, ha utcasarkok rongya...

Mindszent és Várad.

Váradban a legimponálóbb jelekben jósolja meg magát a jövőendő... Itt az emberek tudnak és mernek cselekedni. Itt kisebb a farizeusság, mint máshol...

S a protestáló lázadások sora; a klérus ellen, a Habsburg szellem ellen.

Nem vesszük le a kalapot, kedves osztrák armádia.

Szembeszáll nagy ellenfelével, Tisza Istvánnal, „a bihari istennel”.

S a csaták után a nagyvilág varázsa, szerelemvágyás. Brüll Adél-Léda. Az érzések vihara. Rajongás, könyörgő szerelem, kétely, féltékenység, viaskodás, kétségbeesés - küzdelem önmagával a boldogságért.

S ismét úton, Nagyváradról Mindszentre.

Holnap 26 éves leszek. Nem élttem, beteg és ostoba voltam. Ezután már jön az öregség... A ma akármilyen, de a legjobb. Evvel lehet alkudni, békülni, egyezkedni...

A másik ellen vívott küzdelem önmaga boldogságvágyává lényegül.

Fetrengett a lelkem sokszor porban is, sárban is, de mindig új és új magasságai jöttek az életnek. A sárban is szép, a szűz havasi tetőn is; mert mélység, magasság az élet... és nincs más igazság, mint az élet...

Ezután Párizs és a szerelem. Az élet és Párizs. Hétszer Párizsban és annyiszor Mindszenten. Emberfeletti küzdelem a boldogságért, a vonzás és a taszítás idegtáncái.

Tüzes, sajtó seb vagyok, égek

Kínoz a fény és kínoz a harmat...

Ez már a betegség, a haláltudat, a felerősödő életvágy.

Aztán a vér és arany, szemben a disznófejű nagyúrral, csak pénz, pénz, sok pénz... Hiszem és vallom, hogy a forradalom megjelenése Magyarországon elkerülhetetlen. ... be-

Léda

vezetni Európát a magyar rónára...

Fájdalom, lassan elhunyt Ady protestáló költészetének érzékenysége.

1907: valószínűleg február 4-én utazom Érmindszentre egy utolsó kísérletet tenni az életemért.

1909: a Föl-földobott kő szomorú felismerése. S ezzel a késői elismerés ténye. Ady Magyarország ünnepe (és mindig támadott) embere és költője.

Tudom, tudjuk Ady további életrajzát, de én követni igazán csak a protestáló Adyt tudtam. Számomra ez a nagy és ismételtelhetetlen, ami ezután következik, az már fájdalom és fájdalmas. Elporlad a Léda-szerelem, Dénes Zsófia, a háború drámája ráterül Ady élet-halál küzdelmére.

S még egy nagy út, séta a bölcsőhely körül.

Erdélynek régi rajongója, én kapcsolt részeiből támadott hű fia, sose jártam Kolozsváron még túl. S múlt lázzal, betegen meg kellett indulnom, rejtelmes parancsból levelezek e bűnömet. Szép és drága föld, Magyarországnak éber rejtegetője, hatalmas birodalmaknak egykor keresett frigyese, be szégyellem, hogy csak most ismerkedünk...

S ezután a búcsúzó nagy versek: Ifjú szívekben élek, Halottak élén. Őrizem a szemedet...

*

Magamban hordom életem nagy veszteségeit. Ilyen gyermek- és ifjúkorom paraszti reformátussága. Sárospatak után (1949) még orgonáztam helmei templomokban, de a társadalom szocialistának, újnak, „megváltónak” mondott forгатaga elmosta a harangok hangját. Elfakult Ady arca is. Kövületet hordtam magamban. Mindaddig, amíg fel nem támadt bennem, s el nem uralt a protestálás, az erőszak elleni tiltakozás, a szembefordulás érzése.

Elindultam Erdélyt járni, a reformátusság nagy templomait. Váradot, Kalotaszeg, Kolozsvárt, a tatárok pusztította Széket, Zilahot, Szebent, Segesvárt, a gyimesi és gyulai havasokat. S persze Ady útjait, Érmindszentet, Csucsát sokszor oda és vissza. Ezek az utak és a távolból közelítő Ady melengette fel lelkem elbénult s megfagyott részeit.

S az elmúlt '93-as esztendő szeptemberében Tökés László meghívására részt vettem Nagyváradon a Református Gimnázium és Főiskola megnyitó ünnepségén. Évtizedek múltán itt nyílt szólásra bennem a reformátusság feltámadó erejének öröme.

Október 31-én ugyancsak Nagyváradon megmártózhattam a reformáció emlékünnepének zoltári éneklésében. Sokan énekeltünk - ezernél is többen.

Az erdélyi reformátusság feltámadó protestáló erejét hoztam el, fogadtam be, hirdetem, erősítem azt, s erősödöm általa.

Dobos László

MÓRICZ ZSIGMOND MINDENEKELŐTT AVALÓSÁGRA FIGYELT

Teremtő, termő nagy művész volt. Írásaiban egész világot teremtett, perzselő nyarakat, hideg teleket, lángot, tűzözönt, seregnyi küszködő s farsangos embert, betyárt, fejedelmet; az időről, amelyben élt, a magyar prózában ő adott legteljesebb képet. Úgy igaz, ahogy Bálint György írta egyik novelláskötete kapcsán: „Ha az egész Magyarország elpusztulna, és sokkal később egy marslakó vagy egy német szociálpszichológus elolvasná elbeszéléseit, akkor megismerné belőle a magyar lényegét. Megismerné? Testileg érzékelné, látná, a szagát érezné, fájna neki.” A 20. századi magyarság gondolkozását a költő Ady, a muzsikuskus Bartók és Kodály Zoltán mellett az epikus Móricz Zsigmond alakította talán a leginkább. Az élete is felér egy regénnyel: két világháborúban, két forradalmon keresztül vezetett az útja, s mindig volt ereje újrakezdeni. Mindig szabad íróként, szabad emberként alkotott, bármilyen szirteken is tördelődött az élete, ifjúkori hitéből nem adott fel semmit.

Az induló Móricz Zsigmond művészetének középpontjába szükségképpen a paraszti tematika került. Szerencsés történelmi fejlődésű népek irodalmában a paraszti téma csak egy a sok közül, a túlnyomórészt paraszti lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű népeknél azonban a parasztból kellett és lehetett nemzetet formálni. Gyarmati és félgymarmati sorsban a parasztság volt a nemzeti hagyomány őrzője, a megtartó erő és a jövő ígérete. Ezt a világot mutatta már indulásánál Móricz Zsigmond. Már első regényében (*Sárrany*, 1910) művészte egyik legnagyobb problémáját pendítette meg: mi a sorsa a sárba került arany, a kicsinyes viszonyok közé került nagy léleknek. A paraszt Móricz műveiben magasodott minden vonatkozásban önálló, felnőtt emberré. Aki már sorsát irányítani akaró egyéniség. Földet, emberséget akar magának és falujának. Ezt a parasztot nem ismerte a korábbi magyar irodalom, ebben a parasztban a teljes emberség vágya munkál. S ebben van nemcsak magyar, de kissé európai jelentősége is. Mikor Móricz

Zsigmond első nagy erejű paraszti rajzaival jelentkezett, Zola már nem élt, Reymont már fáradt volt, Giono és Solohov legfeljebb futkosó kisdíák, s Sadoveanu is csak első munkáit írta.

S ez csak a kezdet volt, az indulás. S Móricz nem maradt meg a paraszti világ rajzánál; műveinek legfeljebb a harmada paraszti tematikájú. A parasztság mellett az értelmiség, a kispolgárság, a dzsenti világot és a történelmet is műbe emelte; egy nép létezését, múltját és törekvéseit. S mindig a művészi alkotás új lehetőségeit keresve.

Kortársai az újat a festésben, a pszichologizmusban, a zeneiségben keresték leginkább, Móricz Zsigmond mindenekelelőtt a valóságra figyelt. Az életet hozta s azt a meggyőződést, hogy az irodalomnak az élet részvevőjének és hitvallójának kell lenni. Színén és fonákján rajzolt mindent, a magyar föld alakjait olyan friss látással, mintha ő találkozott volna velük először. A stilromantika, a festés, a formák felbontása korában - klasszikus, elbeszélő modorban. Népi ízekkel telített nyelven. Olyanképpen hatott, mint egykor Maupassant a francia irodalomban, s ugyanazt igazolta: a klasszikus formák újrafogalmazhatók és új tartalommal megtölthetők. S más igazságokat is: nincs ki-

merített téma. Minden teóriánál gazdagabb az élet. A jól értelmezett egyszerűség igazi nagyvonalúságot adhat.

A móríczí novella a maga korában akár európai jelentőségű lehetett volna.

Első felesége, Holics Janka

na. A novella széthullásának idején Móriczknak sikerült újrafogalmazni a műfaj klasszikus formáját. Megtartotta a régi elbeszélő modort, a kompozíció tömörségét még fokozta is. A biztos vonalvezetés, a fordulópont, a tömörség elbeszéléseiben a klasszikusok öröksége, a líraiság, a tudatosba belejátszó tudatalatti rajza és nyelvi bátorsága a korabeli modernséggel

rokonítja. S innen nézve történetre épülő stílusa nem elmaradottság, hanem többlet, amellyel meghaladta a kor vizuális, pikturális hatásokat kereső irodalmát.

Második feleségével, Simonyi Máriával

Nemcsak a novellában, a regényben is új csapások fűződnek Mórícz Zsigmond nevéhez. Első korszakának regényeiben a naturalizmus, az impresszionizmus és az expresszionizmus eredményeit gyümölcsöztette (*Sárarany*, 1910; *Az Isten háta mögött*, 1911; *A fáklya*, 1917), a *Légy jó mindhalálig*-ban (1920) pszichológiai remeket teremtett, a *Tündéerkert*-ben (1922) a történeti regény új megoldását hozta, az *Életem regényé-ben* (1939) az idő problémáját a század legnagyobbjaihoz, Prousthoz, Thomas Mannhoz méltóan oldotta meg. S általában az epika határát a lehető legszélesebbre feszítette a lírával. A *boldog ember* (1935) szinte „szájról szájra ének”, *A betyár* (1937) énekekben szól, az *Árvácska* (1941) már a zoltárookra tagolódik, s a *Rózsa Sándor* első kötete (1941) népdal motívumaira épül. Mint a nagy realisták, szigorú kritikus volt korának, de az életnek nemcsak a fonákját, a színét is ábrázolta, fényes poézissal. A kevesek közül való volt - Thomas Mann jól látta -, aki a 20. században is megőrizte a poézist.

Természetesen Mórícz Zsigmondot nemcsak az ember szociális, társadalmi sorsa foglalkoztatta; a szerelemnek is ő volt az egyik legnagyobb ábrázolója. A magyarság sorsa mellett a férfi és nő

házasságbeli kapcsolatával foglalkozott talán a legtöbbit; az élet általánosabb kérdéseit gyakorta a szerelmen keresztül fogalmazta. Szinte Ibsen módján hitte: a férfi sora a nő. Száz oldalakat írt, hogy a feleségének egy-egy sorban

sem tudta az ő korában poétikusabban rajzolni a harmatos üdeségű szerelmet.

Mórícz művei beleépültek az egymást követő magyar nemzedékek életébe: kortársait, a század elején indulókat a realitásra figyelmeztette, a két háború közötti irodalmi törekvések nagymértékben az ő példájára tekintettek. A világirodalmi tudat azonban alig-alig vett róla tudomást, más nyelveken megjelenő műveire inkább csak udvarias visszhangok feleltek. A nyugati olvasó számára nehezen közelíthetőnek tetszik a móríci világ; amiben a tragédia fuvalmát érezzük, azt a nyugati hagyományban felnövő inkább szatirikus vagy komikus keretben tudná olykor elképzelni. Ez azonban nem Mórícz művészeté ellen szól. Csak figyelmeztet a valóságra: Mórícz művészetére a szomszédságban élők rezonálhatnak a legteljesebben. Ahogy Dobossy László fogalmazta: leginkább Kelet- és Közép-Európa lehetne Mórícz Zsigmond világirodalmi hatóköre, a vele rokon lengyel, cseh, szlovák, szerb, horvát és román írók, Reymont, Olbracht, Jilemnicky, And-

A leányfalui ház

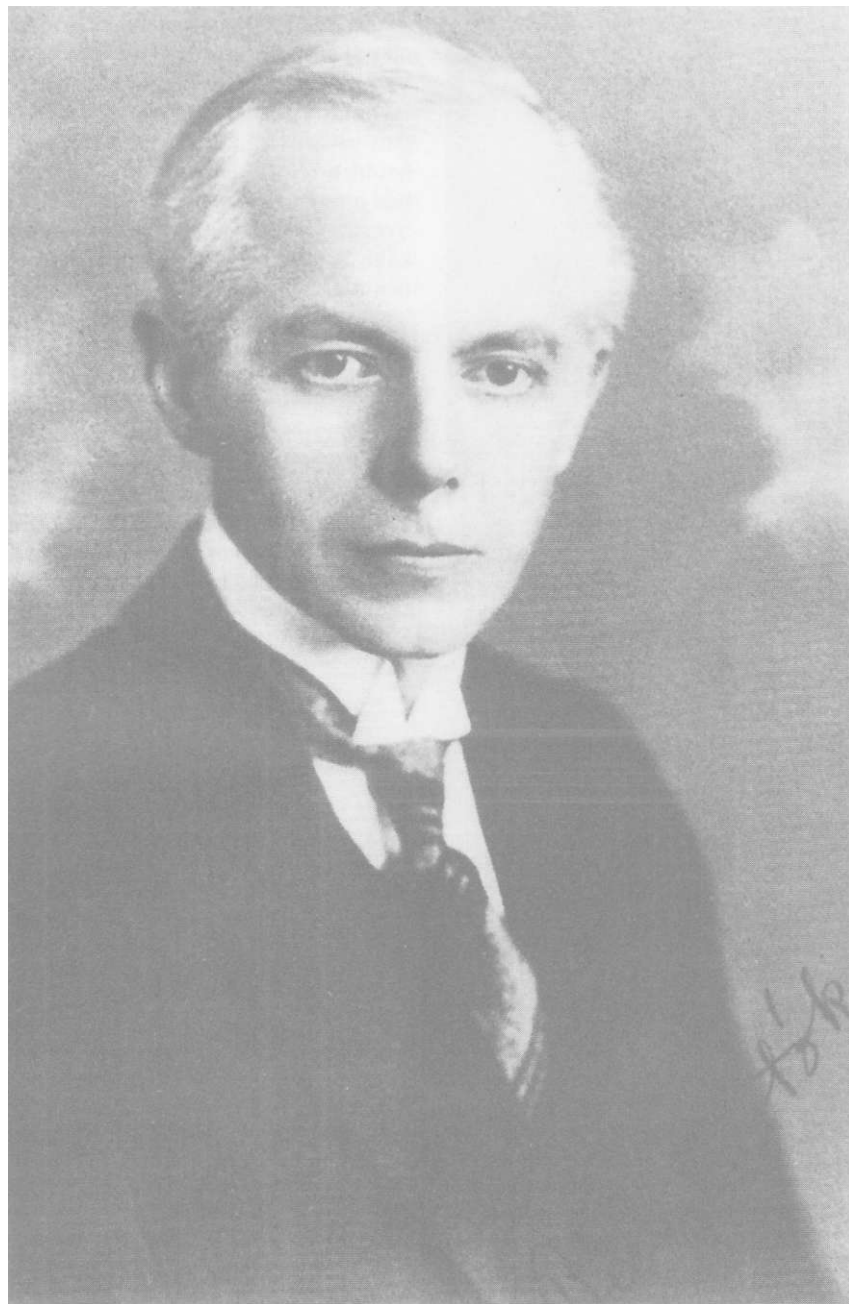
üzenhessen. A házasság az egyik legnagyobb és leggyakoribb témája, a nemek kohéziója és polarizációja. Mórícz egyik legnagyobb átélője és ábrázolója a férfi-nő ellentétének, s egyik legnagyobb megélője az asszonyi sorsnak. Boldogasszonyai nem kisebbek a világirodalom Dulcnerineinél, s talán senki

ric és Sadoveanu társaságában. Nemcsak a népek, íróik között is lehetséges a testvériség, a rokonság. S nemcsak a testvérmépek - a „tejtestvérek” - írói meríthetnek egymás anyagából, mint Németh László már régen mondta, de - hisszük - a testvérmépek egymás íróit is a legertermészetesebb módon olvashatják. Mint saját íróikat, így Mórícz Zsigmondot is.

Czine Mihály

A KULTÚRA SZABADSÁGA,

Bartók Béla

Budapesten 1948 őszen volt az első, mindmáig legátfogóbb Bartók-fesztivál, melyen a szerző valamennyi fontos művét bemutatták. Akkoriban annak az École Normale Supérieure mintájára létesült Eötvös Collegiumnak lehettem növendéke, ahonnan a századfordulón Kodály Zoltán és Bartók íromunkatársa, Balázs Béla is elindult. Az intézmény tiszteletjegyeket biztosított a fesztiválra. A koncertek elementáris élményének, a

késő esti rádiós közvetítéseknek, a könyvtárban kézbe vett folyóiratoknak, könyveknek köszönhetően, hogy előzetes zenei képzettség nélkül nem sokkal ezután, még tizenkilenc évesen, verses kiáltványba mertem foglalni: Bartók helyettünk szól, művészetéből a katasztrófákkal fenyegetett ember teremtő ereje, a civilizációs vadonba kényszerült magány hősiessége, a kifejezés mindenkori szenvedélyes igazsága, félelmek, szen-

vedések közt is közösségbe fogózó bátor szépsége árad.

Kollégista társaim közt, ahol a szabad tájékozódás egyik kritériuma éppen a rajongástól, elszánt hitvallástól való tartózkodás volt, szükségszerűen a költőnek kellett bennem felülkerekednie, csak a lírai hevület nyilváníthatta ki azok helyett is Bartók életművének föltétlen igazságát, akik tétova tájékoztatlansággal még el sem indultak feléje. Csak költőösztönöm sejtette, hogy e manifestum egyúttal tiltakozás is lesz a fölismert, magunkévá követelt Génusz örökségének már megkezdődött gyanúba keverése, visszavonása ellen.

A költemény az Illyés Gyula szerkesztette *Válasz* egyik utolsó, (1949. februári) számában még megjelenhetett, ám zárószórainak tanúságtételére - „...az halhatatlan, aki fél, de / ki félelmet is biztatásként / hagyja reánk, a rokonokra” - hamarosan kimondatik a tilalmas ítélet: ez a summázat ideológiai-
lag elhibázott, pesszimista, formalista és dekadens. Különben is, kinek kell itt ma félnie?

Mi történt Bartókkal s a kultúra szabadságával Magyarországon, 1949 után? A bekövetkezett válság diagnózisát ő maga fogalmazta meg látnoki pontosan, tizennégy évvel korábban: „A mai zenei élet virágzásának legfélelmetesebb ellensége a korlátlan bürokratikus és állami beavatkozás. Ha művészi téren teljesen tudatlan államférfiak a művésztől teljesen idegen okokból - vagy ami ennél is rosszabb - egészen téves művészi szempontokkal indokolva jogot formálnak bizonyos művek betiltására, úgy a zene jövője egyszer s mindenkorra veszélyben forog. Ahogy nem lehet »irányított« népi művészetet elképzelni, épp oly lehetetlen az alkotó szellemet befolyásolni.”

Bartók a ma Romániához tartozó Nagyszentmiklóson született 1881-ben, a kárpátaljai Nagyszőlősen, majd Pozsonyban tanult. Az onnét származó Dohnányi Ernő megerősítő tanácsával 1899-től a budapesti Királyi Magyar Zeneakadémia pianista és komponista növendéke. A népzene-kutatás közös munkája alapozza meg Kodály Zoltánnal való barátságát, kit emberi és szakmai dolgokban egyetlen méltó, eligazító társának, mondhatni mesterének tekint. Élete legboldogabb napjaiként pedig azokat említi, amiket falun, parasztok között töltött. Az 1943-ból való Amerikában írt *Concerto*-jának honvágymotívumai is a Trianon előtti időket idézik, amikor a Duna-menti népek

A KULTÚRA SZERVESSÉGE

testvérségének eszméjét zeneszerzőként és folkloristaként egyaránt szolgálhatta.

A két háború közti fiatal magyar értelmiség, jelentőségét fölismerve ugyancsak igyekezett megküzdeni a maga Bartókjáért. Ady Endre utódát látva benne, a sugárzó, hajthatatlan jellemet... amikor szikár alakja megjelent a dobogón, puritánul, szerényen, csodálatosan formált koponyáján lazán ezüstös ritka hajával - tombolva, önfelédten ünnepeltük..." - írja emlékezésében az egyik tapsoló, Gyergyai Albert.

Koncertjei itthon ritkábbá lettek, az 1923-as *Tánc-szvit* utáni nagy műveit

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola

nyével büntette, kárpótolhatta-e a túlbuzgó lelkesedés, amikor egy vidéki város, illőnek vélt fogadást készítve, cigányzenekarral várta őt az állomáson?

Hamvainak 1988-as hazahozatala igazi ünnep volt. A temetőben a társadalom minden színét, arcukat képviselő nép kettős sorfala közt jó volt arra gondolni, hogy a síron túli erő fényét egy eszményünkké emelt magyar ember árasztja ránk, hogy végtére nem is annyira Bartók temetésének, inkább föl-támadásának, megszentelődésének vagyunk tanúi.

Jó volt arra gondolni, hogy mindez nem csupán a hazai megilletődés illúzi-

A Kékszakállú színpadképe

(*Cantata profana*, *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára*, *Szonáta két zongorára*, *Hegedűverseny*, *Divertimento*) jobbára külföldön mutatták be először. 1940 őszén a náci Németország hazai befolyásának mind fojtogatóbb légköréből a háború utáni hazatérés reményével hajózik Amerikába. Népzeneudósként, pianistaként, pedagógusként és zeneszerzőként is tovább működik odakint, míg csak a végzetes betegség erőt nem vesz legyengült szervezetén.

Amerikai vélemények szerint világméretű sikere, nagyságának kihirdetése akkor kezdődött, amikor ő már fizikailag haldokolt. Bármily keserves tény ez, némileg vigasztalhat bennünket, akiknek itthon még halála után is oly nehéz volt megkapnunk Bartók örökségét. A csaknem félszázada szaporodó dokumentumokból immár nyilvánvaló, hogy megítélése nálunk és a nagyvilágban egyaránt ambivalens volt. Előfor-

dult, hogy a Carnegie Hall háromezer fős közönsége első találkozáskor fölállva üdvözölte, de arról is tudunk, hogy Nyugat-Európa hangversenytermeiben olykor kifütyülték, paradicsommal dobálták. 1942-ben ő maga írja amerikai helyzetéről: „Zeneszerzői pályafutásom úgyszólván befejeződött: műveimnek quasi bojkottálása tovább folyik, sem régi, sem új műveket nem játszanak. Ez nagy szégyen - természetesen nem nekem...” A hazai reagálás korábban még rapszodikusabb volt. Az akkor még zenekari játékos Doráti Antal szerint a *Tánc-szvit* bemutató előadása „elejétől végig *úszott* a közöny pállott szagú tengerében”, de másodízben a Václav Talich vezényelte Prágai Filharmonikusok előadásában fergeteges nagy sikere lett. A teljes művet meg kellett ismételni. Az így ünnepelt szerző a szaporodó elutasítások miatt a harmincas évek első felében még szereplést sem vállalt a fővárosban. S miközben Budapest közö-

ója, hiszen a koporsót kontinensek közötti útján mindenütt a korszakos egyéniségnek járó tisztelet kísérte. S a világ legnagyobb zenei lexikona, a *The Grove's Dictionary of Music* címszavában pedig a megfellebezhetetlen alkotó rangjának ilyen bizonylatait olvashattuk már korábban is: „Bartók témái oly pattanásig tele vannak invencióval, hogy igazából az a csodálatos, miként volt elegendő fegyelme őket a forma keretein belül megtartani... Hangszeres képzelőereje kimeríthetetlen... Zenekari színeinek hirtelen áradása oly megkülönböztető minőségű, amelyet senki más komponista műveiben sem találunk... A szigorú szimmetrikus formákat, a kánonokat és más technikai eszközöket nem azért alkalmazta, hogy logikával pótolja a hiányzó szépséget, hanem azért, hogy így tartsa kordában az új, ámulatra méltó hangzások kimeríthetetlen gazdagságát, melyet termékeny képzelete állandóan produkált.”

Kodály Zoltán

Nyolcvanadik születésnapján Kecskeméten Illyés Gyulával

„Ha azt kérdezik tőlem, milyen művekben ölt testet legtökéletesebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben.” Bartóktól származik ez a kijelentés, aki a pályatársát ért legkeményebb támadások idején, már 1921-ben is így vágta el az őt elfogultsággal gyanúsítók vádjait: „...nem azért becülöm Kodályt mint a legjobb magyar zenészt, mert barátom, hanem azért lett egyetlen barátommá, mert (nagyszerű emberi koalíciásaitól eltekintve) a legjobb magyar zenész.”

A kecskeméti állomásfőnök fia apja szolgálati beosztásának köszönhetően a csallóközi Galántára, majd Nagyszombatba kerül. A már családjától kapott muzikalitást a gimnáziumi zenekarban sokoldalú zenei képzettséggé fejleszti. Hegedűn, brácsán, csellón játszik, zongorázni tanul. Tudatos önnevelésére jellemző, hogy miközben a századfordulón beiratkozik a budapesti Zeneakadémia zeneszerző szakára, egyúttal a bölcsészkaron is elkezd tanulmányait, mégpedig az Eötvös Collegium pár hónappal korábban fölvetett tagjaként, magyar-német szakon. A további fél évszázadon át híressé vált intézményben, melyet 1895-ben a magyar kulturális fej-

lődést túlságosan gúzsbakötő német befolyás ellenében francia, angol mintára létesítettek, nemcsak kiváló filológussá, öt-hat nyelv avatott ismerőjévé lesz, de mindinkább ráeszmél a magyar szellemi élet eredeti invencióktól megfosztott kiszolgáltatottságára. „Csak meg kell kaparni Budapestet és a felszín alatt mindjárt előbukkan a régi német város.” Nem a termékenyítő idegen kultúrák hatása ellen lázadt, hanem éppen a provinciálissá süllyesztő külföldutazás konzervatív önkénye ellen. „Nem akarunk többé zenei gyarmat lenni. Nem akarunk idegen zenekultúrát majmolni. Megvan nekünk a magunk zenei mondanivalója” - írja immár zeneszerzői útját is megtalálva, élete delén, 1925-ben.

A magyar népdal strófászerkezetéről készülő szakdolgozatához fonográfhangereket hallgat a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán, s ráébred a népdalok módszeres gyűjtésének fontosságára. E munka közös vállalása köti össze az akadémiai évek után megismert Bartók Bélával. Barátkozó beszélgetéseik során már a későbbi nagy tervek érlelődnek: „feltetszett előttünk egy a népből újjászületett, művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket.” Kodály felvidéki, Bartók első alföldi, székelyföldi gyűjtése igazolta a várakozást, miszerint az így meg-

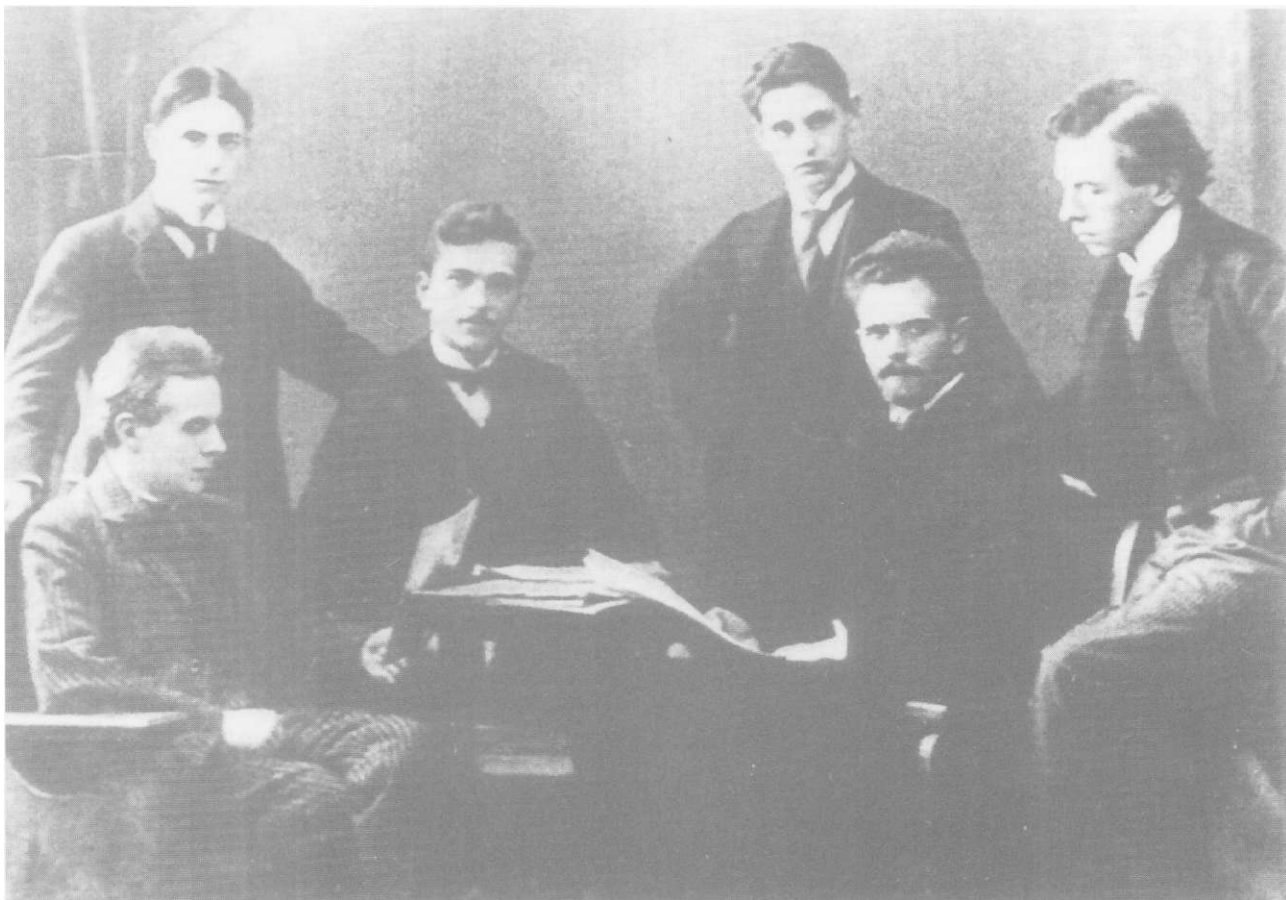
mentett parasztzene nemcsak kuriózumként, nemcsak nyersanyagként értékes, de a benne rejlő kultúrával együtt is jövőt hordozó lelet.

A két zeneszerző 1906-ban közös demonstrációként ad közre tíz-tíz magafeldolgozta népdalt. A partitúra bevezetőjének szikár mondatait Kodály fogalmazta: „A magyar társadalom túlnyomó része még nem elég magyar, még nem elég naiv és még nem elég művelt arra, hogy a dalok közelebb férközzenek szívéhez. A magyar népdal a hangversenyteremben! - különösen hangzik ma még. Hogy egy sorba kerüljön a világirodalom remekeivel és a - külföldi népdallal. De menjön az ideje ennek is.”

Ettől fogva Kodálynak szinte egyetlen gesztusa sincs, melyben ne volna benne a másoknak is hasznos, a közösségért, a fölsimert távlati cél teljesedéséért vállalt szolgálat.

1907-ben Párizsból a század első nagy zeneszerzője, Debussy kottáit, forradalmasító példáját hozza magával. Az új hatások által, - a hangszerelésben, harmonizálásban, a nemrég itthon talált magyar népdalok pentatóniájával is rokon, ősi hangnemek használatával, nemcsak saját maga, de Bartók további kompozícióit is inspirálja. Tájékozódása természet-szerűen viszi a *Nyugat* folyóirat körül bontakozó új irodalmi, képzőművészeti, színházi törekvések, a Lukács György, Balázs Béla, Fülep Lajos nevével fémjelzett baráti kör szellemi vonzásába. 1919-ben a főiskolai oktatás reformja reményében vállalja az aligazgatói megbízatást. A kommün bukása után eljárás indul ellene, két évre tanári állásából is felfüggesztik. Külföldön már növekvő zeneszerzői tekintélyét állhatatosan becsmerli a hazai kritika, de a nevezetes, Pest-Buda egyesülését ünneplő 1923-as hangversenyen Bartók *Tánc-szvit*-je mellett világsikert jósolva hangzik fel a tenorszólóra, kórusra és zenekarra írt monumentális alkotás, a 16. századi protestáns prédikátor zsoldárfordítására szerzett *Psalmus Hungaricus*, mely a Trianon sújtotta Magyarországon a szerző meghurcoltatását és rendíthetetlen hitét is visszhangozza.

Korábbi kiváló kamaraművek (vonnósnégyesek, szonáták, duó, triószerenád) írása közben a műfajteremtés

Bartók, Kodály és a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes 1910-ben

szándékával alkot régebbi magyar költők verseire „elfelejtett melódiákat”. Kitűnő érzékkel válogat Berzsenyi, Csokonai, Kölcsey lírájából, akárcsak kóruszövegeket Vörösmarty, Petőfi, Ady verseiből. A *Psalmus* előadásához próbált gyerekhangok frissessége döbbsenti rá énektanításunk elhagyatott állapotára. E felismerésből egész vokális kultúránkat megújító művek nagyszerű sora születik (*Gergelyjárás, Lengyel László, Püünkösdő, Mátrai képek, Karádi nóták, Székely keserves, Jézus és a kufárok*). Mivel meggyőződése, hogy mélyebb zenei műveltség mindig csak ott fejlődött ki, ahol éneklés volt az alapja, szent rögeszméjévé válik, hogy az „Éneklő Ifjúság” gyakorlatát már az óvodáskorúaknál meg kell gyökereztetni.

E világviszonylatban is páratlan értékű kórusművek mellett zenekari kompozícióival (*Háry János opera, Marossszéki táncok, Székely fonó, Galántai táncok, Budavári Te Deum, Páva-variációk, Missa Brevis*) ugyan-

Sándor Emma. 1910-től Kodály felesége

csak a magyar zenei hagyomány közkinccsé tételére, művészi kiteljesítésére törekedett.

Modern európai magyarokat akart nevelni. Szándéka megvalósításában

nemcsak Debussy jelentőségének felfedezése vált fontos eszközzé, közrejátszott benne az is, ahogy szokatlan módon, már a század elején Bachot, Palestrinát tanított, s hogy amíg a népzene jelentőségét minden lehetséges formában fölmutatta, megillető helyére emelte a 19. századi zenei köznyelvet is, melyen a parasztok, polgárok egyaránt beszéltek. Tervei megvalósításához képes volt tanítványok: zeneszerzők, zenetudósok, karnagyok, tanárok sokaságát feladatokkal ellátni, miközben ő maga a kottáolvasást, hallást, harmónia- és ritmusérzéket fejlesztő gyakorlatok seregét írta. És mindemellett küzdött szakadatlanul az időközben mind a négy égtájon tekintélyt szerzett - ám itthon gyakran akadályokba ütköző - zenepedagógiai elgondolásaiért.

Kodály a zenei anyanyelvteremtés múlthatatlan érdemű géniusza. Népzene-nékel úgy foglalkozott, hogy ismerje, becsülte más népek muzsikáját. Életével, működésével mindenekelőtt arra ösztönöz, hogy a népzene ihletét ott keressük, ahol Bartókkal együtt ő találta meg, amerre útmutatása szerint tovább, tovább kell jutnunk az organikus kultúra föltétlen tiszteletéig.

Fodor András

KRÚDY GYULA

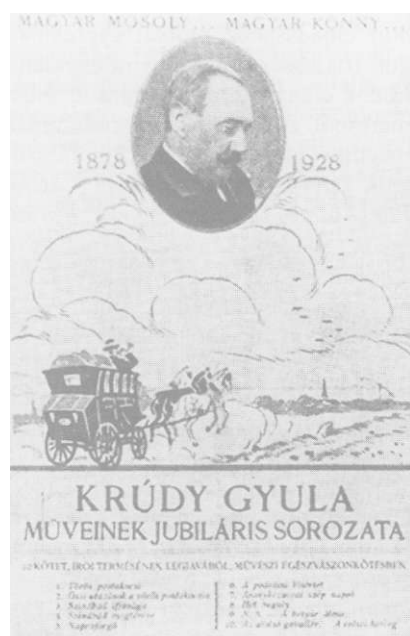

esetleg hódolhat az utóljára talán a kamaszkorban élvezett olvasási szenvedélynek, mint ezt az idén januárban magam is tettem. Így olvastam el Krúdy Gyula regényét, az *Asszonyások díját*-t.

Nem tudom, miféle átok ül a magyar szellemi életen, hogy például Krúdy Gyulát is csak ennyire fogyatékosan, mondhatnám féllódalasan ismerjük. De könnyű is a Krúdy nosztalgiáját holmi szimpla romantikának, vagy bonyolultabb társadalmi keserűségnek tekinteni! Éppolyan könnyű, mint holmi pörkölt- és velőcsontszakértőnek látni őt, a borok kedvelőjének és a nők futóbolondjának, a hasonlatok és az anekdota mesterének.

Talán mert rám is hatott az előítélet, de tény, hogy Krúdy elég későn került a kezembe. De már a Szindbádtörténetet lapozgatva is alig hittem a szememnek, a fülemnek. Igenis, a fülemnek, hiszen Krúdyhoz *hallás* is kell. Egyszeriben megcáfolva éreztem Kierkegaard szavait: ismeretes, hogy Mozart *Don Juan*-járól szólva a filozófus kifejti, hogy az érzéki zsenialitás mint csábítás kizárólag a zene közegeiben jelenhet meg. „*Don Juan teljességgel zenei* - írja. - *Don Juant nem látni kell, hanem hallani... Mert a zene nem úgy állítja őt elélem mint személyt vagy egyént, hanem mint hatalmat.*” Nos, éppen ez az, amit Krúdy Gyula, a próza soha nem látott eszközeivel - inkább azt mondanám: varázsával - Szindbád irizáló alakjá-

Még mindig, még ma is akad egy végső menedék ebben az országban, ahol az író, évente néhány hétig legalább, valóban író módján élhet. A szigligeti alkotóházzal beszélek. Egy lerobbant, egykori grófi kastély ez, épülete is, kertje is régóta felújításra szorul - Isten óvjon azonban attól, hogy renoválás ürügyén akár csak pár hónapig is nélkülözniünk kelljen. Az író itt nem zaklatja telefon, ideiglenesen félrerakhatja családi, anyagi gondjait, megkíméli a nagyváros környezeti ártalmait, a sok fizikai és szellemi mocsok. Ha úgy tetszik neki, szobájába zárkózva püfölheti írógépét, vagy járhatja a parkot meg a környező dombokat, elvont vagy nagyon is konkrét tünődéseibe merülten -

Szántó Piroska illusztrációja az *Asszonyások díjához*

Krúdy Gyula családjával

ban meg tudott valósítani.

Kár, hogy nincs elég helyünk és időnk az elemzésre, a bizonyításra. Krúdy Gyula zsenijét, kimeríthetetlen alkotóerejét néhány alapézés mozgatja: kozmikus erotika, a vele járó égő büntudat, a megváltás sóvár igénye és a halál szakadatlanul jelenlevő gondolata. Művészetében, lényében van valami mélységesen archaikus vonás, ami Bosch-sal, Breughellal, Goyával, ezekkel a nagy, apokaliptikus festőkkel és a középkorral rokonítja őt - természetesen a modern nagyváros díszletei közt. „Milyen furcsaságokat nem talál az ember egy nagyvárosban... Uram, Istenem! te, a Teremtő, te a Mester; te, aki alkottad a Törvényt és a Szabadságot... és aki késhegyinyi gyógyszer gyanánt talán azért oltottad szellemembe a vonzódást a borzadályhoz, hogy megtérítsd szívemet. Uram, köszönrülj, köszönrülj a bolond férfiakon és nőkön!” Írhatta volna ezeket a sorokat Krúdy Gyula, Dickens vagy Dosztojevszkij - történetesen Charles Baudelaire írta.

Igen: Krúdy Gyula nem csupán a nők „szarvasbokáját” szerette, a jóféle főtt marhahúst - de szerette a „borzadályt” is, sőt a halált. S mindezt együtt. Ha nem ismerte is Schopenhauert - de bizonyára ismerte, hiszen nagyon művelt volt -, akkor is vele együtt vallotta volna: „A halál nélkül még filozofálni is aligha lehetne”. És tegyük hozzá: a halál nélkül gyönyörködni, élni is aligha lehetne. Ahogyan a hedonizmus Krúdynál mindig a morbiditással, ugyanúgy a halál-mélyben való elveszettség nála min-

alpmítoszt teremtik újjá. A negyedik fejezetben többé nem lehet kétséges, hogy Czifra János temetésrendező apokaliptikus útja a pokolba vezet. A pokol tornáca Jella asszony nyilvánosházának szalonja: az innen nyíló mellékszobákban zajlanak a történetek, melyek a megismerés, a lelki és érzelmi gyötrelem pokolköreibe, a bugyrok mély szakadékaiba vezetnek. A történet vége pedig úgy dereng fel, ahogyan a feltámadást hirdető trombiták zendülnek meg Mahler Második szimfóniájának utolsó tételében.

lent meg, az európai pokol kellős közepén. Valamivel nyugatabbra is készült akkor éppen egy regény, amely-

Az öregedő író Mária lányával

Utcarészlet a régi Tabánból

dig a fátyolosan az égre emelkedő tekintettel fonódik egybe; ettől válik Krúdy prózája az égi és a földi dolgokba egyaránt beavatott műsztagóg, az érett férfi prózájává - szemben, mondjuk, a de Sade márki-féle hedonizmus ízetlen-éretlen, teoretikus és lélektelen infantilizmusával.

Az Asszonyosságok díjában mindezek az alapvonások nagyszabású, egyetemes világművészetté tágulnak. Soká beszélhetnék Krúdy Gyula topográfiajáról: úgy fogja át a világegyetemet, hogy a Józsefvárosból is legföljebb a Ferencvárosba kalandozik át. És közben e pesti tájak, e pesti képek szinte észrevétlenül a dantei

nek vége szintén a dantei gondolatot idézi: „Vajon a halálnak ebből a világraszóló orgiájából, a gonosz láz e tűzvészéből ... feltámad-e még egyszer a szeretet?” Thomas Mann Várászhegy-e ez, amely pár év múlva Nobel-díjat kapott.

Krúdy Gyulára viszont hamarosan az írói magány éveit köszöntötték rá. Tudjuk, elszegényedett, lakásából már a villanyt is kikapcsolták. 1933-ban halt meg, amikor Európára végleg ráborult a pokol éjszakája. Voltaképpen - legalábbis itt, Kelet-Európában - azóta is egyfolytában a hajnalt lessük, amikor a Bakáts téri torony újra úgy áll majd a tér közepén, ahogyan a Krúdy-regény végén látjuk: „megvilágosodva, mint a lelkek latorjája”.

Kertész Imre

JAMES JOYCE - VÍZGYŰJTŐ VAGY FORRÁS?

Joyce két legfontosabb műve, *The Portrait of the Artist as a Young Man* („Ifjúkori önarckép”) és az *Ulysses* erősen önéletrajzi jellegű, maga az életrajz külső eseményekben vajmi keveset nyújt. Joyce élete sem nagy kalandokról, csalódásokról, lobogó szerelmekről, sem nagy külső sikerekről vagy bukásokról nem regél. Az a Joyce, aki írásaiban megtagadott minden polgári eszményt, szabad szájjal fitymált minden polgári tabut (a nyomdafesték is belepirult), a maga otthonában a kispolgári erény mintaképe volt: mintaférj, mintaapa, mintanagyapa, aki rendet tartott a házatáján, a legkisebb erkölcsi ingást sem tűrte. Hosszú évekig élt Párizsban, s a háza környékén lakók csak mint „professzort” tisztelték a szigorú, konzervatív egyszerűséggel öltözött, halk szavú öregurat. Tulajdonképpen ilyen csendes és eseménytelen volt egész élete.

Dublinban, 1882-ben született; John Joyce és Mary Murray legidősebb gyermeke volt. A család ez idő tájt még jómódban élt, de pár év múlva, főként az apa könnyelműsége miatt, tönkrement, s egyre lejjebb csúszott. Joyce egyetemű éveit idején már szinte tűrhetetlen nyomorral küszködött.

Joyce édesanyja buzgó katolikus volt, s amíg anyagiakkal győzték, a fiút a jezsuiták legelőkelőbb gimnáziumába, a Clongowes Wood College-ba járaták, utóbb pedig a Belvedere College-ba került bejáró ösztöndíjas diáknak. Mint a *Portrait* című regényéből megtudjuk, ezekben az években két nagy válságon esik át. Az egyik a kamaszkor jellemző válsága, amely Joyce-nál vallásos formában jelentkezik, de a jezsuita környezet hatására nem mint misztikus rajongás, hanem mint intellektuális, racionális élményt.

Ám a serdülőkor viharának elmúlásával Joyce-ból nemcsak kihűl a valóság buzgósága, hanem az ellenkezőjére - tagadásba, lázadásba fordul. Ez ifjúkora második válsága, melynek eredményeképp léleklében szakít az egyházzal, az ír nacionalizmussal, a

George William Russell (írói néven „A. E.”), az ír nemzeti irodalmi újjáéledés jeles költője ifjabb kortársának, a szintén ír származású James Joyce-nak 1907-ben, *Chamber Music* („Kamarazene”) című verseskötete megjelenésekor így írt:

„Nem tudom eldönteni, hogy csupán vízgyűjtőhöz, vagy frissen felbuggyant forráshoz hasonlítsam-e az ön tehetségét.”

Két évtized sem telt bele, s ez a tehetség nemcsak „frissen felbuggyant

forrásként” tört elő, hanem a XX. század angol, sőt világirodalma egyik legerőteljesebb hatásaként bontakozott ki. Sokat vitatkozhatunk, hogy magát Joyce-ot miképpen értékeljük, de azt látnunk kell, hogy Joyce módszere, technikája, legkivált „belső monológ” néven ismert fogása már századunk húszas éveiben tért hódított, s azóta is minduntalan erőteljes irodalmi hatásként jelentkezik.

Furcsa ellentmondás, hogy bár

brit impériummal - vagyis a világnézet megkötöttség minden formájával. Csupán egy célt lát maga előtt: művészi függetlenségére kialakítását.

Rengeteget olvas, páratlanul gazdag műveltségre tesz szert. Pompásan ismeri a klasszikusokat, a középkori bölcséletet, a világirodalmat, mély zenei műveltséget szerez.

Így felszerelve és a művészi függetlenségnek most már kialakult világnézetével kerül Joyce a dublini egyetemre.

Ez idő tájt, a múlt század utolsó évtizedeiben és századunk elején bontakozik ki az ír nemzeti irodalmi újjáéledés mozgalma. Vezéralakjai közül néhány kivételesen nagy tehetség emelkedik ki, mint W. B. Yeats, William George Russell (A. E.) a költők, John Millington Synge, Sean O'Casey a drámaírók sorában.

Joyce a mozgalom tüzhelye lett, Dublinban nőtt fel, kortársa, barátja volt a legnagyobbaknak - Yeatsnek, Synge-nek, John Eglintonnak, Padraic Columnak -, s így ha Gorman tézise általánosságban valamennyire is megáll, Joyce művészetének végső lényege, noha az író tudatosan szembe fordul minden kötöttséggel, tehát a kultúrnationalizmussal is, mégis „a kelta szellem intellektuális kifejezése”.

S csakugyan, a mozgalom - akár vonzó, akár lázadást szító erőként - jelentős szerepet játszott Joyce írói egyéniségének kialakulásában.

Mikor a nálánál 17 esztendővel idősebb Yeatsszel személyes ismeretséget is kötött, állítólag azt mondta neki, hogy túl későn találkoztak, mert Yeats már öreg ahhoz, hogy ő (Joyce) hathasson rá.

Russellal azon vitáztak, hogy valamirevaló író távol tarthatja-e magát a nemzeti irodalom céljaitól, világától. Joyce azt válaszolta, hogy művésze külön világát ő sajátmagából építi fel. Russell így felelt: „Félek, hogy nincs önben annyi káosz, amennyiből egy egész világnyira furná”.

„Joyce a régi királyi (most Nemzeti) Egyetem hallgatója volt, amikor megismertem - írja Padraic Colum. - Feltűnő jelenség volt azok között a hallgatók között, akik akkoriban a Nemzeti Könyvtárt látogatták. Velük együtt ballagott a Nelson-oszlop és az István Park között. Magas, karcsú alak, Dante-szabású arc, acélkék szem. Ruházatának legjellemzőbb darabjai, ahogy most lelki szemeim elé idézem, csúcsos sapka és kétes fehér-

ségű teniszcipők. Kezében kőrifabotot lóbált, sétapálcaként. (Ez a kőrifabot hírhedtté válik majd az *Ulysses*-ben: Stephen Dadales egész nap magával hordja és gyakran beszél hozzá.) Gyönyörű énekhangja volt és pompás orgánuma a szavaláshoz, a közönséges beszédben azonban érdeken szólt, gyakran használva azokat a nyomdafestéket nem tűrő szavakat, amikből végül is annyit kinyomatott az *Ulysses*-ben.”

Egyetemi éveit nyomorúságban kínlódta végig, közben írogatott egy-egy folyóiratnak, de mivel az irodalmi irányzatok egyikéhez sem szegődött, írásait nem fogadták különösebb lelkesedéssel.

A gőgös társtalanságból hamarosan önkéntes számkivetés lett. Dublini egyetemi tanulmányai végeztével Joyce Párizsban íratkozott be az orvosi egyetemre, diplomát azonban nem szerzett. Élete legnagyobb részét most már a kontinensen tölti - Párizsban, Zürichben, Triesztben. Nyelvleckéből, zeneórákból él. Házasságának története kalandos; a szülők tilalmával dacolva megszökteti és feleségül

Trieszt, Hotel Balcan. A város az *Ulysses* egyik ihlető helye

veszi egy előkelő dublini polgár, Thomas Barnacle leányát.

De ezzel a kalandok kora le is zárul, s Joyce csendben, eseménytelenül a maga belső művészi világának él.

1907-ben megjelenik kis költeményes kötete, a *Chamber Music* („Kamarazene”). Ez idő tájt Joyce novellákat is kezdett írni. Hamarosan elkészült *Dubliners* („Dublini emberek”) című elbeszéléskötete, s ezzel megkezdődik hosszú, ádáz harca is a kiadókkal. Évekig tartó küzdelmet vív

minden könyve kiadásáért, míg végül az 1922-ben megjelent *Ulysses*et felkapja a világhír.

Ekkor negyven esztendő, két gyermek atyja, majd hamarosan nagyapa. Művésze legjáva természetét már learatta. Jelentős művet az *Ulysses* után nem tud alkotni, a *Finnegan's Wake* („Finnegan ébredése”), noha csaknem két évtizeden át dolgozott rajta, alaktalan, torz munka, melynek nagy része nyelviileg sem érthető.

Az első világháborút Joyce semleges területen, Svájcban élte végig, a második világháborút Franciaországban érte. Ekkor már évek óta szinte teljesen vak - a *Finnegan's Wake*-et úgy írta meg, hogy színes írókkal rótt a szöveg egy-egy betűjét nagy alakú céduláira.

A német megszállás idején Vichyből Zürichbe menekült, itt is halt meg 1941. január 13-án - jelképétül annak, hogy az autonóm, művészi függetlenség, melynek megvalósítására egész életét feltette, a gyakorlatban lidérces illúzió. De ekkor már őt világrész tudta, hogy Joyce tehetsége nemcsak a hagyomány vízgyűjtője, hanem frissen fakadt forrás.

Joyce útja a *Chamber Music* halk, impresszionista lírájáról a *Finnegan's Wake* vad prózájáig tulajdonképpen logikus fejlődésment. Joyce racionális agya a l'art pour l'art következetes végiggondolásával, a művészi függetlenség végtelen programjával eljutott művésze végső következményéhez: a műfaj felbomlásához.

Ezzel a végső következménnyel semmiféle művészi hitvallás nem érthet egyet; a joyce-i életmű egésze, bár az abszolút művészet céljával indult, a művészet abszolút tagadásának circulus vitiosusába torkollt, s ez a komor távlat nemcsak a művészetre, hanem egész létünkre kiterjedő. Ezt pedig éppen a művészet szentsége és a létezés méltósága nevében el kell tisztánunk.

Viszont, bár minden egészséges esztétikai ítélet csak tiltakozással fordulhat szembe Joyce művészetének végső következményeivel, módszere, valóságlátása, végtelenül merész alászállásai a tudat mélyeire, meghökentető nyelvi játéka, humora és a párhuzamos ábrázolásokkal elért páratlanul színes elbeszélő modora olyan művészi felfedezések, melyek révén Joyce művei (főként az *Ulysses*) világirodalmi hatásúvá lettek.

(1959, részletek)

Lutter Tibor

AZ EGYETEMESSÉG KÖLTŐJE: BABITS MIHÁLY

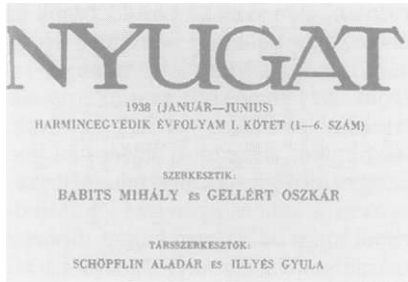
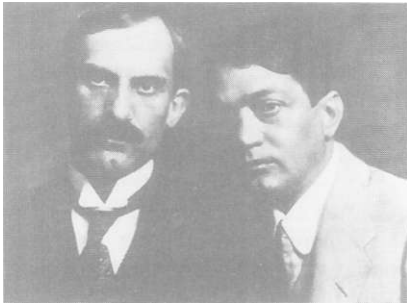
Irodalmunk legnagyobb egyéniségei mindig együtt vállalták a nemzet és az emberiség ügyét, nemcsak a magyarságnak, az emberi egyetemességnek is költői voltak. Ilyen költő Babits Mihály is, akinek írói sorsában és munkásságában talán minden huszadik századi írástudónál erőteljesebben és szervezettebben forrott össze a magyar és az európai hagyomány, a nemzeti kultúra és az egyetemes szellemiség. Régi magyar kulturális táj, a Dunántúl történelmi örökségét hozta magával, de jól ismerte a magyar szellemiség más hagyományait is. Fital tanár korában éveket töltött Er-

délyben, s élete végéig figyelemmel kísérte a Kárpát-medencében kisebbségi sorban élő magyar művelődés eredményeit és törekvéseit. Költészetében, elbeszélő műveiben és tanulmányokban meggyőző erővel fejezte ki ragaszkodását a nemzeti történelem és kultúra nagy értékei iránt, s voltak hagyományok, például a magyar romantika öröksége, amelyet mindenekelőtt az ő közreműködése révén vett birtokába a modern irodalom.

Aki figyelmesen olvassa könyveit - most elsősorban versesköteteire, *Halálfiat* című nagy epikai összefog-

lalására és tanulmányaira gondolok -, az határozott közösségi érdeklődéssel és hűséggel találkozik, s talán meglepetéssel veszi észre, hogy Babits ugyanolyan érzékenységgel és megfontoltsággal válaszolt a huszadik századi magyarság „sorskérdéseire”, mint Ady, Móricz vagy éppen a Nyugatban általa is támogatott népi irodalom. Ugyanakkor nemcsak a magyar történelemmel és kultúrával azonosult, hanem az emberi egyetemességgel, az eutópai tradícióval is. Mint a világirodalom nagyszerű alkotásainak - Sophoklés, Dante, Shakespeare, Goethe, Baudelaire és mások műveinek - ihletett tolmácsa egy egész birodalmat hódított meg a magyar szellem számára, európai irodalomtörténetében a kontinens kultúrájának és szellemiségének közös történelmi hagyományokra épülő egységét hirdette, ennek az egységnek, ennek a kulturális közösségnek a gondolata egész életművét és írói magatartását átszövi.

Magyar költő Európában - valóban ezt a nagyszerű küldetést vállalta magára, egyszerre képviselte a nemzeti kultúrát és az egyetemesség gondolatát. 1925-ben közreadott *Sziget és tenger* című verseskötetét költői lendülettel írt vallomással vezette be, ez az *Örökkék ég a felhők mögött* című vallomás a következőkben tett hitet a magyarság iránti hűség és az ember-testvériség eszméi mellett: *„Magyar vagyok: lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el: a világot nem szegényíteni kell, hanem gazdagítani. Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja? A magyarság színét, a magyarság kincsét! De mily balga volnék, ha ugyanakkor más színt, más kincset el akarnék venni, vagy meggyengíteni! Én hiszek a testvériségben: a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják a koncertet. Nemzet ne a nemzet ellen harcoljon: hanem az ellen, ami minden nemzet nagy veszélye: az elnyomás és a rombolás szelleme ellen! Micsoda leckét kaptunk*

ebből éppen mi, magyarok! És micso-
da hiba: másnak tenni, amit magunk-
nak nem kívánunk - holott már avval,
hogy másnak megtettük, ajtót nyitot-
tunk neki, hogy velünk is megtörtén-
hessék." Ez a vallomás, amelynek
párját Széchenyinél, Adynál és József
Attilánál találhatjuk meg irodalmunk-
ban, híven jelzi azokat a magas esz-
ményeket, amelyek Babits egész
munkásságát áthatották.

A magyarság és az egyetemesség
ügyének képviselője már magában is
bátorságot kívánt egy olyan korszak-
ban, midőn a közvélemény irányítá-
sával foglalkozó intézmények, hatal-
mi szervezetek eltorzították a nemzeti
érdeket, és figyelmen kívül hagyták
az emberi egyetemesség követelmé-
nyeit. Babitsnak ilyen körülmények
között igen gyakran kellett méltatlan
támadásokat elviselnie, nem egyszer
magányos küzdelmet vállalnia esz-
ményei védelmében. Támadások
egész életében érték, s érték halála
után is, mintha utókora sem mindig
ismerte volna fel benne a nemzeti és
egyetemes értékek fenntartásáért kü-
zdő harcos humanizmus igaz képviselő-
jét. Valóban, az irodalomtörténet-
írás többnyire úgy ábrázolta őt, mint
a kor nagy válságai elől félrevonuló
tudós költőt, s nem egyszer hangzott
el olyan vád is, amely szerint Babits a
társadalom központi gondjai elől köl-
tői „elefántcsonttoronyba” vonult. Ez
a vád természetesen mélyen igaztalan
- akár az első világháború öldöklő
vérengzése ellen írott nagy verseire,
akár a Nyugat élén vívott következe-

tes harcaira, akár költői sorsának és
eszményeinek lírai összegzésére, a
Jónás könyvé-re. Gondolunk, olyan
írástudó áll előttünk, aki nemcsak hu-
mánus eszményeket hirdetett, nem-
csak a nemzeti és egyetemes értékek

Ady Endrével

A fiatal Illyés Gyulával

szellemi gondozásában vállalt felada-
tokat, hanem kész volt bátran küzdeni
ezekért az eszményekért és értéke-
kért.

Midőn Magyarország - érdekei és
a társadalom igen nagy részének vé-
leménye ellenére - belesodródott
mindkét világháborúba, Babits Mi-
hály azt a szellemi ellenállást képvi-
selte, amely egyszerre felelt meg a jó-
zan nemzeti önvédelem és az egyete-
mes béke követelményeinek. Ez a fe-
lelősségtudat hatotta át költészetét is,
nemcsak a méltán sokat idézett *Jónás
könyvé*-t, amely messzehangzóan tett
hitvallást az írástudó közéleti kötele-
zettsége mellett, hanem olyan műveit
is, mint a *Fortissimo*, a *Húsvét előtt*,
az *Áldás a magyarra* és a *Talán a ví-
zözön*. Ezek a versek józan megfon-
toltságra és alkotó békeszeretetre in-
tették a nemzetet. Babits a magyar al-
kotó értelmiség nagy részéhez hason-
lóan még a második világháború elő-
estéjén is abban reménykedett, hogy
az ország el tudja kerülni a hadi ese-
ményeket, s el képes hátrítani azt a
mind erőszakosabb befolyást, ame-
lyet a jobboldali nagyhatalmak gya-
koroltak politikájára. Ezért vett részt,

halálos betegséggel küzdve is, a nem-
zet igazi érdekeit kifejező „szellemi
honvédelem”, azaz a szellemi ellenál-
lás tevékenységében.

A költő vágyát nem teljesítette a
történelem, tanúságtételei, intelmei
mindazonáltal a szellemi honvédel-
emi történelmi igaza mellett érveltek,
és így nemcsak művészi értéket jelen-
tettek, hanem politikai cselekedetet

Nagy Endre és fia
vendégségben Esztergomban
Babitséknál. A falon a
látogatók aláírásai

is. Babits sohasem fogadta el az erő-
szakot, a barbárságot, a háborút, min-
dig a valóságos nemzeti érdekeket
tartotta szembe előtt, jól tudja, hogy
ezek az érdekek egybevágnak az em-
beriség egyetemes érdekeivel. Munká-
ssága és szellemisége ma is idősze-
rű: sohasem emlékezhetünk reá úgy,
mint pusztán a múlt egy nemes érté-
kére, hanem mindig mint élő hagyó-
mányra, amelynek a jelenben ugyan-
csak küldetése van. Abban az érte-
lemben, ahogyan Illyés Gyula beszélt
rőla - mesteréről és barátjáról - szá-
mot vetve szellemi örökségének igazi
értékeivel: „Babits alakjára most
árad csak a világosság. Most kezdő-
dik útja is. Figyelve nézek rá, s bámu-
lom a jelenséget: aki valaki, annak
épp elég egy helyben állnia, hogy
rengeteg dolog történjék vele. Mozdu-
latlanul is folyton cselekszik: méri az
esztendőket és a szíveket.”

Pomogáts Béla

A HALÁL CUKRÁSZATA

Négyflek Kosztolányi Dezsőről

Magyar írónak bármikor kell tudnia négy flekket ími Kosztolányi Dezsőről. Ahogy a hajnalról, az alkonyatról, ahogy a halálról. Azután csak annyi a dolga, hogy nyüstölje, radiózza. *Érje meg*, mindaddig, amíg úgy tud beledenézni, mint egy üvegezett fényképbe. Kapásból ími a véglegességig, ez vol-

na a titok, a legendás írásbütyök. Kosztolányi üvegezett fényképébe beledenézheti: ez volna a portré. Nem azért bocsájtom ezt előre, mintha be tudnám teljesíteni. Nem tudom. Nekem most homályos az üveg, leginkább ablaküveg téli szürkületkor, magamat is, tárgyammat is foltokban látom.

Öt napja halt meg az apám, ki éppúgy magánügyem, ahogyan Kosztolányi Dezső. A halál kapcsolja most össze őket, ez a láthatatlan, kőkemény *voltoan*, s az asztal, ahol döcögök és dolgozom. Valamint a munka. Hogy dolgozni kell. Muszáj a *sollen* és viszont. Az, hogy amit az ember elvállal, csinálja meg. A cikkét, az életét. Írásbütyköt szerezni a középső ujra, ez kötelesség. A többi tehetség, kegyelem, csoda és gyönyörűség. Mindebből magyar író nem kapott többet e században Kosztolányi Dezsőnél.

Apám az évben születik, amikor megjelenik a *Pacsirta*. 1924-ben Kosztolányi két évvel fiatalabb, mint én most. A *Néró* idején négyvel. Eggyel az *Aranysárkány* kiadásakor. Idén ki kéne adnom az „én *Édes Anná-mat*.” Hét évem van az *Esti Kornél-ig*, a *Halotti beszéd-ig*, a *Hajnali részegség-ig*. Ha meghal az apja, az ember számolgatni kezd, múltat, jövőt. Esélyt. Értelmetlen és reménytelen foglalatosság. A görcs nem bütyök. Ami ott, a Nyugat körül az anyanyelv légvételszerű használata és gyönyörűsége, az itt nyüstölés, kétség, deformálás, újratereztetés. A bütyök, illetve bütyökhány, mint tárgy és téma. De én már nem akarnék, egyre kevésbé akarok lemondani az írás alapvető, pimf és primér gyönyörűségéről. Az írás eredendő léhaságáról.

Istenem, a nagy, szigorú léhák!

Esterházy halálpontosan fogalmaz, hogy Kosztolányi a bátyánk. Ülök az apám asztalánál. Az irodalmi bátyám és a civil apám. Az állítmány most már mindéig a *voltoan*. Az és pedig a *Halotti beszéd*. Az újpalotai ablakból Pestújhely puha és alacsony lámpáit látni, fát, tetőt, eget. Ezt látta az apám esténként. Tétét nézett, telefonált, bölcsült, öregett, imádkozta az anyámat. Hajnalban kelt, megszokta. Kávét főzött, dolgozni ment. Utoljára az irodája ajtaját láthatta a Kresz Géza utcában. Még homlokzatot, eget, cipőket, kutyaszart. S mit láthatott Kosztolányi '35. december 3-án az új Szent János Kórházban? Papot, kápolnás nővért, alorvost, plafont.

De mindenkinek ugyanarra akad fönn a szeme. Aki jön, halálos demokrata. Még 24 napig élt az apám,

ennyi volt adva az agyvérzés alatt. Fölött? Aztán elaludt. Orrában Kosztolányi *katzensteinje*, a cső, amivel evilágról táplálják a bevonulókat. Mostmár és ezután úgy látom majd, ahogyan mindig, az én erős, szigorú apámként.

„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék.”

Közhely, amiből vagyunk, amiből a líra van. Közhely és líra, erről bizonyosan Kosztolányi tudta a legtöbbet. S kéretik nemcsak az *Esti Kornél éneké*-re gondolni. Van, tényleg van az egész költészetében valami elviselhetetlen. Valami nagyon cukros és nagyon pimf. Hogy a költőnek nagyon sok édességet kell ennie, annyi édességet és műviséget, amiből, tudja isten, hogy hogyan, a végén megint répa lesz, kaján és pofátlan természetesség. Hajladozó, keserű nád.

Ha az anyanyelv *édes*, Kosztolányi Dezső a legnagyobb magyar mestercukrász. Ilyenképpen maga a *foglalkozása* titok, nem ez vagy az a fogás, íz, utánozhatatlanság, hanem az egész nyitott és áttetsző élet-mű. Exegi mo-

Kosztolányi feleségével és kisfiával

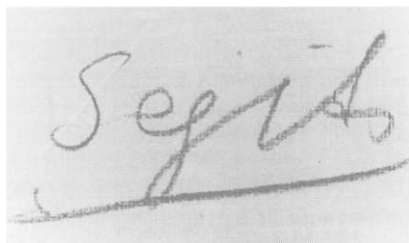
mentum, férccél maradandóbb. Az édes szánk és cselédlány-szívünk igazolja. A vegetatív érzelmesség - arché? - a torok fanyar satujában. Az a *humoros* kaparás. Ez most sok, tudom. Az a vércukros dallam, amire csak a legnagyobbak és a legkisebbek merik szégytelenül rábízni magu-

kát. Mondjuk Mozart és a szilvaszagú, citerás koldus a Kacsóh Pongrác (!) út szomszédságában, a kis-földalatti végállomásán. Aki előtt mindennap elment az apám. S immár öt napja a mélyvasúton, Kosztolányival. Sekély, mély, sekély.

Ennek a városnak az ezredvégi nyelvén tán több a kéreg, tán hardabb, durvább, s tán mattabb a fantáziája is, de alatta ugyanaz a képlékenység, édesség, mammogás, sírás, nevetés. „Érted, hajnalban fölízéltem, szoritott vagy mi, kiálltam az ablakba és néztem a szurkot, vagy hát azt a csillagizét, érted, és a franc tudja, de úgy beugrott, hogy hát de jó is volt élni.” Hétköznapi édes anyanyelv.

De ez a *Hajnali részegség* tartalma.

Egyre inkább hiszem, hogy Kosztolányi nemcsak utolérhetetlenül tudta művelni ezt az örök cukorpimfet, de azt is tudta, hogy őbenne ez a korszakosan új. Hogy ez az, ami tökéletesen más. Túlírni, túlédesíteni, túllazázní a keserű éremlyig. Hogy ez, a formába kandírozott anyanyelv az ő valódi modernsége. Tudnia kellett, túlságosan szakember volt, hogy ne tudja. Nagy groteszk cukrász. Nekem egyre inkább ez a költő Kosztolányi. Magánügy. Csak külön Kosztolányink van.

Neked, nekem. Nekik, akiknek hetes busz, sofőrhang: *kosztolányidezsőtér*. Akik naponta szó nélkül elmennek Mozart és a szilvaszagú citerás előtt. Nekik, mert róluk és belőlük - nincs állítmány, csak létige; van. Kosztolányi úgy beszél, ahogy a sofőrök torka mélyén a néma angyal, ha kiállnak egyszer-egyszer a békásmegyeri csillagok alá.

És tudni kell, hogy a mestercukrászok olykor és ugyanakkor nagyon zárt, nagyon keserű emberek, éjszakájuk méreg, rettegés és mandula, s ahogy a bohócok is mind, nagyon közeli viszonyban vannak a halállal. Közeli ebben a mord és robusztus henteseknél. Nekem függve és függetlenül, Kosztolányi mestercukrászata mindenekelőtt a halálról szól.

Anyám ragasztja le a borítékokat péntek este. Az istennek se ragad, mondja. Kicsi dolgokból van a gyász, parte-cédualából - Kosztolányi a maga kaján purizmusával gyászjelentésnek mondaná -, kicsi dolgokból, abból, hogy kalapot kell venni. A többi oszthatatlan, felfoghatatlan, áll, mint a gyomorban a fűrés. Édes fiacskám. A *Halotti beszéd* sötét tárgya, szürke hőse és kuplé-rímelve háromszögében az, ami. Az egyébként, hogy nincs szürke hős, sötét tárgy, és hogy bizonyos fokig kuplé az egész világ.

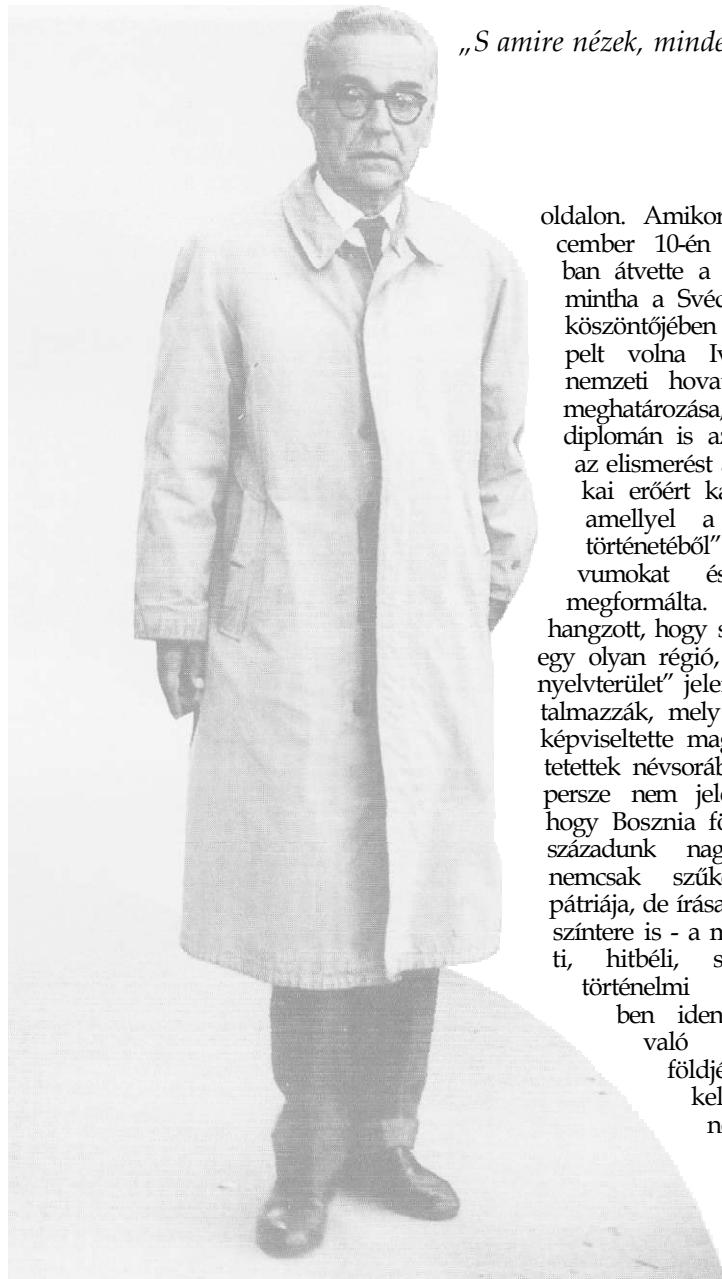
Többé soha.

Nagyon szeretünk, apa, nagyon szeretünk, mondogatja a húgom apám ágya mellett. Azt, amit Kosztolányi Ádám mond az apjának akkor dél előtt. Nincs más, csak ez a mázsás közhely, mi *túlél minket is, és túléli ellenségünket is*. Uramisten, honnan van ez, nem találok, két nap múlva jövök rá, hogy belekölcsönöztem a *Halotti beszéd*-be Szabó Lőrincet, péntek este csak turkálók Kosztolányiban, hideg, rövidnadrágos cukrászati tor. Az *Apám a koporsóban*-t találok, Kosztolányi 42 éves, mikor az apja, agyvérzésben meghal. „Te én vagyok és te vagy ott. / Most elhiszem, / most már tudom, hogy meghalok. / Apám, teremtőm, istenem, / mily semmi vagy, / és én milyen istentelen.”

Így hagyom abba, e gyöngye verssel, megéretlen és bevégezetlen. Nem portré, senkié sem. Senki nincs az üveg két oldalán. Négy flekk, kifut a papír, volt egyszer egy.

Parti Nagy Lajos

EGY DÉL-KELET-EURÓPAI NOBEL-DÍJAS ÍRÓ: IVO ANDRIĆ

„S amire nézek, minden dal, s bármihez is érjek, minden fájdalom.”

Ivo Andrić: *Ex Ponto* (1918)

oldalon. Amikor 1961. december 10-én Stockholmban átvette a Nobel-díjat, mintha a Svéd Akadémia köszöntőjében nem szerepelt volna Ivo Andrić nemzeti hovatartozásának meghatározása, s a díszes diplomán is az állt, hogy az elismerést azért az epikai erőért kapja az író, amellyel a „földjének történetéből” vett motívumokat és sorsokat megformálta. Az is elhangzott, hogy személyében egy olyan régió, „egy olyan nyelvterület” jelentős fiát jutalmazták, mely eddig nem képviseltette magát a kitüntetettek névsorában. Mindez persze nem jelentheti azt, hogy Bosznia földje - mely századunk nagy írójának nemcsak szűkebben vett pátriája, de írásai legjavának színtere is - a maga nemzeti, hitbéli, szellemi és történelmi sokrétűségében identitás nélkül való lenne. De földjén számolni kell egy történelmileg kialakult és létrejött multipoláris társadalommal, amely

nyí „török atavizmus” sincs, amint szűkszavú jellemzésében áll. 1918. január 1-jétől a jugoszlávság eszméjének elkötelezett zágrábi *Književni jug* (*Irodalmi Dél*) szerkesztőinek egyike. Itt jelenik meg első kötete, lírai prózája *Ex Ponto* címmel. Egy öreg íróbarátja ekkor mint „ifjú katolikus szerbet Boszniából” említi. 1919 őszén Belgrádban telepszik meg, s leszámítva diplomáciai szolgálatának külföldön töltött éveit, itt is marad élete végéig.

Nemzeti hovatartozását Ivo Andrić tudomásunk szerint sosem deklarálta. De a szerb irodalomnak kötelezte el magát, a szerb irodalomhoz tartozónak vallotta magát. Bár általában a „mi irodalmunk” fogalmával élt, s a Nobel-díj átvételekor hazáját s földjének, országának irodalmát nem nevezte meg. Mégis, megtette ezt a német megszállás alatt, amikor a tekintélyes Szerb Irodalmi Társaság (*Srpska književna zadruga*) - megtörve „a tenger csendjét” - megkockáztatta folytatni sok évtizedes, hagyományos könyvsorozatát, s egy készülő szerb prózai antológiában Andrićot is szerepeltetni kívánta. Egy szerbiai kisvárosból - ahol egy időre meghúzta magát - 1942 szeptemberében kelt levelében egyebek között ezt írta: „*Mint szerb elbeszélő, mint a Szerb Irodalmi Társaság sokéves munkatársa és irodalmi választmányának tagja, normális körülmények között magától értetődően eleget tennek e felkérésnek. Napjainkban ez nem áll módomban, mert a mostani rendhagyó körülmények között nem kívánok részt venni és nem vehetek részt semmiféle kiadványban sem új, sem már korábban közreadott munkáimmal.*”

Szülvárosában, a boszniai Travnikban, a Nobel-díjas Ivo Andrić (1892-1975) író szobrának ledöntése jelezte a mostani véres polgárháború kezdetét. A könyv elégetése nem válasz a műre - figyelmeztettek józanulbölcsen már jó ideje előttünk. Volt erre ok s indíték épp elég. Bosznia elmentmondásos világának nagy íróját a szobordöntés barbár cselekedete aligha ránthatja akár emlékében is az esztelen öldöklés örvényébe bármelyik

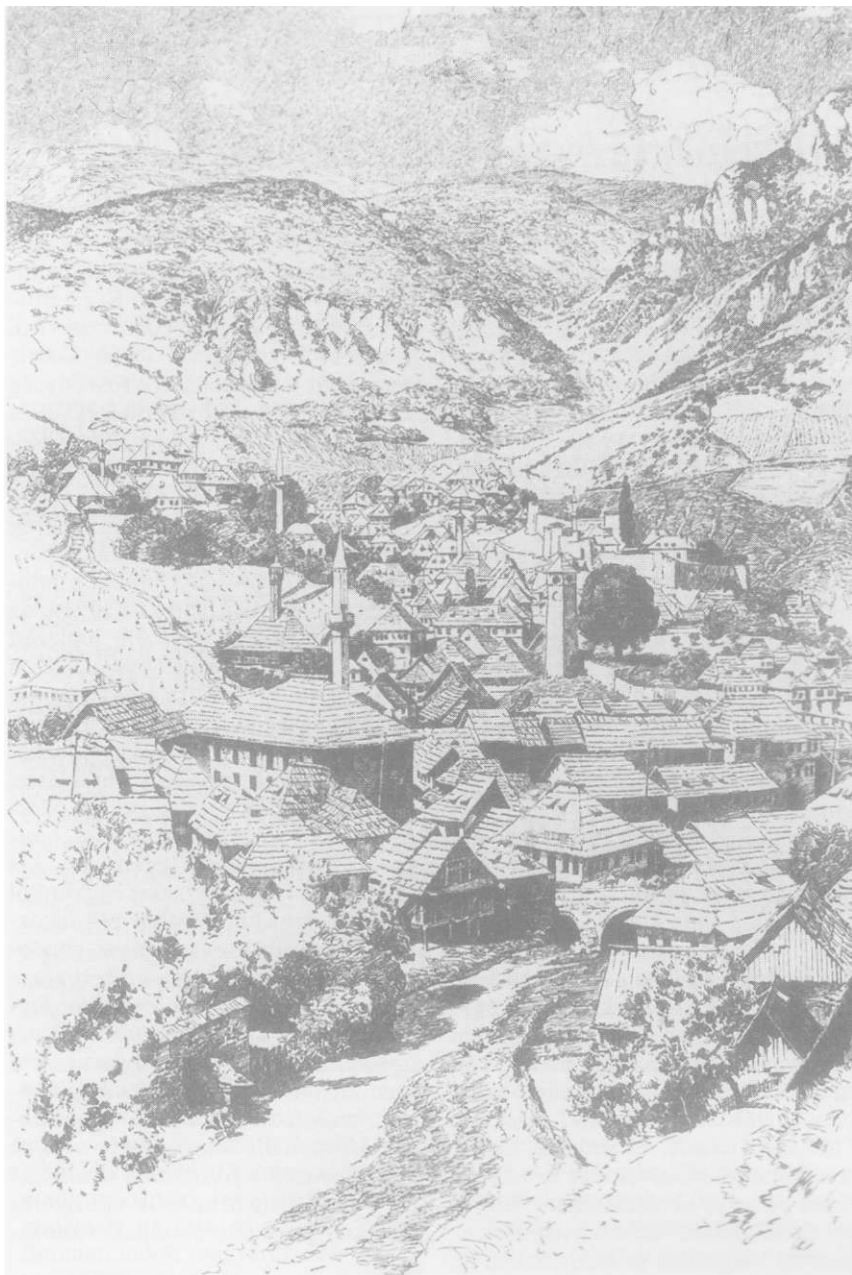
együttélését csak a lakosság soknemű és egymásnak feszülő identitásának egyidejű és együttes megőrzésére és fennmaradására alapozhatja.

Az Ivan - később a meghittebb Ivo - nevet Andrić a travniki római katolikus templomban való megkeresztelésekor kapta - mindkét szülője felekezete szerint, s ez egyértelműen horvát nemzetiségűnek determinálhatta. 1914-ben a fiatal horvát líra zágrábi antológiájában szerepel, mint „a legfurcsább szarajevói”, akiben makulá-

Vonzódása a történelem iránt Ivo Andrićot Bosznia messzi múltjába vezette, a török hódoltság évszázadaiba, ahonnan művei legjavának eseményeit, történéseit merítette. Szülőföldjén a különös társadalmi és szellemi adottságok szembesülése folytán a keleti és az iszlám világ és szel-

lemiség a legmélyebb, legfájdalmasabb nyomokat hagyta Európában. Sokszor a legenda homálya borítja e kort, melyben az embereket cselekedeteikben a sorsszerűség, a zabolátlan szenvedélyek irányítják. Andrićot különösen vonzotta a pervertált, degenerált, orientális élvhajhász ázsiai törökök és feudális kényurak pszichológiája, de a kisemmizett, elnyomott és kifosztott nép, a „rája” sorsa is, mely sok évszázadon át volt kiszolgáltatva az idegen elnyomásnak, a feudális szeszélynek és erőszaknak, majd több évtizedig az Osztrák-Magyar Monarchia okkupációjának önkényességét szenvedte, szüntelen nemzeti elnyomottság közepette, megfosztva attól a lehetőségtől, hogy az európai szellem és civilizáció felé orientálódjék. Ivo Andrić regényeinek, elbeszéléseinek, történeteinek színtere olyan vidék, ahol Kelet és Nyugat megütközésének több évszázadon át tartó nagy történelmi drámája játszódott, s különböző alkatok, jellemek és elütő felfogások bonyolódtak egymással. Jellegzetes hőse is olyan ember, akit két erő, két hatalom, két világrész és szellem feszít kétfelé. Valójában az egész balkáni föld emberének a tragikumája ez, aki mintegy átoksúly alatt élt a világ két ellentétes elve és két ellentétes akciója között örlődve, mint valami „harmadik világban”, az iszlám és a kereszténység, a Kelet és a Nyugat megütközésének hadszínterén. S még keresztény világa is két pólusú volt, Bizánc és Róma hatókörében és egyidejű szembesülésével. De a boszniai ember számára ez volt az egyetlen világ és az egyedüli valóság, melyből századokon át semerre sem menekülhetett.

Andrićban „van valami magyar realistákra emlékeztető, súlyos formaérzék, egy kicsit talán karcosabb, nehezebb fűszerű, eresebb szemű” - írta jó fél évszázada Németh László (*Híd a Dráván*, 1940). Néhány korai elbeszélését olvasva, az életművet meghatározó nagy művek (*Travniki krónika*, *Híd a Drinán*, *Elátkozott udvar*) megszületése előtt nyilatkozott így róla a fiatalabb magyar író-kortárs, ráérezve Andrić epikus hangoltságára. Bár kétséges, mennyire volt vérbeli regényíró, elbeszélő. Talán századunk balkáni rapszódosának is mondhatnánk. „Meg kell érteni a legendákat, a közös emberi törekvés eme évszázadokon átvezető nyomait, s amennyire lehet, belőlük kell kibogozni sorsunk értelmét”, vallotta egykor (*Beszélgetés Goyával*, 1934). Az ellentétek szüntelen megütközésé-

Ivo Andrić szülővárosa - a boszniai Travnik a századforduló idején. Háy Gyula rajza Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen (Budapest, 1901) Bosznia és Hercegovina kötetéből

nek, összecsapásának szövevényével szembesülve mintha valami titokzatos szabályszerűségben, törvényszerűségben, netán sorsszerűségben hitt volna, melyből elmaradhatatlanul bekövetkezik az egyensúly, s megnyugvás és összhang lesz úrrá. Talán a harmóniának ez a keresése volt az eszménye, melyhez képest minden rossz és gonosz csak rövid ideig tartó

és múlandó. Egyik alapigazsága, hogy az ember hatalmasabb minden erőszaknál és gonoszszágnál. Életlátásának alapja az ember erkölcsi nagyságába vetett hite volt. Hitt a művészetben és a szépben, annak természetfeletti tulajdonságában, abban, hogy benne ellenállhatunk, dacolhatunk az idővel, s a múlandósággal szembeállíthatjuk az alkotást. A sorsal és sorsszerűséggel annak értelmét állította szembe. Műve nemcsak tragikus szülőföldjének maradandó dokumentuma s hitvallása, de annak is tanúságtétele, hogy az emberiség alapvető problémái közösek. Miként az emberi szellem is egyetemes.

(1963,1994)

Vujicsics Sztoján

KISASSZONY:

Ivo Andrić regényéről

Bosznia egzotikus földje Európa szívében egészen a napóleoni háborúkig ismeretlen és titokzatos volt, akár a Hold rejtőzködő gömbfele. Egyedül a nagyritkán odavetődő utazók hagytak róla olyan tanúbizonyságokat, melyek mintha a sátán szigetének leírásai lennének. Pierre Daville, a travnik-i francia konzul (1807-1814) leveleiben „emberevők földjének” nevezi, lakóit pedig „tudatlanok és barbárok népének”, mely „gonoszszággal és szenvedélyes gyűlölettel teli”. Egy horvát író, aki úgy utazott a szomszédos Boszniába, mintha valami távoli és ismeretlen földrész felfedezésére indulna, még 1858-ban azt írja, hogy a nép errefelé „faragatlan, ostoba és vad”, s a föld „egészében barbár” (...). „A boszniai lakosok legfőbb fogyatékosága a haladás és minden idegen dolog iránti gyűlölet, s a végzetbe vetett bizalom” (lásd: Miroslav Karaulac Kani Andrić - A korai Andrić).

E „sötét Bosznia földje”, ahol a Közel-Kelet és a Nyugat, az iszlám és a kereszténység ütközik, s ahol kényeszerű szimbiózisban élnek a balkáni keresztények az oszmán hódítókkal, Andrić műveiben kél majd életre (*Híd a Drinán*, *Travniki krónika*, *Elátkozott udvar*), az erőszak Goyához méltó jeleneteivel, egy kor kíméletlen és reális ábrázolásaként. Ebben az előítéletektől terhes világban az asszony láthatatlan és elérhetetlen, de egyidejűleg a fanatizmus és a zsarnokok áldozata is. Nem tudok kortárs íróról, aki változatosabb és meggyőzőbb női alakokat teremtett volna, mint azt Andrić tette: ifjú rabnók élvezetesen kényurak kezén, kurtizánok, rossz útra tévedt szépségek, kerítőnők, anyák, akikről elrabolják magzatjukat - véres szerelmi drámák és elfojtott, kielégítetlen szenvedélyek, melyek a bosnyák kisváros homályában lappanganak.

A *Kisasszony* című regény azonban bizonyos értelemben kiválik Andrić többi műve közül; a történelem visszhangzását benne hallani a legkevésbé. Bosznia anektálása, Ferenc Ferdinánd sarajevói meggyilkolása, az osztrák megszállás, Szerbia felszabadító háborúi, vereségek és győzelmek, az emberi szenvedés,

mindez alig jut el a „Kisasszonyig”. Egyetlenegy szenvedély tartja hatalmában - a gazdagodás. Kérdem - amennyiben megengedett az írói szándékról beszélni -, vajon Andrić nem azért választotta-e a fősvénység témáját, hogy nagy rövidítésekkel és gyorsan váltakozó jelenetekkel, hősnője beszűkült tudatán át mutathassa be azt a történelmi eseményekben gazdag korszakot, mely úgy pereg előttünk, mint valami panoráma képsor. A *Kisasszony* ily módon a múltat és a jelenet kapcsolja össze. De ez a regény, amikor egy alig leplezett aszinkronitásban vetíti vissza a jelen eseményeit a múltra, egy furcsa viszonyulást létesít a történelemmel.

Így például, világos utalást fedezhetünk fel a testvérgyilkos öldöklésre, fanatizmusra és vallási gyűlölködéssre, amely épp akkor lángol fel, amikor Andrić a regényét írja (1943-1944). Andrić, akit ifjúkorától magával ragadott Machiavelli, közben bizonyára a neves olasz gondolatát tartotta szem előtt: „Bárki vesse egybe a jelent és a múltat, látni fogja, minden várost, minden népet ugyanazok a vágyak és ugyanazok a szenvedélyek mozgatták, és még mindig ösztönzik... innen van, hogy minden időben újból ugyanazok a bajok és ugyanazok a fordulatok támadnak fel” - ami csupán az örök visszatérés sztoikus pesszimizmusának változata.

Azzal, hogy Andrić asszonyt választott a fősvény szerepére - Plautus, Shakespeare, Ben Jonson, Molière és Balzac óta ez az irodalmi alak végigvonul az európai drámában és regényben mint a legállandóbb archetípus -, a fősvénységet abszolút szintre emelte. Az asszony, aki marginális és felesleges, akinek nem lehet közvetlenül hasznát venni a háborúban, könnyebben húzódik meg és áldozhat szenvedélyének. S míg Shylock irodalmi utódainak voltak némely mellékes gyöngeségeik, legalább kéjszívák voltak, mint Volpone vagy Harpagon példának okáért, addig Andrić *Kisasszonya*, ez a magányos, meddő és boldogtalan teremtés semmivel sem enyhíti a gazdagodás és a pénz iránti sóvárgását, se feslettséggel, se szerelmi bánattal, se féltékenységgel.

Kivéve talán a súlyos kötelezettséget atyja fogadalma iránt (ami talán csak fedőnév a szerelemre).

Ami engem illet, én jobban szeretem a regény ama részeit, amelyek a fősvénység lélektanával foglalkoznak, mintsem azokat, amelyekben ez a szenvedély egy pillanatra elbizonytalanodik. Legelőbb is a belgrádi jelenet, a Kaszinóban (ahol a költők között felismerni a fiatal Andrićot), az a jelenet, melyet a rejtett *Kisasszony* szeme vetít vissza. A költői elragadtatás és a nyárspolgári felfuvalkodottság eme megütközése valamelyest a yonville-i tenyészállatvásár jelenetére emlékeztet a *Bováryné* nyolcadik fejezetében. Ott van még a nevezetes Patikus is, ami csupán Andrić kacsintása Flaubert felé.

Andrić kétséget kizáróan moralista. Joubert és Kierkegaard egyaránt foglalkoztatta, csakúgy mint Guicciardini, Machiavelli vagy a misztikus Léon Bloy, aki azt állította, hogy a pénz nem más, mint Krisztus vére. Épp ebben az értelemben a *Kisasszony* című regény valamiképp a fonákja Andrić történelmi regényeinek, melyekben a „török” és az „irracionalis” van túlsúlyban. Szemben az Andrić alakjait jellemző oszmán keleties szenvedéllyel, amely súlyos és kíméletlen, mértéktelen és nem ismer határt, ez az egyszerű keresztény asszony (ha egyáltalán lehet hitről beszélni ebben az istentelen világban) a tékozlás ellentétéként egyfajta moralitást testesít meg.

Regényének mottójául két szerb író műveiből választott idézetet. Az elsőt arra az állításra vezethetnénk vissza, hogy a szív a bölcsesség forrása. Ezt a gondolatot juttatja kifejezésre az Andrićhoz közel álló egyik moralista, Joubert is: „Az értelem figyelmeztet, mit kell kerülnünk. Egyedül a szív az, amely azt sugallja, mit cselekedjünk” (*Gondolatok*). Borges azonban, Kiplingre hivatkozva, arra figyelmeztet, hogy az író kitalálhatja a történetet, de nem szabad a végletekig átlátnia üzenetét. Ez egyébként nem ajánlatos a jó olvasónak sem.

(1986)

Danilo Kiš
(Vujsics Marietta fordítása)

Danilo Kiš országában

BÉRLEMÉNY RENDÜLETLENÜL HALAD: ELŐRE

Hosszan követett Nándorfehérvár (Beograd) felől a harangszó, amelyet II. Gyula rendelt volt el, még Hunyadi jeles csatája előtt, Aar szerint könnyörgésképpen és fogadalomként, nem pedig, ahogy a közhiedelem tartja, a (ritka) győzelem emlékeként, és aki hallotta már a Magyar Rádió bömbölős déli gépharangszavát, már eddig is sejthette, hogy itt valami nagy magyar kompenzációs folyik.

Danilo Kiš országában jártunk.

Egy bús őszi nap felhívták volt Bérleményt Párizsból. Nevetős, *rekedt* hang szólt a kagylóból, figyelj ide, te buta magyar. Bérlemény nagyon szerette a hang gazdáját, akiről többnyire azt mondták, szerb, holott az édesanyja crnagorác volt, az apja meg magyar zsidó, ő maga valójában vélhetően az egyetlen jugoszláv, benne csúcsosodott ki az a képtelen ötlet, ami Jugoszlávia, ő volt erre szinte az egyetlen egzisztencia-bizonyíték, arra, hogy a különböző népek nemcsak gyilkolni képesek egymást, hanem gazdagítani is. *Ez a gazdagság volt Danilo Kiš.* A világon, az egész világon neki volt a legszebb ádámcsutkája. Igazi franciás ádámcsutkája volt, legalábbis Bérlemény szemében ez a középkeletkeurópai testesítette meg a francia férfit mint olyant, okosság, erotika, szellemesség, szigorúság, férfias méltóság és férfias önrólia, bohóc és morális instancia, már bocsánat a szóért, és könnyedség; súly és súlytalanság, ez volt Danilo Kiš, halál és halhatatlanság egy *sze mélyben*.

Élső találkozásuk így esett: tartottak egyszer egy igen előkelő konferenciaszerűséget, olyan fényeset, hogy amikor Bérlemény első este kilépett a felvonóból, ebből az aranyozott, díszes fülkéből, s körbenézett a fogadóteremben, látva látta, hogy ottan valaki vagy Nobel-díjas, vagy milliomos. Lényegében saját magát is így, kizárásos alapon tudta azonosítani, belenézett egy barokk tükörbe, látta, hogy az ott se nem ez, se nem az, bólintott: akkor tehát ez én vagyok. Megállt a szélen, nézte a forgást, s istergést, pezsgőspoharakat, szmokin-gokat és fülönfüggőket, színes ameri-

kai film, bálterem, zene: Csajkovszkij. Senkit sem ismert, legföljebb képről.

Ekkor fekete szél kerekedett a szála túloldalán, s egy langaléta, nyakig-láb tünemény robbant át a társaságon, kockás sportzakóban, mintha mindenkit feldöntött volna ez a szélvész, de mégis úgy, hogy rögtön föl is állította őket egy gracióz kézcsókkal..., nem, nem kézcsókkal, déliesebben, durvábban, a nőket tehát a seggüknél, a férfiakat az ingmellnél megmarkolva, de egy kézcsók könnyűségével, nehéz bájjal - s ott állt Bérlemény előtt a bátyja (mert Bérlemény bátyban szegény férfiú volt, és szerette viszonyait lecsaládiásítani, nővérekre vágyott és anyákra, apákat talált ki magának és testvéreket, satöbbi, satöbbi, egyszerű ez, akár a zsákbaftás), az ismeretlen kiabált, mint egy Ottlik-regényhős, ölelgette, lapogatta, nézegette Bérleményt: Te! Mi! Hát! Szóval! Jól van. Magyar! - és ebben a pillanatban mindenki megtudhatta, az egész csillogó társaság, hogy kicsoda is Bérlemény, Bérlemény tehát az, akit ez a rekedt hangú, mondjuk így, szeret.

Figyelj ide, te buta magyar, szólt Párizsból a hang (...rekedt vagyok, berúgtam Dubrovnikban"), és hogy állítólag volna Magyarországon *valamiféle* csepp, ha azt Bérlemény neki elküldené, de nem fontos, főleg csak a nők miatt kéri, hogy azok megnyugodjanak, na szia, te marha. A hang finoman tudott magyarul, nem akcentus nélkül, de hajlékonyan, belülről, invenciózusan. Bérlemény elég jól tudott hallgatni, azon a tanácskozáson is, sokat járkáltak együtt, karonfogva, mint két barátné, s Bérlemény hallgatta a férfit, izgatottan és meghatottan, ahogy mindenféle belső, szakmai ügyeibe beavatta, hogy két éve nem ír már, s hogy mennyire értéktelennek tartja az értékeit, éppen azokat a tulajdonságait unja, amelyeket dicsérnek, és aztán hosszan az „élet"-ről, ami más volna, mint az „irodalom", hogy aztán azt mondja legvégül: Engem csak a forma érdek, a forma, érted?! Buta magyar, fel tudod ezt fogni? Föl, te szerb vérszopó nacionalista.

Azt a gyögcseppet akkor éppen nem lehetett kapni. Bérlemény ide-oda futkosott, elment a filmrendezőhöz is, aki a csepp szocialista kálváriájáról készített volt filmet, a föltaláló

meghurcoltatásairól, megígérte, hogy segít (segített is), de elment mindenkihez, szervezeteket hívott föl és barátokat, gyógyszerárakat és esküdt ellenségeit, aztán átszaladt a szomszédokhoz, el a közeli iskolába, majd hazament és lefeküdt és aludt, mintha meghalt volna, és akkor egyszerre csak elindult az áradat, ismeretlen emberek csöngettek, férfiak, nők, öregek, fiatalok, gyerekek, jó napot kívánok, ennek a Danilónak hoztuk, és hozták és hozták a félig telt üvegcskéket, a maradékot, mind mutatta föl a fény felé, és megrázogatta, hogy lássa Bérlemény, nem üres, színes üvegek, fiolák, mustárospharak, sörösüvegek, a tanári kar nevében, a futballcsapat nevében, az egyház nevében. Kis Dani- elnek hoztuk, úgy mondták, nehéz beteg, úgy beszéltek erről az ismeretlen betegről, mintha nagyon is jól ismernék és szeretnék, mintha minde- nik fogta volna azt a csontos, nagy kezét, mintha látták volna nevetni, mintha ismerték volna azt a vészes villanást a szemében, amit egyetlen más szemben még nem láttam, azt a furort, mintha, horribile dictu, olvasták volna.

Utójára telefonon beszéltek, október elején, hogy nem érti a leírást, amelyet Bérlemény mellékelte a cseppekhez, persze sejtette ő, hogy Bérleménynek a fogalmazás nem erőssége, mutattak erre jelek, de..., és így tovább, frivolán, rezenestelenül a saját haláláról, mert hát miről másról lett volna szó. éppen arról fecsegtünk, hogy a halálához vezető úton 3x3 avagy, kérlek szépen, 1x3 a teaarány. De akkor már olyan rekedt volt a hang, olyan kásás, olyannyira nem a Danilo torkából jött, hogy azt már nem lett volna szabad földi lénynek hallania.

Van egy polca Bérleménynek, IKEA, a maradékkal, a megmaradt üvegek, a cseppek, s ha csak ránéz, hallja annak az elvarázsolt delutánnak a hangjait, az öregasszonyét, a becsipett kántorét, az utcaseprőét, jó napot kívánok, itt van ez a csepp, annak a Danilónak, akit tetszett mondani, hogy meg kell neki gyógyulnia, annak hoztuk, hogy gyógyuljon meg, majd meg tetszik látni, meg fog gyógyulni, és minden jóra fordul.

Részlet „Bérlemény”, azaz a szerző Hahn-Hahn grófnő pillantása című regényéből

Esterházy Péter

A KRLEŽA - „MÍTOSZ”

Miroslav Krleža (1893-1981) mindazokat túlélte, akik írhattak volna róla, és a mítosz, amely személye körül keletkezett, jórészt a saját műve.

A legnagyobb nehézség azonban abban van, hogy Krleža műveiben az esztétikus, a politikus és az ideológus szinte kibogozhatatlan egységet alkot. Egyoldalú volna, ha műveit kizárólag mint szépirodalmi műveket tárgyalnánk, mert drámái és regényei tele vannak esszéisztikus elmélkedésekkel és az író direkt közléseivel még akkor is, ha vélekedéseit a hősök szájába adja. Krleža azonban mégiscsak íróként politizált, nem tekinthető kizárólag egy eszmerendszer prófétájának, és maga tiltakozott volna a leghevesebben - teljes joggal - az ellen, hogy művészetét „irányzatosnak” nevezzük. Krleža-képünk nem volna teljes, ha versei, drámái és regényei mellett nem emlékeznénk meg irodalmi és tudománytörténeti tanulmányairól, ha kifejejtenék nagyszerű Paracelsus-tanulmányát vagy orvostörténeti összefoglalóit, ha nem ismerenénk fel, hogy az irodalom önállóságának tiszteletben tartásáért mondott nagy beszédeinek jelentősége legjobb szépirodalmi alkotásaival vetekszik.

Valamilyen kulcsot azonban feltétlenül szükséges találni egy ilyen hatalmas és szerteágazó életmű összefogására és felvázolására. Jan Wierzbicki lengyel esztéta, aki tisztában volt a feladat lehetetlenségével, lemondott arról, hogy Krleža útját fejlődésében rajzolja meg, és néhány alapvető, az író érdeklődését mindig jellemző ellentéppárra, azok variációira koncentrált, kimutatva így a legkülönbözőbb műfajú művekben a dialektikus tagadás Krležára jellemző válfajait, külön tárgyalva Krleža, a gondolkodó elképzeléseit a kultúra és az élet, a szépség és a nyomor ellentétéről. Értékrendjében Krleža legnagyobb műve a *Patrica Kerempuh balladái*, az összes többi pedig annyiban értékes, amennyiben már - vagy még - tartalmazza a *Balladák* általa nagyra

Miroslav Krleža (1893-1981)
Zuko Dzumhur karikatúrája

tartott népiességét, plebejus szemléletét és nyelvi bravúrait.

A prózára, a szatírára érzékeny Sinkó Ervin a legnagyobb Krleža-műnek a *Bankett Blitvában* című regényt tartja, Krleža érdeklődésének központjába pedig a fasizmust teszi. A Krleža-életmű interpretációi elsősorban a tetszés-nemtetszés szintjén válnak el egymástól, jobb esetben igyekeznek csak felvázolni az író gondolati fejlődésének ívét, többnyire mellőzve a konkrét esztétikai elemzést. A fejlődésvonal felvázolása így

is kudarcot szokott vallani, tekintve, hogy nem szuverén, önálló gondolkodó rendszerének kiépüléséről van szó, hanem egy nagyon is szubjektív alkotó villámgyors reagálásáról a gyakran nagyon különböző történelmi helyzetekben. A huszadik század első fele, amelyben Krleža műveinek döntő részét írta, Horvátországban különösen bővelkedett váratlan fordulatokban és ellentmondásokban, természetesen kell hát tekintenünk, hogy Krleža életműve nem haladhat egyetlen következetes irányba.

Egy művészt a legnagyobb művei minősítenek. Mínhogy azonban Krleža kivételesen tudatos író, tanulságosabbnak és izgalmasabbnak vélem, ha kudarcait is megkísérlem elemezni a nagy művek társaságában. Ennek okát éppen abban látom, hogy Krleža a mi írónk is. Nemcsak azért, mert műveinek jelentős része magyar vonatkozású, hogy Krleža közismert magyarkomplexusa minket is feltétlenül érdekel. Inkább azért, mert Krleža tipikusan kelet-európai jelenség, akinek a nagy kérdései, mint horvát, jugoszláv kérdések, egyúttal magyar kérdések is. Kudarcai ebből a kelet-európai helyzetből származnak, és a magyar irodalom létkérdéseit is felvetik.

Hogy Krleža „negatívan” gondolkodik, azt sok méltatója leírta már - legelőször persze ezt a kifejezést is Krleža használta önmagára -, vagyis Krleža született dialektikus, aki mindig valamivel szemben fogalmazza meg a maga álláspontját, mindig vitatkozik, helytelenít, kigúnyol, kiigazít. Az igazság azonban az, hogy az ellenfél álláspontjának kifejtése nem feltétlenül szükséges a vita lényegének megértéséhez. Ady ellenfelei nagy jót tettek Adyval, hogy vitaközöni lehetett velük, ettől azonban Ady művei önmagukban is érthetők, élvezhetők és elemezhetők. Krleža esetében már csak azért sem kell pontosan és részletesen ismertetni mindazt, amivel szemben a művei létrejöttek, mert az ellenfelek, megint mint tipikus horvátok, egyben tipikus magya-

rok is lehetnek. Nemzet és haladás, irodalmi és művészeti reakció és forradalmiság, sovinizmus és internacionalizmus vitája folyt Horvátországban és a királyi Jugoszláviában is, akár csak az Osztrák-Magyar Monarchia és a Horthy-Magyarország irodalmi életében, s bár van néhány nagyon fontos eltérés, Krleža irodalmi és politikai ellenfelei könnyedén behelyettesíthetők az általunk ismert magyar irányzatokkal.

A pozitív utópia, amely Krleža számára nem vesztett vonzásából és világosságából, többször módosulva és a távolabbi jövőbe tolódva alapvetően meghatározta Krleža váltásait, a művészetről alkotott elképzeléseinek gyakran radikális felülvizsgálatát. Krleža politikai elképzelései nagyon hasonlítottak a magyar baloldal elképzeléseire, indulatát Szabó Dezső-inek mondhatjuk, változékonyságát és öregkorára kialakult filozófiáját pedig Déry Tiboréval vethetjük össze. Tájékozottsága és esszéíró hajlama megfelel Németh Lászlóénak. Ezek a hasonlatok talán érzékeltetik, hogy érzésem szerint Krleža hasonló körben mozgott, amelyben a magyar irodalom a két világháború között, csak éppen egy személyben egyszerre több lehetséges vonalat egyesítve.

Othonos tehát a világa számunkra. A magunk kérdéseit azonban Krleža műveiben vizsgálva talán nálunk rejtve maradt összefüggésekre is fény derülhet.

Krleža, az alkotó és Krleža, a tanulmányíró, az esztétikai programhirdető nagyrészt maga határozta meg, milyen szempontból értékelhető életműve. De szakítani kell az alkotó és az alkotói folyamat romantikus felfogásával. Különösen fontos ez a huszadik században, amikor az alkotó mint személyiség igen gyakran változik, és nem tekinthetjük egész életében önmagával tökéletesen azonosnak. Változnak körülötte a körülmények is, sokszor igen drámai módon, és az állandóan változó alkotó és a szintén örökké mozgásban, forrongásban, változásban levő környező világ konfliktusából gyakran egymásnak minden tekintetben ellentmondó művek születnek. Ha csak a külvilág dinamikáját ismerjük el, az alkotót azonban statikusnak fogjuk fel, abba a hibába esünk, hogy a mű létrejöttének körülményeit és szerkezetét önkényes, általunk kitalált koncepcióba kényszerítjük.

Krleža pályája ebből a szempontból különösen izgalmas és tanulságos. Olyan irodalmi környezetben lépett fel, amelyben bizonyos feladatok elvégzése - például a társadalom kisrealista ábrázolása - még nem történt meg, de olyan korban kezdett írni, amikor e belső feladatokhoz egész sor külső, váratlan feladat csatlakozott. Krleža gondolatvilága az első világháború idején alakult ki, és számot kell vetni azzal a rendkívül nagy távolsággal, csaknem szakadékkal, amely világtörténelmi gondolkodását közvetlen környezetének állapotától elválasztotta. Krleža sorsa voltaképpen tragikus. Művészete magán viseli a megoldhatatlan ellentmondások bélyegét. Mint író és gondolkodó kétségbeesetten mozduatlan és elmaradt közegben volt kénytelen dolgozni. A teljes pálya ismeretében azt mondhatjuk: Krleža tragédiája azonos több hősének tragédiájával. Azoknak a hősöknek a helyzetébe kényszerült, akik mint pozitív hősök a kisvárosi, vidéki elmaradottságban idegenül kénytelenek mozogni, energiáik pedig kiélhetetlenek, tehát előbb-utóbb önmagukba marnak. Ami az írókat közvetlenül a leginkább érinti, arról többnyire nem tud igazán objektíven írni. Krleža kisvárosi novellái éppen erről tanúskodnak. Ahhoz, hogy egy igazán nagy tehetség, akiben minden adottság megvan remekművek létrehozásához, valóban kifejttesse és megvalósíthassa önmagát, sokkal gazdagabb hagyományokkal és sokkal gondolatbővebb, színvonalasabb kortási irodalommal kellene rendelkeznie. Ezek hiányában a mégoly hatalmas tehetség is kénytelen a tevékenységéhez szükséges hiánypótlást egyszerűen elvégezni. Ezzel magyarázható, hogy a fiatalkori drámái alapján rendkívüli tehetségnek mondható Krleža végül nem lett a totális színházművészet mondjuk Brecht-höz vagy Brookhoz mérhető alakja.

A huszadik század művészei egészen más körülmények között alkotnak, mint a tizenkilencedik században még alkothattak volna. A „naiv és szentementális költészet” Schiller által már csaknem kétszáz éve leírt ellentéte lényegében az érzéki és ideológus művészi gondolkodásmód ellentétére vezethető vissza. Ilyen értelemben a huszadik század művészete maga egészét tekintve - és nemcsak Kelet-Európában - jellemzően inkább ideológus. Ez a másfajta tehetséget

feltételező, csaknem matematikai gondolkodásmód - amelynek tisztá példáit a század festészetének és zenéjének történetében találjuk - rendkívüli erőfeszítést követel meg az érzéki megjelenítésre és közvetlen érzelmi hatásra, megrázásra törekvő művészekről. Tágabb értelemben Krleža művészi pályája is ennek a rendkívüli nehézségnek a bizonyítéka. Tragikusnak kell értékelnünk, hogy egy író, aki fiatalkori műveiben olyan elementáris tehetséget árul el az irodalmi, zenei és képzőművészeti látásmód területén, mint a *Búcsú*-t és a *Michelangeló*-t író Krleža, kénytelen azt az utat bejárni, amelynek a végén a tisztán logikai és politikai képletekben való gondolkodáshoz kell eljutnia. Ez a pályakép rendkívül fontos dokumentum a művészet huszadik századi helyzetéről és szerepéről.

Krleža is úgy indult a pályáján, hogy korábban magától értetődőnek tartott igazságokban fedezett fel belső ellentmondást és tisztázatlanságot. Problémát látni ott, ahol az előd még nem érzékelte - mind a tudományos, mind a művészi gondolkodásmód fejlődésének elengedhetetlen feltétele.

Krleža mítoszok rombolásával kezdte, és ez a törekvése egész pályáján változatlan maradt. De a krlezei mítoszrombolás gyakran újabb mítosz hallgatolagos vagy éppen öntudatlan elfogadásával történt. Amikor a Krleža által újáteremtett mítoszokkal vitázunk, ugyanaz a szándék vezet bennünket, mint Krležát is egész életében.

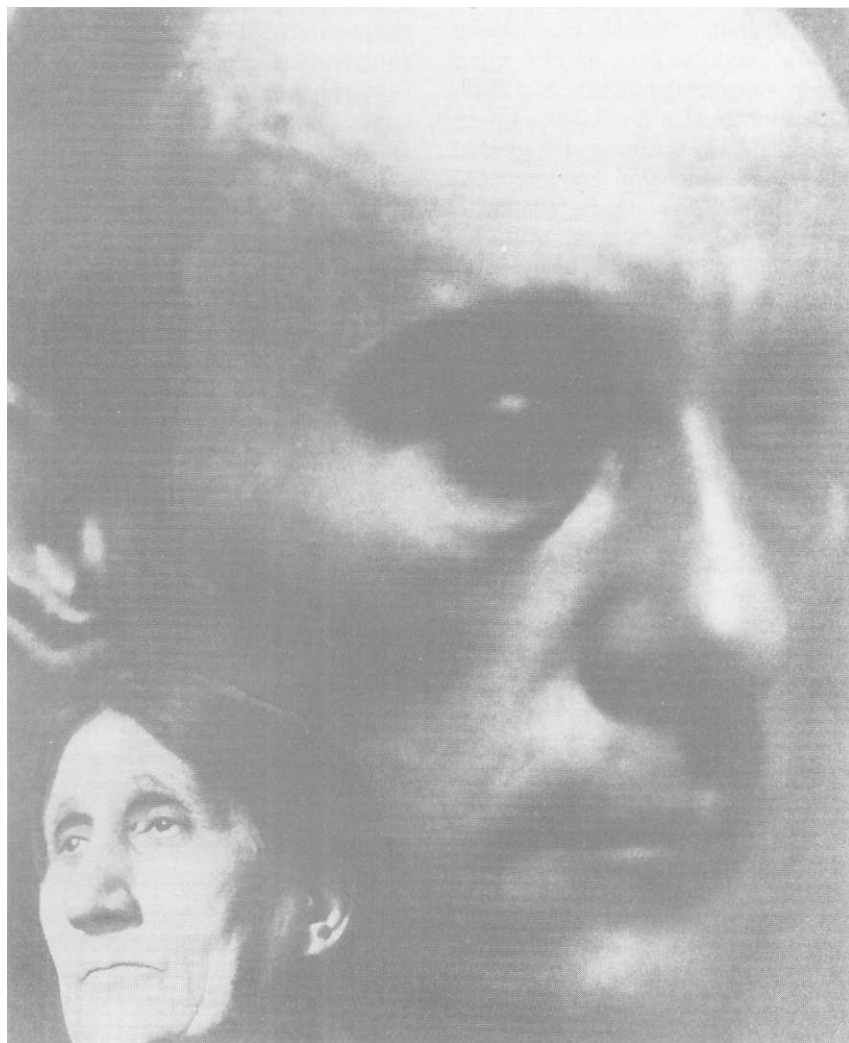
Gondolatmenetünk, reméljük, ki-elégíti Krleža követelményeit az etikus gondolkodásról. Mottónk az lehetne, amit Krleža a pontatlan gondolkodás ellen hidetett:

„Írni annyit tesz, mint gondolkodni. A mondatok rendetlensége a gondolatok rendetlenségének következménye, a fej rendetlensége az ember rendetlenségének a következménye, az emberben levő rendetlenség pedig a környezet rendetlenségének, állapotának a következménye. Ha valaki elhatározta, hogy bírálni fog, vagyis a mondatokban, a gondolatokban, az embereken és a környezetben levő rendetlenséget rendbe rakja, akkor az ilyen ember nem lehet rendetlen sem a mondataiban, sem a gondolataiban.”

(1981, 1994)

Spiró György

AKI ÉLETÉBEN TÁMADT FÖL: KASSÁK LAJOS

Önarcképmutterkéval,
1930-as évek

(Színhelyek) A Bécsi úti lakóház homlokzatán az emléktábla: „Itt élt és alkotott...”. Az avatásán még jelen voltam, vagy negyedszázada. S ha messzebbre ugrom vissza az időben, az angyalföldi Bulcsú utcai ház kapuján látom kilépni. Makacsul kísértő halottaink képesek ilyesmire, járásuk utánozhatatlan ritmusát sem vétik el. A sarokig kellene csak eljutnia, hogy az utcatáblán nevével találkozzék, de ezen meg sem lepődne. Az eltűnt Seemann- vagy Simplonkávéház tükörablakán benézve fölfelezhetném az egyik márványasztal-

nál jellegzetes, csupa-homlok, sziklából faragott fejét. A Szent István téren, a 15-ös szám második emeletén, az *Alkotás* szerkesztői szobájában mindennapos munkájába feledkezve lennék rá. S olykor a szigligeti alkotóház parkjának sétányán villan elém magános alakja. A szikár, alacsony, komoly férfi egyedi jelenség volt. Összefogottabbá váltak az arcok, ha megállt rajtuk éles, nyílt tekintete: kényszerítő erőt sugárzott.

(*Legendák*) Magán viselte a kiválasztottság jegyeit, múltját őrizte megmunkált koponyája, az arc megvésett, kikezdehetetlen keménysége. Ezt ragadta meg Tihanyi Lajos portrére meke a költő fiatalokból, s Ferenczy Béni mesteri plakettja, mely

hatvanadik születésnapjára készült, így mutatja föl Bortnyik Sándor metszete, Gadányi Jenő s Hincz Gyula karakteres rajza. Az elszánt, hajlíthatatlan embert, aki a múlt századvégen a nyomorúságos, kisvárosi munkássorból indult el, hogy azzá a hasonlíthatatlan személyiséggé nőjön, aki bátran elkiálthatta: „én KASSÁK LAJOS vagyok”.

Autodidakta volt, önmaga modellja és mestere. Erről tanúskodik nyolckötetes életrajza, az *Egy ember élete*, ez a mélyből fölszakadt, világirodalmi rangú fejlődésregény s egyben hiteles korrajz. Az érsekújvári gyerekkort, az inas éveket, a fővárosba kerülő fiatalember hányattatásait végigköveti a költővé válásig, a századelő társadalmi-politikai harcait, vall a háborúról, a forradalmak viharairól, melyekben előbb Kun Bélával kerül szembe, majd a fehérterror elől bécsi emigrációba kényszerül. Magával ragadó kalandorozat, nem hiányzik belőle a világjárás sem: gyalogszerrel vág neki, s eljut Párizsig. A költöző madarak tájékozdási ösztöne vezeti, s eljut oda, ahol a kelő század napja sugárzik.

Ő érzett rá nálunk elsőként a kor művészi forradalmára, s a fauve-izmus, az expresszionizmus, a dada, a konstruktivizmus és absztrakció törekvéseiben ráismert annak igazolására, amit nyugtalanítón megsejtett, s a francia, német, orosz, belga művészekkel egyidőben maga is elkezdett. Kassák a magyar avantgárdot jelenti, vele születik meg a robbanó formanyelvű modern hazai szabadvers; teret és látomást megmozdító fantáziája teremti meg kemény szerkezetű képarchitektúráját. Erről az új szemlélet- és kifejezésmódról adnak hírt egymást követő, s betiltásuk után új címen folytatódó lapjai, az aktivista *Tett*, a *Ma*, a *Dokumentum*, a *Munka*. Élő legenda volt, konokul járta a maga útját, amit alkotott, kihívás volt, támadták érte, de ugyanakkor magához mágnesezte híveinek szűkebb, tántoríthatatlan szabadcsapatát.

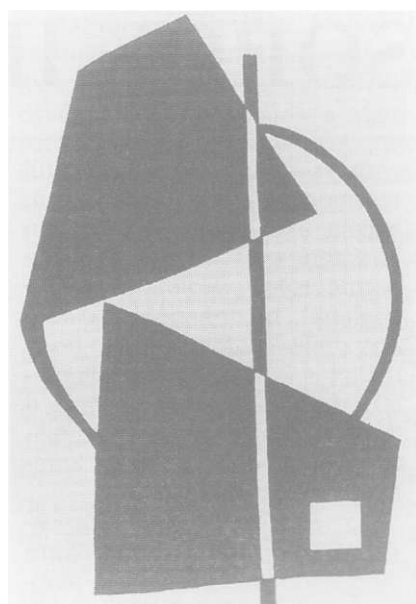
(Szemről szemben) Mindez mögötte volt már, mikor először találkoztam vele 1946 tavaszán, Bulcsú utcai lakásán. Kíváncsi volt, hogyan látják a világot az akkori fiatalok, közvetlenül a háború után, mikor le-törlődött a tábla, a tegnap nem érvényes többé. Beszélgetés közben megcserélődtek a szerepek. Éles volt, határozott, szókimondó, menten a lényegre tért. A fiatalság kötelezettséget jelentett a szemében, szakítást a hagyománnyal és újrakezdést. Az íze, légköre, hangulata maradt meg bennem annak a délutánnak. Kortalannak éreztem a hatvan felé közeledő Kassákot. Csak annyi köze volt az időhöz, hogy teljes szenvedéllyel élte át, viaskodott vele, viselte sebeit. A gyökerek göcsörtös erejét sejtettem meg benne, azokat is meg-edzi, amit kiálltak.

A pályája csúcspontjára került alkotó művészt láttuk benne. A Művészeti Tanács alelnöke, két haladó szellemű, magas színvonalú lap, az *Alkotás* s a *Kortárs* szerkesztője a koalíciós időkben. (Ez utóbbi nem azonos a jelenlegi folyóirat őseivel.) Új horizontot nyitott számunkra, akik akkoriban indultunk. S az a nagyon is rövid idő - visszahozhatatlan aranykor: két-három évig tartott. Aztán elsötétült a szín.

(*Belső emigráció*) Intézmények, folyóiratok váltak egyetlen tollvonásra fölöslegessé, s időszerűtlenné minden korszerű törekvés. Kassák körül kifogyott a levegő, a teljes agyonhallgatottság és kirekesztettség odúmagányába jutva a fővárosból Békásmegyere költözött. Fönnsíkon élt ott is, a tollat ecsettel, rajzeszközökkel cserélte föl, társa, felesége s a baráti Gadányi-házaspár. Vonásai tán még jobban megszikkadtak, de gerince milliméternyit sem roskadt. Említetlenül hagyott neve és távolmaradása jelezte erkölcsi állásfoglalását.

Az olvadás korszaka hozta vissza ismét utolsó otthonába, Óbudára. Ettől fogva újból rendszeressé vált kapcsolatunk.

(*Bécsi úti esték*) Mintha egyetlen, időtlen képpé sűrűsödnek bennem a sok-sok beszélgetés ott Kasiéknál, hármasban Klári asszonnyal. Visszaemlékezve világosodik meg bennem, hogy számára irodalom, zene-, képző- és építőművészet, színház és film széttagolhatatlan teljesség volt. „A művészet egy és oszthatatlan” - vallotta. S csak akkor érvényes, ha korát fejezi

ki, a mából a holnapba ver hidat, a szabad jövőbe, egyén és társadalom legkülönb törekvései mellett tesz hitet.

Szívesen idézte föl múltját. Különös szeretettel emlékezett meg Osvát Ernőről. Számára mindörökre ő volt a szerkesztő, kezdő korában Osvát elismerése avatta íróvá. Néki küldte el Bécsből az *Egy ember élete* első kötetét a *Nyugat* számára. Majd hat és fél év után hazatérve Osvát új regényt kért tőle. Semmi regényterve nem volt, de a kérdésre, mi lesz a címe, rávágta: *Angyalföld*. A lemerített szonda forró élményanyagba talált, s föltört belőle az önéletrészhez méltó, nagy Kassák-regény. Később Révész György készített belőle nemzetközi nagydíjat nyert filmet.

Engem a cselekmény sem mint író, sem mint olvasót nem érdekel - mondta. - Egyedül a belső történet, ami egy-egy alakban végbemegy.

Pályája végső szakaszában ismét a lírikus s a festő lépett benne előtérbe. Meglepő áradással, kötetszám születetek új költeményei s a festmények, grafikák keze alatt. Ekkoriban, a hatvanas években érte el végre a fönntartás nélküli elismerést is. Klasszikussá nőtt művei, *A ló meghal a madarak kirepülnek*, a novellák és cikkek gyűjteménye, nagy önéletrajzi sorozata rendre ismét napvilágot láttak. Megrendezték átfogó kiállítását, s ezt hamarosan követték a párizsi, ausztriai, németországi, nemzetközi jelentőségű Kassák-tárlatok. Mindvégig ugyanaz maradt, a kor sem váltott ki belőle tartását ellazító meghatódást. Szikár mosollyal jegyezte meg:

- Életében kell megélnie az embernek a föltámadást.

A munka tartotta életben. - Nincsen más, csak ez - mutatott körbe, és mozdulata ívébe belefért a megrakott íróasztal, a műterem, a polcokon sorakozó szobrok, plakettek, a falon a képek s az ablakon túli világ.

Utolsó születésnapján, a nyolcvanadikon nagy társaság gyűlt össze köszöntésére. Déry Tiborra, Lengyel Józsefre, Komlós Aladárra, Major Ottóra emlékszem a kavargó arcok közül. Kasi maga fáradt volt, arcán áttűnt a rejtett töprengés. Talán megkapta már az üzenetet, de amíg erővel bírta, igyekezett titkolni. Egy évszaka volt még hátra. Folytatólagos kórházi kálvária, a gyógyulás reménye nélkül. Erről a végső szakaszról utolsó bizalmasa, felesége vallott megrendítő hitelességgel naplójában. Rá hárult az is, hogy nyár közepén értesítsen bennünket Kassák Lajos haláláról.

Tudtam, hogy súlyosan beteg a szíve, csak azt nem képzeltem el, hogy eltűnik közülünk, rajta is betelik az elkerülhetetlen. Jelenséget láttam benne, egyszerit, öntörvényűt. A szilárd igazságot testesítette meg egy ingtag világban, a hűséget egy hitét olyan könnyen cserélő korszakban. Maga volt az erkölcsi mérce.

S mikor ott álltunk sírja körül, mindannyian éreztük, hogy korszak zárult le vele. Műve már az irodalom- és művészettörténeté. A mi dolgunk csak annyi, hogy hitet tegyünk mellette.

Vidor Miklós

SOROK ILLYÉS GYULÁRÓL

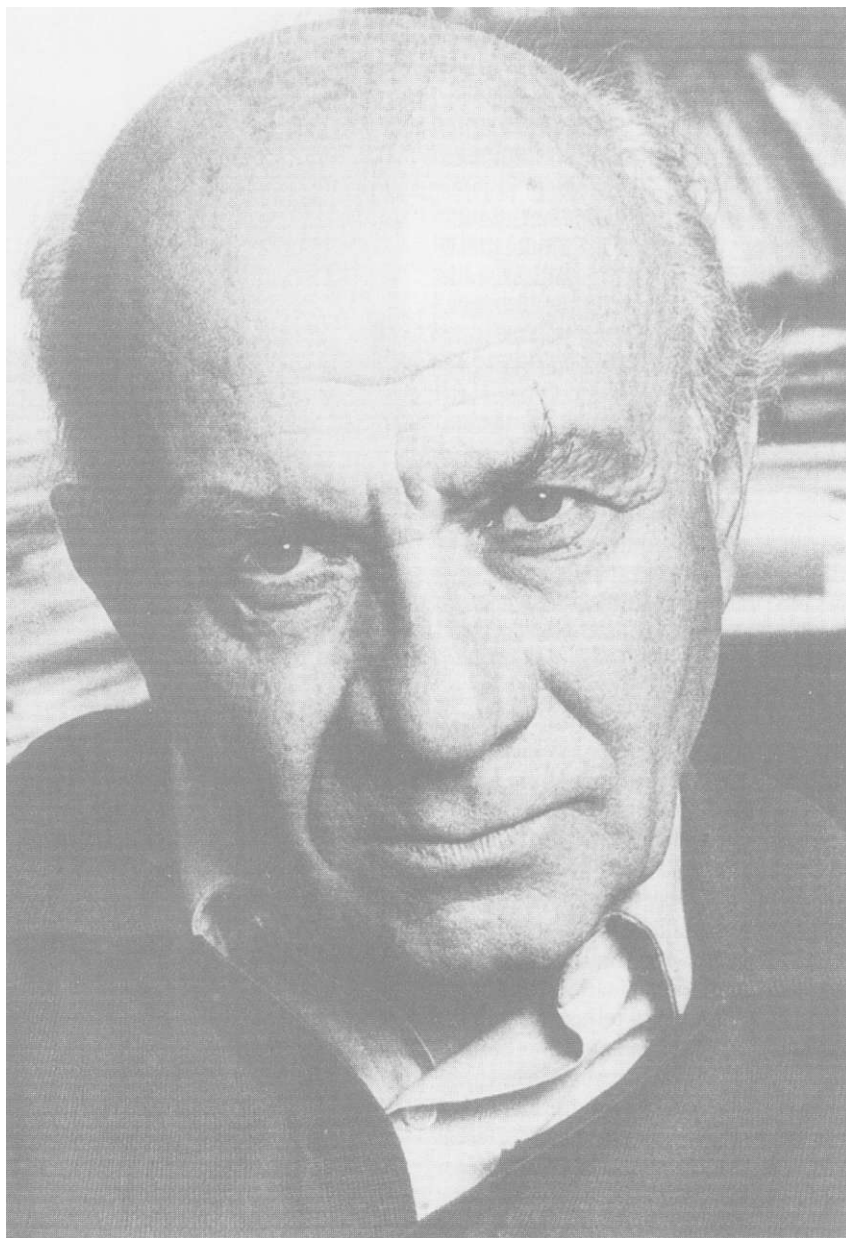
Illyés Gyula életműve körül ma még érthetetlen csönd van. Halála után mintha túlságosan hosszadalmas lenne a gyász dermedtsége. Holott... De ne vágjunk mondanánk elébe! Azt említsük föl csupán, hogy méltatás helyett eszmei ellenfelei, sőt ellenségei fenik rajta a fogukat, kérik számon tőle állítólagos „megalkuvásait” a kommunista hatalommal.

Az *Egy mondat a zsarnokságról* szerzőjét - főleg sorra megjelenő naplóköteteinek alapján - azért vonják „felelősségre”, hogy nem volt képes megszervezni magának egy fölakasztást, golyó általi kivégzést; hogy bár jó viszonyba keveredett Kádárral, nem utaltatott ki magának egy tömegsírt, ahol őt jobban becsülnék most a történelmi harcok kibiceit, akiknek semmi sem drága, hiszen ők csak fogadást kötnek a befutó lovakra; páholyt bérelnek a nyilvános kivégzésekhez, jó kilátó helyet a húsvéti passiókhoz, mert úgy tudják: az ő feladatuk elbírálni, vajon a Megfeszített szabályszerűleg ejti-e el a fejét, miután a lelkét kiadta - másokért.

A kibic rendszerint elégedetlen a megváltóval, a megváltókkal. A kibic folyvást növekvő igénnyel kéri számon: ki mennyi vért ontott másokért, de főleg őmiatta: a kibicért.

Ilyenek nyálazták körül Illyés szellemalakját is az elmúlt években. Ilyenek kezdték ki jellemét, miként a síri kukacok.

Az Életmű azonban szétrághatatlan. Az életmű, Illyés kristályos univerzuma változatlanul küldi értői felé a szférák zenéjét, polifonikus dallamait. Akik hallják és értik: ma még szemérmesen hallgatnak. Azt mondják: sas nem kapdos légy után. A legyeket légyapírral nem érdemes gyériteni. Mert fordul törvényszerűleg az idő, elviszi őket a fagy, és nem lesz több zümmögés.

Ma egyedül róla mondható el, amit Kosztolányi vallott Adyról:

„Hittel állítom, hogy egyetlen magyarul író költő - Csokonait, Petőfit és Aranyt is beleértve - sem foglalkozott annyit (közvetlenül és közvetve) a fajtája kérdéseivel, mint ő.”

A fajtájával - nem faji alapon.

A nemzetével - nem nacionalista elfogultsággal.

A mindig csak egynek kijáró jelzót adományoztuk neki: Illyés Gyula a par excellence nemzeti költő.

A fogalomnak mai és korszerű értelmében.

Aggodalmaskodó fészkelődést, jobbra és balra vetett fülelést mindenkor tapasztalni körülötte: nemzeti költő, de nehogy meghallja valaki. Az csak természetes, hogy másnak legyen efféle pátriárkája. A tisztesség vagy jószomszédság okán kalapot is emelünk előtte. Előttük. Mert van hely, ahol úgyszólván minden poéta a nemzet költőjének vallja

A *Csikpérözsika ébresztése* című kötetből.

magát - Kosztolányi értelmében is. Tehát nem csupán hovatarthatóság, vérségi kötelék dolgában, mindennapi penzumával is.

Igen, hát az más.

A legyintéses tudomásulvétel a történelmi fejlődés egyenetlenségeire figyelmeztet. Petőfi *Nemzeti dalának* milliónyi mai változata: kényszerű késések őszi kikeletje. Anakronizmus? A jelenség kívülről való megítélése módfelett kockázatos. Kívülről és felülről, például a mai nyugati avantgarde költészet nemzetek fölötti „magaslatából” nézelődve minden egyes nép házába, párnája alá nehéz bepillantani. Hát még a párna alá rejtett gondot, netán illúzió meg is érteni!

Könnyű a dolgokat kívülről szemlélni. Annál nehezebb kötésig, nyakig bennük lenni. Ebben az állapotban, melyet nem választ a költő, mert sorsának csak választottja lehet, a gyermek is észlelheti: neveztesék bár a nemzeti sorsproblematika őszi kikeletnek, korunknak, a huszadik század végének világszerte hullámtornyos jelensége. Nem születésnap sorok lehetősége e jelenség Gondarcát elválasztani fanatikus arculatától; a kényszerűleg megkésített nemzeti eszmélet vonásait elválasztani a faji mítoszok újabbkori deriváltjától.

Illyésről szólva: a nemzeti és nemzetközi dialektikájának természetességében fogant fajta-gond indokolja az egyetlennek kijáró jelzős főnevet: nemzeti költő. Az egyetemes rábólintás persze: magyar csoda lenne. Egyetértés a csontvelőbe tokosodott sorskérdésekben.

Duna-parti viták pengevillanásai az emlékeim között. Hagyomány és újítás a költészetben. Múlt századi ódonosságok, örökös megkészettség az esztétikai széljárásokban, népszolgálat, provincializmus. Népi-urbánus ellentét, világirodalmi becsvágy s az otthonnak konok vigyázása és minden érvek legerősebbike: Illyés. A nemzeti költő. Nemzeti? A jelzőtől némelykor azok is megszabadítanák, akik mesterüknek tekintik őt. Párizsi indulásának avantgarde-korszakára való tekintettel. Sőhajok, találgatások. A hazatérés nagy fordulata, hangváltása. Mert lám, egy Chagall...? Mivé lett volna, ha serkedő szárnyát mint fehér hegedűtököt a hóna alá fogva visszatér Vi-

tyebszke új színeket munkálni. Ha nem búcsúzik el a provincia csillagaitól: „Szegény csillagok, ne haragudjatok rám, amiért otthagytalak benneteket egyedül a szédítő magasságban.” Illyés Párizs csillagaitól kért szíves elnézést: ne haragudjatok. Amiként Ábel is New York felhőkarcolói alatt. Azért vagyunk a világon... Amiként egy Misztótfalusi csomagolta össze Hollandiában metszett betűit, s hozta haza Kolozsvárra. Pedig elmehetett volna velük Pétervárra is: a cár kegye várta. Valamivel barátságosabban, mint Illyést a fehérterror Magyarországon, Ady betelt jóslatainak helyén, cserepeire hullott álmainak véres terein; egy napba öltözött illúzió földre zuhant tetemén - a változatos nemzetiségű szuronyokkal hátra dőött Tanácsköztársaság emlékvilágában.

Ahol mégis Ady maradék álmainak vásznaiból kellett felhúzni az új vitorlákat.

Mert ugyan ki tagadná, hogy Szi-
szüphosz-követ a magyar költészet onnan, arról a helyről mozdította tovább, ahol Ady a szemét lehunyta. Nem idevágó feladat e sziklának feszülő költői vállakat külön-külön értékelni. Hogy melyik mozdulat volt a tovább munkáló forradalomé, melyik a tüntető „tisza költészeté”, melyik a szelid bánaté. Hagyomány és szakítás dialektikájában az Adyval századok mélyéről jövő hullámvérés folytonossága a fontosabb a véle legellentetesebb hangvételűek életművében is.

Magára nézve is vallja Illyés Gyula: „Nemzedékek dolga, hogy ezt a mély és megrendítő hatást át tudják váltani, nem Ady nyelvére, ami egy korszakhoz van rögzítve, hanem amit örök erővel a magyar problémákból kifejezett.” Az átváltás lehetősége: végtelen. Sziszüphosz örökségének vállalása egyetlen lehetséges magatartásra kötelez: kisdölt sebes vállak helyén odavetni a vállat a megoldatlanságok sziklaköveinek. Értelmetlenség lenne? Aiolosz fiának kíngörgető szenvedéséből is fölsejlik a talán-talán-reménység halovány mosolya: egyetlenegyszer a halált ő is kijátszotta.

Ady után e sziklevél-reménység indította útjára Illyést, hogy a történelem új körülményei között, új hangon - a tárgyilagosság drámaiságával - világítsa meg „örök erővel”

a magyar problémákat. Melyeket? Életművének ismerőit nem kell immár fölvilágosítani. Ha közülük egyet mégis kiragad most a Marosparti tünődés: a hetvenöt éves költőt ünneplők seregének sajátos helyzete kívánja. Példának okáért tényszerűleg igazolható, hogy Ady és József Attila szívárványos történelmi látomását - azaz „hallomását” -, miszerint „Dunának, Oltnak egy a hangja”: költőként egyedül Illyés Gyula gondolta végig. Az elődeinél tárgyilagossabban - mert hisz a történelem újabb tapasztalataival sújtottan -, komorabban is tehát, a tények parancsára. A közös hangot közelebből is meghallgatva s értékelve. A *Puszták népének* szerzője nem csupán a magyar parasztság sorsának metaforáit váltotta vissza kegyetlen szociológiai tények pörölyzuhatagává; szállóigévé légiesedett történelmi testvérségi óhajokban is túllépett a gyönyörű metaforák virágmezején. Mert némelykor siratnivalóan illuzórikussá soványodnak a merész zseniálmok. Halhatatlanságuk kalandja: az időleges bukások sorozata, a naivitás köntösének viselete, a tetszhalál s a véglegesnek is mutakozó cáfolat ilyen-amolyan történelmi fordulatban megannyi táplálója a lemondásnak, a minden-mindegy legyintésnek, a fanatikus közönynek, a radikális pesszimizmusnak, a magánüdvösség sápadt kísértéseinek. És csakugyan - kinek a kivívott diadalára szolt a csatakiáltás Petőfi holtteste fölött? Milyennek látta Ady a bátrak szeme előtt csillagragként megpörgetett Mindent? Holnapok ígérését: „hogya akarunk, ha merünk.”

Akartunk, és mertünk is.

Jól tudjuk, mifajta iszonyatokkal gyarapodott a magyar sorsproblematika, épp amikor leglelkesebben lobbant a szavalt - föl az egekig - Dunának, Oltnak közös hangjáról, a békévé oldandó emlékezésről, a közös eszmebarikádokon való találkozásról. Társadalmi, közösségi veszteségek színhelyét sokan hagyták el - új kudarclehetőség után nézelődve, amilyen például az egyszemélyes megváltás káprázata a szubjektivitás egyetemes szorongásában. Ha egy népet nem érdemes már féltetni: aggodjunk legalább önmagunkért és elvontan az emberiségért. Nem annyira kockázatos.

Illyés Gyula - Ady megkésett és felerészben összetörött álmainak színhelyén - Ady teljes örökségének terhét vette a vállára, fölhúzván fél évszázad alatt a második Nyugat-nemzedék legragyogóbb életmű-katedrálisát. Vitát, társadalmi mozgást keltve már legelső megszólalásával. Rosszalló fejcsoválást is: íme, odahagyta Párizs szürrealista vívmányait az Otthon veszteségeinek láttán. S oh! nemcsak odahagyta a legavantgárdabb gárdát: az otthon legjobbjainak tehetségét, hajlamát is közösségi-nemzeti gondok felé irányította. Épp azzal, hogy szemléletét sosem kényszerítette költőtársaira. Hanem inkább babérkoszorút font nekik, és Pindarosz aranyszékébe ültette őket. Magamagát jobban érezte a Puszták népének öreg padkáján, az övéivel gondon-bajokon osztozva.

Illyés, a leueurópéerebb mai magyar költő, nem nyüszített Európa hírnévkotyvasztó fazekai körül - így nyerte el Európa elismerését is. Nem harsogta: Én, Én, ide nézz a figurára, bánatomra, magányomra, szójátékaimra. Így épült be életművébe népének tegnapi és mai univerzuma, minden gyötrelme és útkereső szenvedélye, a társadalmi és nemzeti megújulás eszményével. S mivel a mesebeli öregasszony példája szerint az égő házban nem volt kedve fészülködni, magát cicomázza: elmondották konzervatívnak, divatjamúltnak is, hisz mennyivel „korszerűbb” és divatosabb egy nép gondját a népre magára hagyni, sőt lebeszélni azt a népet saját gondjairól. Ilyenformán az ember nem tudhatja: dicséret-e vagy gáncs a párizsi megállapítás, miszerint Illyés a legutolsó európai nemzeti költő. Boldogok azok a népek, amelyeknek nincs már szükségük nemzeti költőre! Ha mégis lenne, miként ezt példák mutatják: a megnyert csaták s az általános boldogság kikiáltása végett meghagyott költő arany trombitával gazdagítja egy történelmi korszak dallamának variációit. Ezek is nemzeti költők. Akkor tehát Voltaire urammal elmondhatnók, hogy a neki adományozott melléknév ellensége a főnévnek. Nemzeti fagyöngye. Hát nem elegendő, hogy költő? Népsors, nemzeti gond - ugyan mifajta fogalmak? Haza és költészet múlt század végi szétválása óta - hogy az irodalom szekularizációja világszerte

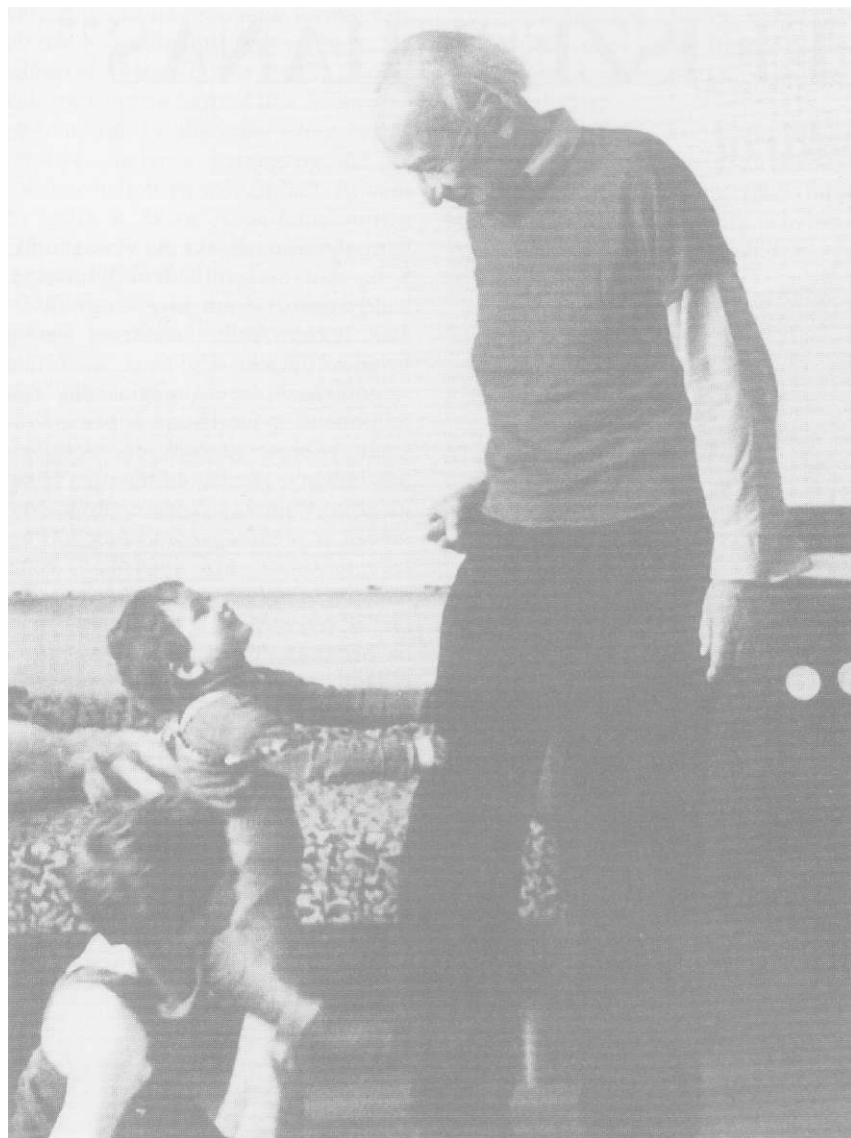
Illyés Gyula leányával...

végbement - az említett fogalmak jobb elmékben is parlamenti viták és a zsurnalisztika körébe utaltatnak. Akad irodalmár, aki a magyar irodalom javát parlamenti jegyzőkönyvnek minősíti. Az efféle elvetemültséggel persze nincs mit kezdeni.

Az irodalomnak valamilyen formában mindig ott kellett lennie, ahol egy nemzet sorsa forgott kockán. Mert bizonyos értelemben ugyancsak az exigenciákat szolgálja, amit persze csak abban az esetben indokolhat, ha látásmódja távlati, ha nem szorul a politika hóna alá. Ha tartós és mulandó jelenségek között különbségtételre képes.

A politika alkotásainak halhatatlansága és halandósága dolgában az idő meglehetősen változatos képet mutat; örökös halálnak és feltámadásnak színterét, vereséges diadalívvel és diadalmas bukások lovas-

gyalogos-szobraival, amelyek maguk is változatos sorsukat élik. Önti és dönti szobraikat az emberiség, a jó és rossz szomszédság, a Tény s az Illúzió, az igazság és hamisság, győző és legyőzött egyaránt, halhatatlanságot kiutalva, avagy rendeletileg visszavonva; saját törvényei szerint működik a politika - az exigenciák tudománya. Tanulságos példáért nem kell sem időben, sem térben messzire mennünk. Megrettenvén tehát a jelenségtől, úgy tetszik: okkal szekularizáltatta magát századunk nem egy irodalmi áramlata. Illyés Gyula pedig „ősi jogaihoz ragaszkodva” mondja: „...az irodalom is az exigenciákat szolgálja, épp csak hosszabb lejáratra...” Ez a hosszabb-lejáratuság Illyés cselek-

... és *unokáival*

vésének időbeli tere, amelyet benépesített halhatatlan - a napi exigenciák részéről tehát visszavonhatatlan - műveivel. Első pillantásra: ez a tér a magyarság miniatúrája. Mi más lehetne? A világirodalom minden nagysága saját nemzetének „miniatúráját” építette be az egyetemes emberi szellem boltozatába.

Valahol azt olvastam róla, hogy eklektikus. A nem épp hízelgő vélekedés: történelmi szemlélet dolgában a csökkent látóképesség megszokott jeleként kancsalkodik egy tematikailag és műfajilag egyedülállóan gazdag életmű körül. Amit a szemellenzős ítélet összetéveszt az eklekticizmus: a nagy összegzés. Aki Illyést teljességében akarja megismerni, onnan kell elindulnia övele, ahol a ma-

gyar sorsproblémák gordiuszicsomó-sora kezdődik; karddal vágott hozzájuk egy Dózsa, egy Kossuth s a teljes ismeretlenségbe ugrás vakmerőségével egy Tanácsköztársaság vezérkara. Vértó ujjakkal próbálta a csomósort megoldani egy Széchenyi és Kemény Zsigmond s a Bethlen Gábor nyomdokaiba visszalépő Deák Ferenc. Miközben Gordiusz csomói még inkább elbonyolódtak. Megoldásukhoz nem adatott meg sem a szükséges erő, sem a mindenkor épp távollevő történelmi szerencse. Ez utóbbit a tudomány gyakorta nemlétezőnek tekinti. Főleg ott nincs valóban, ahol nem keresik, a mindenkori legkedvezőbb történelmi körülmények formájában.

De mi közük mindezeknek az irodalomhoz, a költészethez?

Apollón múzsái mi végett lábatlankodnának egy nép történelmének

gordiuszi csomói körül? Kivált hogy azok megoldásának gondja oly gyakorta kiszorult a nyilvánosság tereiről. Ősi természete szerint - osztódás útján - kinek-kinek a nyelve alá szorultan maradt érvényes ez a gond, a mindenkori elnapoltságok sajogásával.

Rákos daganatként is nem egy poéta-torokban.

Csak ott vajon?

Akik társadalmi-nemzeti gond és költészet szimbiózisát a század anakronizmusának vélik: próbáljanak tükör előtt bepillantani saját torokukba. Az önvizsgálatnak ez a módja - a nyelvünk tövét leszorító kanál segítségével - igen egyszerű. S kiderül menten: egy történelmi közérzet tályogburjánzásaként mi minden szorult abba a - mondjuk képverset tikácsoló - költői torokba. Kikívánkozna tehát a közösségi mondandó is onnan. Ha egyfajta esztétikai terror nem fojtaná vissza az irodalmon kívülinek bélyegzett nemzeti gondban fogant mondatot. Ha nem lennének, kik attól irtóznak, hogy „fajtájuk problémáit” a híres Európa nyereg alatt puhított húsnak nyilvánítja.

Illyés Gyula - füttyülve mindenkor a divatok cöccögéseire - félelem nélkül mondta ki - hatalmas életműben immár - a milliók létében felgyülemlett szorongást, bút és bizakodást, ezeréves tanulságot és kiütékes szenvedélyt, a szociális és nemzeti igazság szavait, a létező dolgok kíméletlen üzenetét s a Hiányok segélykiáltásait - olyan időben, amelyeknek parancsát józan, bölcs elmével vont a Nagy Sándor-i türelmetlenség köréből, mondván, hogy azt a gordiuszi csomót nem kettévágni: megoldani kellett volna. Legyen tehát eklektikus, ha úgy tetszik. Mert amit sorsproblematikában nagy elődei külön-külön felgörgettek népünk tudatában, annak *összegzésére* Ady után egyedül ő vállalkozott, és nem csupán Ady kötöttségeivel, hanem annak merészségével is. Egyebek között: a közérthetőség bűnét vállalni Illyés részéről éppoly kihívó vakmerőség volt, mint Ady gögös szembenézése a közérthetelenség vadjával.

Minden jel szerint jól tudja: köztudott dolgok kimondásához kell a mersz. Ebben az idő is neki dolgozik. (1978)

Sütő András

„EZÜSTÖS FEJSZESUHANÁS”

Vallomás József Attiláról

Amit írok, nem esszé, nem tanulmány. Vallomás.

Költő vallomása, aki igen sokat tanult József Attilától, olvasó vallomása, akinek sok-sok gyönyörűséget szerzett József Attila költészete. A műfaj törvénye, hogy elég sokat fogok beszélni magamról.

József Attila verseit 1943-ban, tizennégy éves koromban ismertem meg. Nem tetszettek. Sem tematikájuk, sem stílusuk, sem a mögöttük rejlő magatartásforma. Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád s az általuk fordított Baudelaire, Keats, Shelley, Rilke emelkedettségéhez nagyon is alant repülönek, idegenszagúnak éreztem ezt a költészetet. Úgy hatott rám, mint később Carné filmjei után a

neorealista stílus. Őszinte volt ez a távolságtartás az akkor előttem még ismeretlen világtól. Szociológiailag lehetne elemezni ezt a finnyásságot, védelmére csak annyit, hogy sznobizmus nemcsak felfelé, de lefelé is van. Kissé zárt középosztálybeli családban és kollégiumban éltem; hol volt még tölem az a nyitottság, ami a hozzám hasonló környezetből származó Pilinszky János *Újra József Attila* című négy sorában jelenik meg: *Te: bakája a mindenségnek. / Én: kadettja valami másnak. / Odaadnám tiszti kesztyűmet / cserébe a bakaruhának.* Bevallom, én nem vagyok olyan szerény, mint Pilinszky, nem adnám oda tiszti kesztyűm, bár tudom, hogy a mindenség bakája korszakosabb költő

bármelyikünkénél, aki ma verset írunk. S ha már megemlítettem Pilinszkyt, hadd kockáztassam meg, hogy őt érzem József Attila költészete formai beteljesítőjének. Ugyanaz a formai szigorúság, az a szómágia, ahol egy fellobbanó gyufa lángja képes a Krakatau kitörése tűzének és energiájának fényét, erejét hordozni. Hadd idézzem Pilinszky *Négysoros-át*: *Alvó szegek a jég hideg homokban. / Plakátmagányban ázó éjjelek. / Égve hagyta a folyosón a villanyt. / Ma ontják véreimet.* Ez a négysoros, mint ha nemcsak József Attila tömörségét villantaná föl, de kiszolgáltatottságát is. A lelki rokonság nélkül, úgy tesz, nincs formai rokonság sem.

Anno (1950-ben) még nem tudtam, hogy nincs. Borsalino kalapban jártam, hosszú ezüst sállal és átmeneti raglánban a forma-lóden helyett. A tankörben minden lányt magáztam, ugyanis kötelező volt a tegeződés. Aztán egy szép napon... azt hiszem nyelvészeti-óra volt... A prof lehúzta a kettős táblából a hátsót, s rajta nagy betűkkel:

HOGY MI NE LEGYÜNK OROSZ GYARMAT.

Idézet, hadd írjam: *Attilától*, csak ő „német gyarmat”-ot írt. - Közben változott a történelem. - A professzor intett, és a tanársegéd letörölte a táblát. Tosu papa arcán egy rándulás se. Tudtuk, egyetért a megváltoztatott sorról, az évfolyam legjobbjai szintén egyetértettek: Albert Gábor, Antall Józsa, hadd ne soroljam.

Nem a fenti jelenet miatt, de a tárguló látóhatárral rendszeresen olvastam és tanulmányoztam József Attilát. Már csak azért is, mert a: *Lobogónk Petőfi!* korát éltük. S ha valamiben rokonok voltunk József Attilával: vértünkben volt az ellenállás. Már a *Malacvilágosság az égen* is tetszett, miután középiskolai tanárnak kitűnő, de professzornak csapnivalóan rossz mesterünk több mint egy féléven keresztül Csokonai *Konstancinápoly* című versét elemezte, különös tekintettel a vallás elhalására.

Bent, az AVH Fő utcai épületének hatodik emeletén a 608-as zárkában jött el hozzám újra Attila. Nem karó-

val, se nem virággal, de a formai szigorúság önvédelmi fegyverének átadásával. (Most, mikor ezeket a sorokat írom, éppen hármat üt a Szent Anna-templom toronyórája, azé a kettős toronyé, melynek harangzúgását oly sokszor hallottam zárkámban. Anyám és apám a Szent Anna-templomban esküdtek. Ezek a sehonnaik akarnak engem legyőzni?)

Mínta József Attila súgta volna, fejben kezdtem írni a verset: *Sem mártírnak, sem aszkétának... a befejező sorok: míg pártok haptákos fegyelmén / hazugságán átláthatok, / gyűlölök mindenfajta önkényt, / s mert nem gondolhatom önként / a börtönből is lázadok!* - Lehet, ma ez

József Attila édesanyjával és nővérével 1919-ben

hősi pózként hat. Pedig nem volt más, mint József Attila formái és hatalomellenességében tartalmi örökségének vállalása.

Ekként kaptunk költői formát és magatartást költőinktől ifjúkorunkban. De miként látjuk őt ma, több mint kétszer annyi idősként, mint ő halálakor, s lassan kilencven évvel születése után?

József Attila ma nem divatos. Túlzottan sokszor és túlzottan rosszul igyekeztek az elmúlt negyven évben a diákok fejébe verni ma már időszerűtlen verseit. Hadd ne idézzek belőlük. Minden költőben akad valami, ami nem állja ki az idők próbáját. Ady prózai, Babits nyelvtekerkedései, Tóth Árpád finomkodó zöngéi, Kosztolányi rimnyelv művészete.

És van, ami örökre megmarad, míg magyarul beszélnek e földön.

*Ezüstös fejsze suhanás
játsszik a nyárfa levelén.*

A szépségnek, az illanó szépségnek és az elmúlásnak ilyen szintézise alig van még a világirodalomban is!

Ennél a képnél elmeditálva, sajnós beszélünk kell József Attila öngyilkosságáról. Kivédhető lett volna? Csak Flóra könyvére és a magam tapasztalataira támaszkodhatom. Végeredmény: nem lehetett volna kivédhető. Az öngyilkossága előtti napokban Flóra lent járt nála Balatonszárszón, házasságuk (amit Illyés Gyula támogatott leginkább - de ez egy újabb írás témája kell, hogy legyen!) terve már befejezett tény volt, valamint az is, hogy József Attila állást kap, amivel megszégyenítő, csak mecénások adományából tengődő helyzete megszűnik. A találkozáskor még átadta Flórának két, talán legkiválóbb költeményét: *Karóval jöttél, nem virággal* és *Ime, hát megleltem hazámat*. Mindenki azt hitte, Flóra is, hogy ez egy felfelé ívelő korszak kezdete. Nem az lett, a búcsúé.

El kéne gondolkoznunk, itt Közép-Európában, kiváltképp Magyarországon miért olyan gyakori az öngyilkosság. Nem vagyok szociológus, de egyéni tapasztalataim vannak. Több barátom és ismerősöm vetett véget szabad elhatározásából életének. Szabad elhatározásából? És éppen akkor végeztek magukkal, mikor pályájuk felfelé ívelni kezdett volna.

Bevallom. József Attilára öngyilkossága miatt sokáig haraggal gondoltam. (Megölni a század egyik legjelentősebb költőjét!!! ez alól nincs felmentés!)

Ma, lassan közelebb leendő a hetvenedik évhez, mint a hatvanhoz, a szigorúságot inkább a fiatalokra hagyom.

Nekem hadd maradjon meg csak a szeretet. Ki Szent Pál verse szerint: *Soha meg nem szűnik*.

S a szeretet nevében most hadd idézzem József Attila egyik legnagyobb hasonlatát, amit szinte gyermekfővel elvesztett Édesanyjáról, a mosónőről írt:

*...szürke haja lebben az égen
s kékítőt old az ég vizében.*

Ezekről a sorokról írta a nagy olasz esztéta és filozófus: Benedetto Croce, hogy talán a XX. század egyik legsebbebb víziója.

Higgyünk neki.

Tóth Bálint

A LÉTEZÉS KÍSÉRLETI TELEPÉN HÁROM ARCKÉP

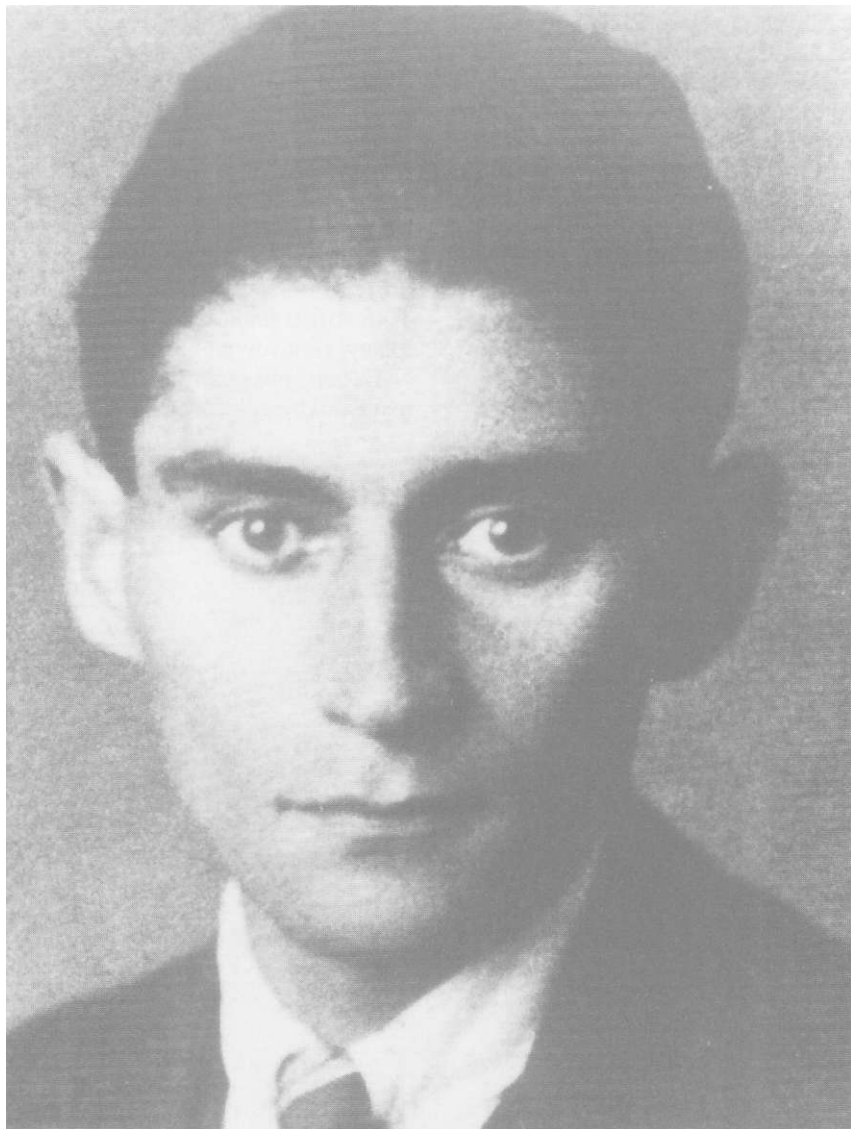
Franz Kafka

sorsa a közösségből kihullott modern ember korai példázata. Az Osztrák-Magyar Monarchia cseh tartományának fővárosában, a cseh többségű Prágában élt mint német anyanyelvű zsidó. Ez az etnikai helyzete eleve kisebbségre, elszigeteltségre kárhoztatta, amit tovább mélyített, hogy Kafka a többségükben hivatalnoki és kereskedői foglalkozású hitsorsosaitól, sőt a családjától is elidegenedett: író lett, holott nem ezt várták tőle.

Bár éles konfliktusba került apjával, nem szakított a családjával, amely néhány barátján kívül végső menedéke volt az idegen világban, és újra meg újra próbálkozott azzal is, hogy beilleszkedjen környezetébe, rendezett, szabályos polgári életet éljen. Elvégezte a jogot, állásba ment: hivatalnok lett egy balesetbiztosító intézetnél, és lelkiismeretes, alapos munkájának köszönhetően elindult fölfelé a ranglétrán, és szeretett volna családot is alapítani. Kétszer is eljegyezte Felice Bauert, egy berlini zsidó lányt, de mind a kétszer felbontották később a jegyességet, mert Kafka belátta: bármennyire akarja is a házasságot, nem alkalmas rá, írói hivatását árulná el vele.

Agglegénységét, magányát, önmagába zárkózását Kafka bűnös életképtelenségként, életidegenségként élte át. Tragikus diszharmonióban élt önmagával, ami kifejeződött életformájában is: nappal végezte tisztas hivatalkai munkáját, éjjel pedig írt, vagy ha éppen nem tudott írni, mert ez gyakran előfordult, akkor félálomban, valami derengésszerű tudatállapotban, fantomokkal viaskodott, lidérces víziók környékeztek.

1917-ben, 34 éves korában, megállapították, hogy tbc-je van. Kafka ezt egy lappangó tendencia beteljesüléseként élte át: betegsége bűnhődés idegenségéért, a közönséges emberi élet bűnös elvesztegetéséért, testi megjelenési formája lelki betegségének. Ugyanakkor a halálraítéltség felszabadítóan is hatott rá: úgy érezte,

lemondhat végképp a családról, ott-honról, polgári előmenetelről, és ezentúl kizárólag az írásnak és a magányos szemlélődésnek szentelheti magát. Ettől fogva élete hátralevő részét különböző szanatóriumokban és bérelt szobákban, többnyire betegszabadságon töltötte, és ha éppen nem elbeszélést vagy regényt, akkor magvas, reflexív, monologizáló naplójegyzeteket, leveleket, aforizmákat írt. 1924-ben, 41 éves korában halt meg.

Írói munkásságát, a művei szellemi-erkölcsi tökélyét illető kétségei

azonban soha nem múltak el teljesen, és ez lehet a fő oka, hogy életében igen kevés művét, csupán elbeszéléseinek egy részét jelentette meg, s ezeket sem a Monarchiában, hanem Németországban, úgyhogy csak igen szűk körben figyeltek fel világának eredetiségére. Egyik prágai barátja, Max Brod vette gondjaiba Kafka hagyatékát, és bár Kafka állítólag arra kérte meg őt, hogy halála után semmisítse meg hátramaradt írásait, Max Brod sorra kiadta őket, mindenekelőtt a három regényt, az *Ameriká-t*, *A per-t* és *A kastély-t*. Ezek voltaképpen mind

A prágai Miklós utca korabeli képe

töredékesek, Kafka ezért sem tartotta őket kiadásra érdemesnek, de a töredékességük elhanyagolható a bennük ábrázolt kísérteties világ sokrétű és szuggesztív megjelenéséhez képest, azonkívül a töredékesség mint nyitottság, mint valamiféle úr feltárulása, tartalmi szerephez is jut.

Az *Amerika*, korai karkai címváltozata: szerint A *kallódó fiú* egyfajta „tétkozló-fiú”-variáció: a „bűnbeesett” polgárfiút apja „számúzi” Európából Amerikába, ahol a hős, úgyszólván mint a mesebeli legkisebb fiú, romlatlanságában újra meg újra szembeke­rül a modern civilizáció groteszk szörnyeivel. Kafka e korai, 1912-ből való műve még derűsebb, játékosabb, vele nagyjából egyidős írásai, amelyekben minduntalan valamiféle ádáz küzdelem színtereként ábrázolta önmagát - erről szól már legkorábbi fennmaradt írása is, az *Egy küzdelem leírása*. Ebben a viaskodásban a küzdő felek hol gyűlölködve acsarkodtak egymásra, hol odvakba bújtak volna egymás elől, hol pedig alakot változtattak. E skizofréniás kettősség jellegzetes karkai kifejezései az átváltozási képek is.

Az átváltozás, mindenekelőtt a hasonló című novella tanúsága szerint egyrészt álomszerű és pánikszerű szö­kés a feloldhatatlan meghasonlás elől, önpusztító lázadás, másrészt, mint a tbc kitörése, egy lappangó lehetőség váratlan beteljesedése: valaki, aki próbálta elfojtani magában azt, ami egy másik lehetséges, talán igazabb

Kafka és menyasszonya, Felice Bauer

emberi élet forrásaként rejtett benne, egyszerre, mintegy kívülről eredően, tárgyiasított formában, szembetalálja magát ennek az életnek időközben megromlott, eltorzult lényegével. Gregor Samsa nem véletlenül változik át undok rovarrá. Fellázad benne valami gépies, lélektelen ügynöki mivolta ellen, maradék emberi-teremtényi mivolta azzal bünteti, hogy ténylegesen azzá változtatja, ami addig csak képletesen volt. Ugyakkor ez a féreglét valamiféle groteszk, csúf hazatalálás is, amikor az „embernek” nem kell többé színlelnie.

Tulajdonképpen hasonló átváltozásként érthető Kafka legismertebb művének, *A per* című regényének (1914) a kezdete is: „Valaki megrá­galmazhatta Josef K.-t, mert noha semmi rosszat nem tett, egy reggel le­tartóztatták.” Mindkét esetben arról van szó, hogy valaki felébred, és egészen más állapotban találja magát, mint amikor elaludt. Josef K. úgy­szólván „kizökken az időből”, helyze­tének váratlan és kísérteties megváltozása következtében az ismert és megszokott valóság helyét annak fenyegetően eltorzult, álomszerű logi­kátlansággal működő mása foglalja el egy titokzatos, számonkérő hatóság képeiben. Josef K. mindenáron igazolni akarja magát e bíróság előtt, amivel akaratlanul is elismeri illetékességét, holott még a vádat sem ismeri. Büntu­data van tehát, s bűne talán épp az, hogy elfojtotta magában az erkölcsi lényt, aki most irracionális módon mégis feltör belőle.

De vajon illetékes-e ez a bíróság Josef K. megítélésében, amikor képviselői nem különbek Josef K.-nál, és működése sem különb a perbe fogott emberek világának működésénél? Hátborzongatóan és felháborítóan ne­vetséges az a bíróság, amely az önma­gát minden bizonnyal eláruló Josef K. fölött ítélkezik, a világ abszurd, mert bár igazságra szükségünk van, a Tör­vény megismerhetetlen - ez *A per* su­gallata, amelyhez a motívumokat Kafka bizonyos mértékig a Monar­chia groteszk módon értelmetlen és személytelen bürokráciájától kölcsö­nözte, amelyet ismert alaposan.

Utolsó éveinek fő műve, *A kastély* is az igazság hiábavaló kereséséről szól, itt azonban a kastély talán nem is létező titkát magányosan ostromló idegen, K. már nem annyira a büntu­dattól gyötört Kafka alakmása, hanem inkább a mindennel leszámoló s te­kintetét a végső nagy kérdésekre füg­gesztő, letisztult Kafkáé, aki a megis­merést is erkölcsi felelősséggként élte át. Ennek a Kafkának alakmása az „éhezőművész” is, vagy az éjjel álmá­ból felvert „falusi orvos” - a felébre­dés, a virrasztás, a fázás, az éhezés mind megannyi módjai a karkai asz­kézisnek, metaforái a lét igazi miben­létét, a Törvényt kutató emberi sors­vállalásnak.

Kafka jellegzetes közép-európai léthelyzete a XX. századi ember egyetemes léthelyzetének lett való­­sággal kísérleti terepe, üvegházi te­nyészete. Groteszk vízióiban igazán csak a század második felének embe­re ismert világára. Ekkor történt is számtalan kísérlet Kafka ideológiai magyarázatára és kisajátítására. De Kafkát nem lehet az ideológiai nyelv­re lefordítani. Őt elsősorban képei, metaforái képviselik, az álom és ébre­dés motivikus gazdagságú kontraszt­ján túl még olyanok, mint a hideg és meleg, állat és ember ellentétpárja, gépek, hatóságok, kapuőrök és közve­­títők tág asszociációs körű változatai, melyek együttvéve valósággal Kafka­mitológiává összegződnek. Száraz, tárgyias, pedáns, a képtelent valósá­gosnak láttató stílusa is „karkai” is­merv lett, s ez a stílus, ez a groteszk látásmód akár humor forrása is lehet. Kafka a kelet-európai abszurd humor nagy őse, olyan utódokkal, mint Wit­kiewicz, Gombrowicz, Mrożek, Bul­gakov, Hašek, Karinthy és Örkény.

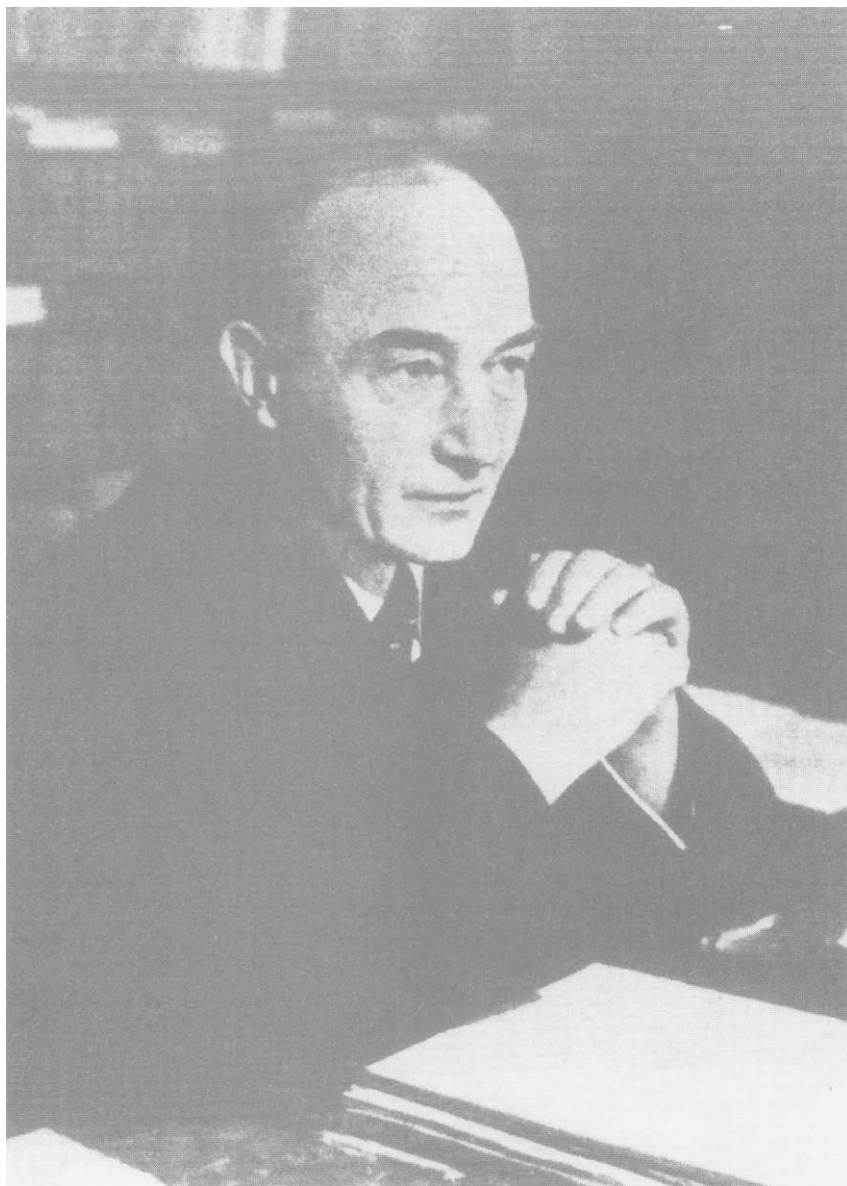
Robert Musil

kísérletező író volt, aki előtt „az egzakt élet utópiája”-nak eszménye lebegett. A racionális és tudományos gondolkodás, a matematika, a pszichológia, a filozófia módszereit egzakt, kísérletező gondolkodás útján ki akarta terjeszteni az irodalmi ábrázolás területére, és ebben közeli rokona volt a bécsi századelő olyan tudományos és művészi újítóinak, mint Mauthner és Mach, Wittgenstein és Freud, Schönberg és Klimt.

Nemességet nyert egyetemi tanár fiaként született 1880-ban, s még a Monarchia régi hagyományainak szellemében nevelkedett: előbb a kismartoni katonai nevelőintézetnek, majd a máhrisch-weisskircheni (ma: Hranice) katonai főreáliskolának volt a növendéke. Aztán letett a katonatiszti pályáról, és gépészmérnöki tanulmányokat végzett. Már 23 éves asszisztens volt a stuttgarti műszaki főiskolán, amikor ismét meggondolta magát, és ezúttal filozófiai és pszichológiai tanulmányokba fogott a berlini egyetemen, sőt közben még egy regényen is dolgozott. Ebből lett a *Törless iskolaévei*, amely 1906-ban jelent meg.

A kadétiskolában játszódó regény, akárcsak Ottlik Géza fél évszázaddal későbbi *Iskola a határonja*, arról a határhelyzetről szól, amelyben az otthonos polgári világból érkező fiú-hősök szembetalálják magukat a szorongatóan újjal és értetlennel, az élet és a világ fenyegető irracionálisával. Törless növendék számára a matematikai végtelen, a szexualitás, valamint az erkölcsi-szellemi pervertálódás, a szadistikus barbarizmus képében jelenik meg az irracionális, és Musil célja már ekkor az, hogy Törless eszmélkedésén keresztül, analitikus közelítéssel, racionalizálni próbálja ezeket az életjelenségeket.

Ettől fogva írónak tekinti magát, de ez számára mindvégig azt jelenti elsősorban, hogy természettudományosan és filozófiailag megalapozott gondolati kísérleteket végez, az irodalmi mű és a stílus hordozó közegeiben. A mű úgyszólván az eredménye így a gondolatmenet pillanatnyi állásának. A gondolkodási kísérletezés mindennapi terepe a naplórészlet, a kisebb esszék, tanulmá-

nyok, ebből a szüntelen reflexivitásból szűrődik le eleinte néhány további novella, illetve dráma, végső nagy foglalatosa azonban *A tulajdonságok nélküli ember* című regénykolosszus lesz.

Fokozatosan közeledik Musil e főműve megalkotásához. Berlini egyetemi tanulmányainak befejezése után előbb Berlinben, majd Bécsben még kenyérkereső foglalkozást vállal, azután az első világháború négy éve alatt katonatisztként szolgál, a húszas évek elejétől azonban már mindenestül regénye írásának szenteli magát. Állandóan megélhetési gondokkal küszködik közben. Egy barátja Musil-társaságot alapít, amely rendszeres anyagi támogatásával mégis lehetővé teszi Musil számára, hogy dolgozzék a regé-

nyén. A húszas években Bécsben él, 1931-ben átköltözik Berlinbe, itt jelenik meg még ebben az évben *A tulajdonságok nélküli ember* első kötete, majd 1933-ban a második kötet első része.

A náci hatalomra jutása miatt visszaköltözik Bécsbe, de az Anschluss után 1938-ban innen is mennie kell, Zürichbe emigrál. Agyembólia végzett vele itt 1942-ben. Utolsó pillanatáig regénye kéziratán, illetve korrektúráján dolgozott. Felesége egy év múlva kiadta a hagyatékban maradt részt, amellyel azonban még nem fejeződött be a regény, sőt a fennmaradt anyag is vázlatos, töredékes volt helyenként.

A tulajdonságok nélküli ember befejezetlenségének fő oka koncepcionális, tartalmi kérdés. Gondolat-

menetében Musil még nem érkezett el azokhoz a felismerésekhez, következtetésekhez, amelyek szükségessé lettek volna a regény befejezéséhez. Befejezetlensége bizonyos mértékig befejezhetlenségének következménye: „az egzakt élet utópiája” annak bizonyult, aminek kezdettől fogva tűnt: utópiának. A főhős nem tudja gondolati úton újjáteremteni magát, új tulajdonságokkal megelőzni korát.

A tulajdonságok nélküli ember főhőse, Ulrich, aki Musil ironikus alakmásának tekinthető, nem annyira valóságérzéssel, mint inkább lehetőségérzéssel megáldott ember, aki lemond készen kapott tulajdonságairól, hogy újakat keressen magának a lehetőségek világában. Egy évre „szabadságra megy” az életéből, hogy „gondolkodjék”. Olyan szellemi állapotba helyezkedik, amelyben mindennek megkérdőjelezi az érvényét, és mindenre vonatkozólag, legelsősorban önmagára nézve, fölteszi a kérdést: nem lehetne-e másként?

Az első kötet, amely az Osztrák-Magyar Monarchia nagyszabású szatirikus társadalmi és szellemi tablója, arról szól, ami érvényét veszítette, ami anakronisztikus, amin túl kell lépnie Ulrichnak. A „feketesárga fonál”, amelyre felfűződik Ul-

rich ironikus szemlélődése: a „párhuzam-akció”, egy exkluzív társaság készülődése még a világháború kitörése előtt, hogy 1918-ban méltó módon ünnepeljék meg egyszerre Ferenc József trónralépésének 70. és Vilmos német császárnak a 30. évfordulóját, amelyre a valóságban természetesen már nem kerülhetett volna sor. Ulrich főtitkári tisztséget vállal ebben a körben, és e hivatala

nek a pazar arcképcsarnoknak a révén válik Musil műve minden esszéisztikus jellege és elvontsága ellenére igazi regénnyé.

A második kötetben következett volna az új szellemi lehetőségek keresése, új tulajdonságok kipróbálása. Ulrich a „másik állapotra” törekszik, amelyben „az és mégsem az”, amelyben helyreállítható én és világ elveszett azonosságának élménye.

Fiatal hadnagyként 1913-ban

Ebben a házban lakott Berlinben, 1914-ben

ironikus-szatirikus képe annak a törekvésének, hogy megvizsgálja és képtelenül nevetséges oldalukról láttassa az akcióban felkínálkozó „eszméket”.

A „Kákániának” nevezett Monarchiának ez a mélyreható szatírája elsősorban ugyanis eszmék ürességét mutatja meg, olyan eszméket, amelyek ironikus elemzése kiterjeszti Musil regényének érvényét a Monarchián túlra is, az egész korabeli Európára. Az eszmék mellett, azoknak a képviselőiben fontos szerepet játszanak különféle személyiségváltozatok és -torzulások - en-

Ez utójára a középkorban az *unio mysticában* adatott meg az embernek. Musil a racionális analízis és pontosság, valamint az intuíció és a misztika egységében keresi a megoldást Ulrich problémájára. Metaforául a testvérszerelmet választja: Ulrich a második kötetben az Agathe húga iránti szerelmében tesz szert „új tulajdonságokra”. Átmenetileg itt megvalósul a „második állapot”. Az azonban végeredményben tisztázatlan marad, hogyan értendő ez „az egzakt élet utópiájaként”.

Musil utópiaigénye ma aktuálisabb, mint valaha. És életműve arra is példa, hogy az új ember és világ képével csak az övéhez hasonló abszolút szellemi szuverenitás birtokában lehet kísérletezni.

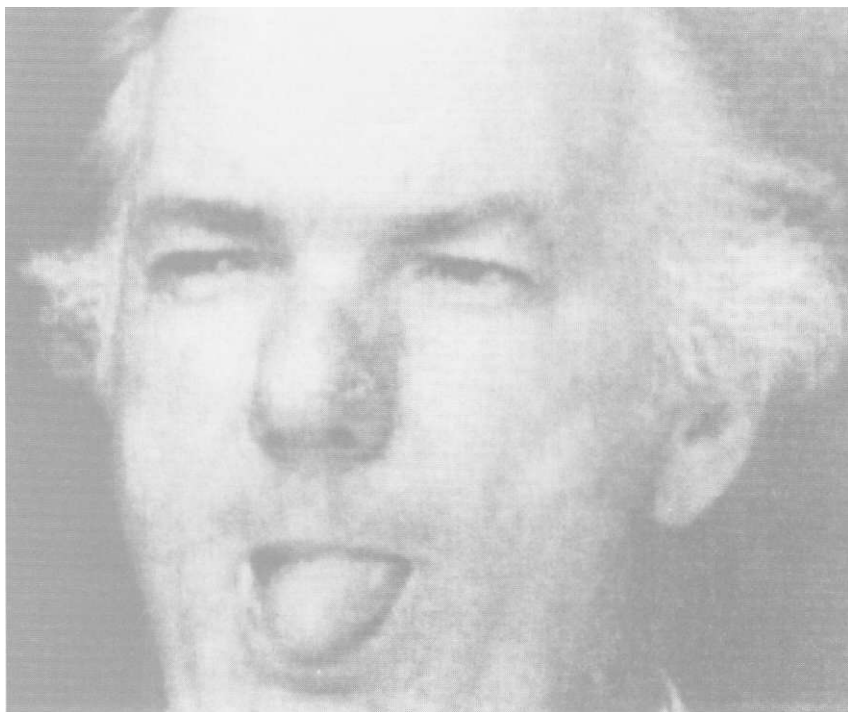
Thomas Bernhard

századunk második felének legnagyobb osztrák írója volt. Ez a megállapítás valószínűleg nem tetszene sem neki, sem az osztrákoknak, főleg a hivatalos Ausztriának. Bernhard egész életében hadilábon állott Ausztriával, nem győzte eleget pocskondiázni nemzetét, és bár nem tagadta meg osztrákságát, gyűlölte magában is és másokban is. Ezért aztán Ausztria is vonakodott őt nagy írójaként elfogadni, de Bernhardnak olyan híre és neve volt már élete utolsó évtizedében, hogy fogcsikorgatva az osztrák állam is tudomásul vette.

Mindenesetre akár jelképesen is érhető, hogy Bernhard életének kezdő- és végpontján egyaránt találunk olyan mozzanatot, amely mintha csak előlegeznél, illetve lezárná az Ausztria-ellenes érzületet. Osztrák szülőktől ugyan, de Hollandiában született Bernhard 1931-ben, végrendeletében pedig megtiltotta, hogy műveit osztrák kiadók kiadhassák, színműveit osztrák színpadokon előadhassák. Őt éve, 1989-ben halt meg.

Az Ausztriával szemben érzett ellenszenvét keserves gyermekévei alapozták meg, amelyek nagy részét Salzburgban töltötte. A klerikális szellemű és provincializmussal vádolt Salzburg lett Bernhard számára mintegy Ausztria lényegének foglalatja. Itt hagyta félbe gimnáziumi tanulmányait, s ment el kereskedősegédnek. Itt tanult később zenét, és ifjúkori hányódását itt tetőzte be súlyos betegség, amelyet soha nem hevert ki teljesen: idő előtti halálát is valószínűleg az okozta. Ifjúkorának ezekről az éveiről pályája csúcán dosztojevskiji tónusú és mélységű önéletrajzi regényciklust írt, amely külön fejezetet alkot prózáirói munkásságában: öt kötete 1975-től 82-ig jelent meg.

Első nagy művét, a *Fagy* című regényt 1963-ban tette közzé. Festő főhőse egy sivár alpesi faluba visszavonulva tengeti üres napjait. Naphosszat járja a környék fagyba dermedt hegyeit és erdeit, és világtudorát táplálja elmélkedéseivel.

Szívós, eszelős elszántsággal gyűjti az érveket hozzá. A megfigyelésére kiküldött medikus feljegyzéseiből alkothatunk képet önpusztító szenvedélyéről, történet azonban nem bontakozik ki belőlük: nem tudjuk meg, miért vonult vissza önkéntes száműzetésébe a festő, aki persze már rég nem fest, és azt sem, hogy végül miért, és hogyan tűnik el nyomtalanul a hóborította hegyek között. Sok mindent megtudunk viszont arról a sivár, vigasztalan környezetről, amely az érveket szolgáltatja neki. Ez a környezet valóban megszegyenülése az emberi világnak: valóságos kísérleti telepe az élet szörnyűségeinek, a testi-lelki nyomorúságnak, ember és természet pusztító párharcának, ember és ember állati öldöklésének, a fagy és a halál dermesztő rémuralmának.

Az utazási irodák színes prospektusainak pazar alpesi tájai, hívogató, kies legelői és falvai kietlen, fagyos, nyomorító színtérré sötétülnek a *Fagy*-ban és Bernhard számtalan további prózai művében. Az önéletrajzi regények sötét színekkel ábrázolt salzburgi helyszínei, valamint a szinte minden művében előforduló gyalázkodó Ausztria-ellenes kirohanások azt a

benyomást erősíthetik, hogy Bernhardban leginkább radikális társadalomkritikust kell látnunk. De valójában Ausztria Bernhard számára csak az örjítően abszurd világ paradigmatis esete volt. Salzburg az ómódi polgári hagyományával, pöffeszkedő provincializmusával, bebalzsamozott kulturális intézményeivel és általában Ausztria a lapangó nácizmusával, klerikális ajtatosságával és szellemölő nyárs-polgáriságával magának a perfid, hazug, ostoba, értelmetlen világnak a metaforájaként jelent meg Bernhard szemében. Így válik nála még az alpesi természet is fenyegető, idegen hatalommá, amely felőrli, megőrjíti, elpusztítja a közelébe merészkedőket.

A *Fagy*-ot sorra követték a további, összetéveszthetetlenül egyéni stílusú és világú Bernhard-regények és -elbeszélések: *Verstörung* (Megzavarodás, 1967), *Ungensch* (1968), *A mészégető* (Das Kalkwerk, 1970), *Járás* (Gehen, 1971), *Korrektur* (Korrektúra, 1975), *Beton* (1982), *Auslöschung* (Kitörlés, 1986) stb. A hetvenes évektől kezdve egyre-másra írta Bernhard a színműveket is, amelyeket - a sors olyan fintoraként, amely a csúfondáros hajlamú Bernhardnak a ked-

vére lehetett - többnyire a Salzburgi Ünnepi Játékokon mutattak be: *A szokás hatalma* (Die Macht der Gewohnheit, 1974), *Die Jagdgesellschaft* (A vadásztársaság, 1974), *Der Präsident* (Az elnök, 1975), *Der Weltverbesserer* (A világjobbító, 1979), *A színházcsináló* (Der Theatermacher, 1984), *Ritter, Dene, Voss* (1985) stb.

Bernhard regény- és drámahősei mind különcök, kívülállók, idegenek. Akadnak köztük tudósok, művészek, gazdálkodók, mérnökök, arisztokraták, színészek, iparosok, de mind magányosak, meghasonlottak, félrecsúszottak, rögeszmések, az örület vagy a pusztulás határán élők. Bármilyen is a konkrét kiváltó ok, végeredményben az egész modern emberi létezés nevetséges

képtelenségével és értelmetlenségével kerülnek szembe, az hajszolja őket minduntalan eszelős tevékenységbe. Általában megszállottan jegyzetelnek vagy monologizálnak. A bernhardi szöveg, akár prózai, akár drámai, e végtelen és mégis töredékes szóáradatot idézi vagy szólaltatja meg közvetlenül. A szüntelen beszéd ideig-óráig menedéknek tűnik a semmi tátongó üressége elől. Ám végül éppen a megnevezés, a rögzítés, a maradéktalanul teljes és tökéletes kifejezés mániája sodorja őket az örület felé. Meg akarják érteni, meg akarják magyarázni a dolgokat, de minél

makacsabbul, minél görcsösebben törekednek a cél felé, annál inkább távolodnak tőle. Minél szorosabbra fonják a nyelv merítőhálóját, annál inkább kicsúszik belőle a jelentés, a tartalom.

A bernhardi beszéd végeredményben kudarcra ítélt önmeghatározási kísérlet. Amíg beszél az ember, addig mintákhöz, szabályokhoz igazodik, azaz végső fokon az emberek közösségéhez kapcsolja a nyelv közmegegyezései váza. Ezzel a nyelvvel indul hadba az ellenséges, ostoba, abszurd világ ellen. Kétségbeesetten hadonászik, vagdalkozik vele. Ha színész az illető,

mint a „színházcsináló”, ez a kolosszális ripacs, akkor a hengerlő sváda úgyszólván a mestersége. Ugyanakkor éppen a színházcsinálónál válik különösen nyilvánvalóvá, hogy a nagy duma hazugság, mint ahogy a színház maga is az. És a beszéd, a hazug látszat egy ponton szembefordul az emberrel, vagy az maga fordítja szembe magával. A *Fagy* festőjeként, mint a destrukció, az elidegenítés, az önpusztítás eszköze. A rögeszmés artikulációs kényszer így pecsételi meg a bernhardi hős sorsát: végképp kirekeszti az emberi világból. A festőt kiűzi a fagyba. A *mészégető* hőstét gyilkosságba és börtönbe sodorja, másokat elmeegógyintézetbe juttat, megint másokat „Ausztria” elhagyására készlet, de persze hiába.

Bernhard ilyen kétségbeesett és egyben kaján, csúfondáros gesztussal az életművét próbálta meg halálában az osztrákoktól visszavenni, de az ugyanúgy nem csupán őket illeti meg, ahogy Bernhard Ausztriája sem csupán egy földrajzilag körülhatárolható „fagyos” helyszín, hanem egy „túlzóművész” groteszkül eltúlzott, de végtelenségében annál igazabb világvíziója is.

Györfly Miklós

AZ IRODALOM MINT ÉLETFORMA: MÁRAI SÁNDOR

Ha volt író, akinek mindene: életformája, világnézete, erkölcsse maga volt az irodalom, akkor Márai Sándor volt az. Az írásban találta meg életének értelmét, és a kultúrában azt a szerves rendet, amelynek az egyén vagy a társadalom minden törekvését és megnyilvánulását össze kell fognia. A régi humanisták és a felvilágosodás korának klasszikus eszményeket képviselő írástudói becsülheték ennyire az írott szót és azt a szellemi erőt, amit az irodalom jelent. Bizonyára nem véletlen, hogy Márai Goethében találta meg talán legelső szellemi mesterét: szüntelen őt idézte, rá hivatkozott. Azt azonban jól tudta, hogy a kultúra és a hatalom két

külön dolog, és a szellemnek egyre kisebb a befolyása azokra, akik megszabják a társadalom és az egyén életének és tevékenységének kereteit.

Márai olyan történelmi korszakban élte le hosszúnak mondható életét, amely egyre-másra hozta a szellem és a kultúra fájdalmas vereségeit. Egyidős volt a huszadik századdal: alighogy serdülni kezdett, kiderült, hogy a szabadelvűségnek és a józan észnek az a biztos rendje, amely az európai liberalizmus történelmi sikereit követve alig egy évszázada kezdett felépülni, az erőszak érintésére egyszerre összeroppant. Az első világháború kitérő napok alatt söpörte félre mind a liberális, mind a ke-

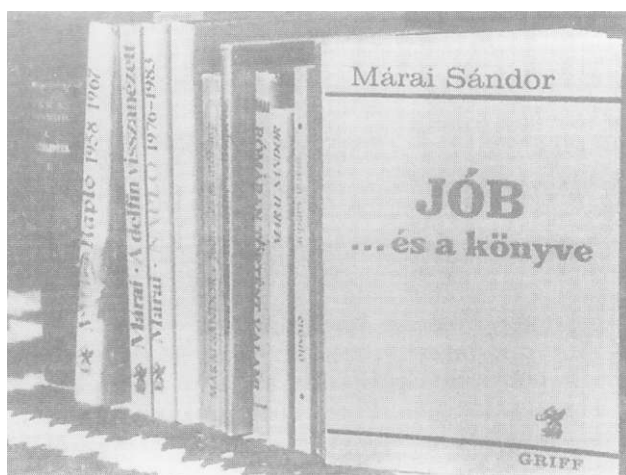
resztény hagyományokat és értékeket. A háborús vereség pedig elsodorta Márai szülőhazáját: a történelmi Magyarországot is.

A húszas években mindazonáltal sokan még számítottak arra, hogy a régi Európa lassanként mégiscsak helyreáll, és a szülővárosát: Kassát elhagyó és német és francia földön bolyongó Márai maga is azt remélte, hogy elhamvadnak az őrjöngés, a gyűlölködés tűzfészkei. A történelem hamarosan csúfosan megcáfolta ezeket a reményeket: a világháború örökségeként Európa nagy részén parancsuralmi rendszerek vették át a hatalmat, a nyugati demokráciák pedig láthatólag nem kívántak vagy nem tudtak fellépni a szabadság védelmében. Márai Sándor mind kiábrándultabban figyelte és értelmezte a bekövetkezett eseményeket. Hogy az ő szavát használjam: „sértődötten” vette tudomásul azt, hogy az erőszak és az ostobaság milyen eredményesen képes elsöpörni újtájból azokat a kulturális és erkölcsi értékeket, amelyeket az évszázados fejlődés létrehozott. Sértve érezte magát, de nem maradt tétlen. Újságcikkekben, naplójegyzetekben, útibeszámolóiban és regényekben vette fel a küzdelmet azzal az erőszakkal és műveletlenséggel, amely a kontinens nagy részén eluralkodott.

Minden tekintetben polgárnak tartotta magát: családjá a régi Szepeesség száz városainak polgárságából származott, s Kassán megtelepedve lateiner-értelmiségi pályákon talált hivatást és megélhetést. A polgárság az ő felfogásában nem egyszerűen társadalmi helyzetet vagy életmódot jelentett, hanem műveltséget, gondolkodást: az értékek egy történelmileg megalapozott és meghatározott rendszerét, egyszersmind hűséget ezek iránt az értékek iránt. Márai polgári értékrendjében a józan értelemnek, az alkotó munkának, a türelmes szabadelvűségnek volt központi szerepe. Ősei szorgalmas igyekezettel alapozták meg azt a szerény vagyont és biztos társadalmi megbecsülést, amelynek birtokában megszerezhették és

San Diegó-i otthona

megőrizhették függetlenségüket. Ezt a függetlenséget kívánta ő is fenntartani alkotó értelmiségiként.

Kényesen vigyázott arra, hogy véleményét mindig szabadon fejthesse ki, s ízlésének érvényesítésében ne kelljen megalkudnia. Írói függetlenségét szüntelenül védenie kellett, alkotóműhelyét tulajdonképpen ellenséges terepen kellett berendeznie. Hosszú élete az európai és magyar történelem évszázados „válságkorszakában” telt: világháborúk, forradalmak, kegyetlen zsarnokságok jellemték meg a történelmi időt, és a szellem emberének naponta kellett megküzdenie a türelmetlenséggel, az erőszakkal, az értelmetlen indulatokkal. Márai még a húszas években, német és francia városokban eltöltött hosszú éveit során döbönt rá arra, hogy a régi: szabadelvű és emberséges Európa talán örökre elveszett.

Szembe kellett néznie a hazáját is elnyelő náciizmussal, majd a második világháború után Közép- és Kelet-Európában berendezkedő sztálinista kommunizmussal. A negyvenes években már belső emigrációban élt, naplójában nem egyszer szólott arról, hogy a túrhetetlen hazai viszonyok elől valami békésebb országba kellene távoznia. 1945 után egy kis időre mintha fellélegzett volna, azt azonban a Vörös Handsereg első katonájának megjelenése pillanatában érezte, hogy ami következik, az nem lesz igazi felszabadulás. Valóban, csakhamar látnia kellett, hogy az éppen levert zsarnokság romjain máris egy újabb zsarnokság rendezkedik be: ezért választotta az emigrációt; 1948-ban elmenekült a rémuralom elől.

Örökre búcsút mondott hazájának: Olaszországban, Nápoly környékén és az Egyesült Államokban: New Yorkban, végül a kaliforniai San Diegóban töltötte emigrációs évtizedeit. Európától azonban sohasem tudott elszakadni, szinte minden esztendőben „hazalátogatott” Itáliába, Franciaországba, Svájcba, Németországba, Ausztriába. Megkedvelte Amerikát, de sohasem feledte el, hogy nemcsak születése, hanem sorsa és gondolkodása következtében is minden ízében európai. Hazájára: Magyarországra mindig féltő gonddal tekintett vissza, a magyarországi politikai rendszerről és ennek vezetőiről, haszonélvezőiről azonban változatlanul haraggal beszélt. Történelmi „sértődöttsége” sohasem enyhült, nem bocsátott meg semmit, nem hajlott semmiféle engedményre: engesztelhetetlen maradt a kommunista rendszer elutasításában és bírálataiban.

Mintha kívül helyezte volna magát a történelmen: a könyvek érdekelték, a művészet, a zene, esetleg elgyönyörködött Amerika változatos természeti látványosságjaiban és Európa régi városaiban. Mint hivatásos „rezonőr” figyelte a jelent, különösen naplóiban, számot adott minden fontosabb politikai és kulturális eseményről, igazából azonban a múltban élt. Könyveket is inkább régieket olvasott, mint újakat: Goethét és Arany Jánost, Dosztojevszkijt és Krúdy Gyulát, Gide-et és Kosztolányi Dezsőt. Hűségesen és sértődötten ragaszkodott valamihez, amit, úgy tetszett, magával sodort a múltó idő. A megértett hűségnek ez a mindent átható érzése és morálja jelölte meg emigrációs munkásságát: ez van jelen regényeiben és naplójegyzeteiben.

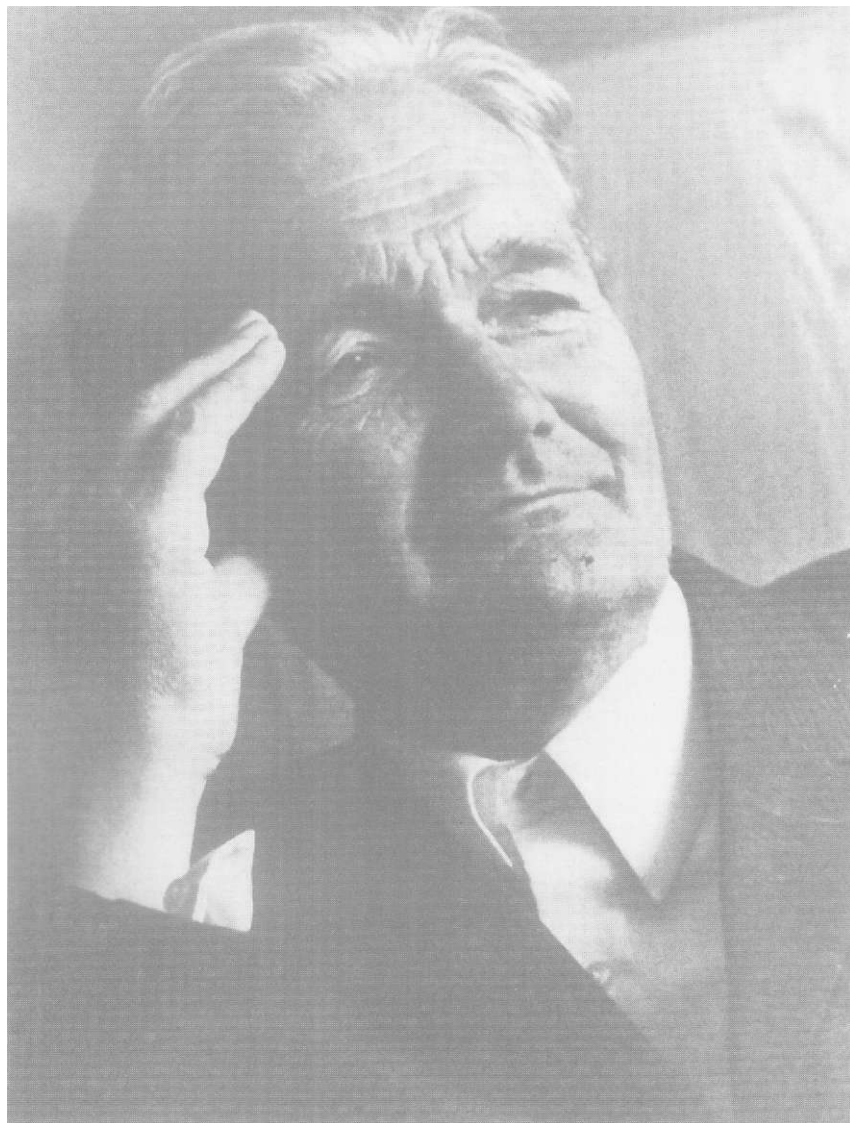
Tulajdonképpen mihez is ragaszkodott? Magyarországhoz és Európához, Kassához és Párizshoz - mondhatnám egyszerűen és röviden. Nyomban cáfolnom kell magam. Az a Magyarország és az az Európa, amit a sajátjának ismert el, ma már aligha létezik, talán sohasem létezett. Márai Sándornak, mint minden igazi írónak, egy gyönyörű álom töltötte be az életét: egy országról, amely szerves rendben épül a történelmi idő egymásra rakódó rétegei szerint. Épül, mint Thomas Mann lübecki polgárainak élete és életműve: célszerűen, következetesen, anélkül, hogy valami váratlan történelmi katasztrófa következtében számot keltsen vetnie a rombolás erőivel.

Ennek a sohasem létezett országnak és benne a sohasem volt polgári életrendnek önála Kassa volt a szimbóluma. Szülővárosa, legendás otthona, hová kalandos ifjúságában mindig visszatért, végül álmainak titkos városa, melyet mindörökre el kellett veszítenie. Igazából mitológikus város, amely nem található meg sem a térképen, sem a történelemben. Templomtornyai, ódon épületei, rejtelmes síkatorai, küzdő, szenvedő lakosai mégis léteznek, időtlenül, a költészet imaginárius terébe zártan. Valahol az álmok mélyén vagy inkább a valóság fölött: Közép-Európán, Itálián, Kalifornián túl, a létnek egy másik rendjében, amely sohasem változik. Márai Sándor a létnek ezt a költői és álombeli rendjét örökölte meg műveiben: regényeiben és naplóiban, amelyeket mindig elégikus fájdalom szőtt át amiatt, hogy a valóságos élet nemcsak nélkülözi a rendet, de nem is érdemli meg.

Pomogáts Béla

„HAJÓTÖRÖTTEK VAGYUNK”

Németh László belső tájai

Németh László már pályaindulása kor fénybe kerül. A fényerő érzékeltetéséhez említést kell tennünk a *Nyugat* folyóirat jelentőségéről a huszadik századi magyar irodalomban. A folyóirat 1908-as indulásától az európai irodalom új irányzatai számára nyitott tért. Olyan írók gyülekezőhelye, műhelye volt, akikről az európai irodalmi lexikonokban a huszadik század legkitűnőbb íróinak kijáró szócikkek olvashatóak (Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond).

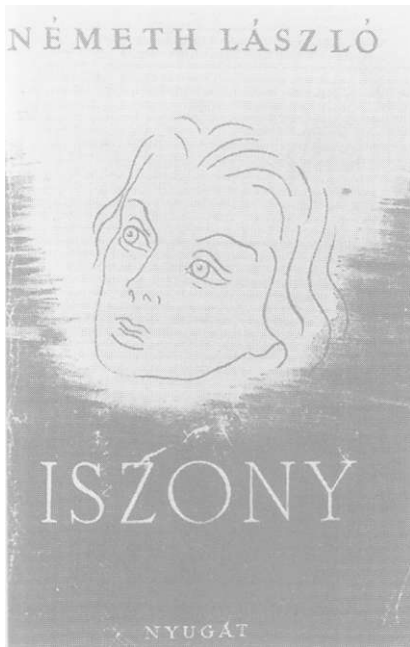
Németh László huszonöt éves, amikor 1924-ben a *Horváthné meghal* című novellájával megnyeri a *Nyugat*

pályázatát. Fél évszázaddal később bekövetkezett haláláig mintegy száz kötetnyi műve jelent meg. Regények, drámák, tanulmányok írója. Gondolkodóként a huszadik század magyar és kelet-közép-európai életének szinte minden fontos kérdésére reagált. Követte az európai szellemi-művészi problémákat, nem egyszer egy-egy villanásban eléjük is vágott. A természettudományoktól a filozófiáig, pedagógiáig rendkívül széles távlatban közelítette meg a század civilizációs feszültségeit. Miközben nemzete sorskérdéseit állította művei centrumába, organikusan kapcsolta ezeket

hozzá a szomszéd népek életének-kultúrájának dilemmáihoz és a leglényegesebb európai kérdésfeltevésekhez. A tudás oszthatatlanságának, a paradoxonok globális megközelítésének szenvedélye hevítette. Nem fogadta el azt, hogy a részekre töredezett szellemi világot csak a töredékek felmutatásával lehet kifejezni.

Már a húszas-harmincas évek fordulóján - egészen fiatalon megírt jelentős regények után - a modern európai irodalom új teljesítményei fölé hajolt. Sorozatban írta érzékeny, mélyrelátó tanulmányait Proustról, Joyce-ról, Gide-ről, Woolfról Powys-ról, továbbá Freudról, Ortega-ról. Így lett egyszemélyes folyóirata, a Tanú négy éven át (1932-36) az enciklopédikus szellem nagy teljesítménye. Érdeklődése elvitte a filozófiához, az elsők között világította át a korszak szociológiai irodalmát. Mindeközben visszafelé is kalandozott a történelemben. A tizenkettedik századig hátrált kultúrhistoriai munkálkodásában, és lépésről-lépésre haladva onnan előre, organikus összképet teremtve jutott el a tizenkilencedig század fordulataig. *„Folyóiratom ihletője a kor igazi műzsája: a szorongató tájékozatlanság”* - írta 1932-ben a Tanú beköszöntőjében, kifejezéseként annak, hogy a korszak alacsony égboltja alá szorított tájék sorsáról beszélve érzékeli és elemzi az európai válságkorszak első világháború utáni nagy kezdő hullámát. De próbált messzebbre is pillantani. Így műveiben a század európai emberének vívódássorozatait mutathatta be. Nem véletlenül választotta talán legjelentősebb tanulmányait bemutató kötete címéül azt, amelyet most az ezt az írást éppen kezdő folyóirat írt fel a homlokzatára.

Azok közé tartozott, akik az irodalomban, a szellemi életben nemcsak az ihlet és a gondolkodás, de az erkölcs és a felelősség teljesítményét is képviselték. Azt tartotta, hogy a szellemen mindig az *első szó* kimondása a döntő. Tudjuk: minden írónak van egy belső tájvidéke. A Németh-tájón a történelem és a társadalom

nyers alakzatai szirtekként merednek; művei végigkísérik a kelet-közép-európai kismemzetek nyomorúságának állomásait. Írásai jellegzetességéhez azonban hozzátartozik a problémák-témák tudat- és érzéscsatornákon át való megközelítése is, hozzátartozik mindaz, amit a század modern irodalma újrafelfedezett személyességként említ.

Harminc drámát írt. Főképpen történelmi témákat dolgozott fel hagyományos, klasszicizáló dramaturgiával. Jelentősebbek a regényei. Közöttük is mindenekelőtt a világnyelveken is olvasható *Gyász és az Iszony*. A *Gyász*-t a harmincas évek elején írta, egyidőben hatalmas Proust-tanulmányával. Érdekes közelebről is szemügyre venni írói nézőpontjának, beszédmódjának modernségét. Emlék, emlékezés, emlék- és emlékezéshiány, egykori események visszavillanó képei, amelyek jelenidejűeknek rémlenek; az inkább érzékelt, mint valóságos események foszlányokra való szakadozása; lebegésükben lassan bezárul a főhős tudatvilága. Ebben az epikai világban az élesre exponált helyzetek ellenére ködös jelenetek uralkodnak a külvilágról. Létrejön a töredezett emberi kapcsolatoknak a főhős tudatában rögződő képe. Lecsökkennek az eseményekben ábrázolható viszonylatok. A nyelv finom szöttegessé gazdagodik. Az eredmény: az állapotrajz megszületése a korábban inkább a fejlődésrajzot alkalmazó magyar regényben.

Ugyanezt a próza-poetikát alkalmazza regényszervező elvként a negy-

Iszony. A regény és a modellek

venes évek első évtizedében indított és a háború után befejezett másik regénye, az *Iszony*. Mindkettő az átláthatatlan, apokaliptikus létfolyamatok elől a személyes tudat világába visszahúzó ember állapotrajza, a teljes önbetűzés műve. Érdekes, hogy többi regényében Németh visszatért a fejlődésrajzon, a múlt századnak regény-poetikákon alapuló prózához. Ennek magyarázatát keresve lényegi belső küzdelmekhez, fel nem oldott ambivalenciákhoz juthatunk el. Életművében ugyanis mindvégig jelen volt - s ez regény-poetikai választásaiban is kifejeződött - az a kettősség, amit ő Giderről beszélve egyszerre működő termékeny felhajtó- és gyötörő lehúzó erőnek nevezett. Ezen ő a saját énjével folytatott állandó-folyamatos küzdelmet értette. Ennek a műveket teremtő feszültségnek-ambivalenciának egyik megnyilvánulása volt az, hogy a lélek és tudat tájain olyannyira otthonos író minduntalan a társadalom, sőt a politika kérdéseit átfogó esszéírásba kalandozott. A szellem magasából vizsgálta

kora háborgó tengerét, de nem mindig tudta felszabadítani nézőpontjait, tétéleit kora és a történelem nyomása alól. Így némely, főképpen a harmincas-negyvenes évek fordulóján született tanulmányát később maga nevezte végig nem gondoltak, homályosnak, és önmaga vetette alá felülbírálatnak.

Hatalmas esszépanorámáját az ötvenes-hatvanas években is tágitotta, a kultúra, a művészet újabb területeit szemlélte. Még öregkorában is gazdagodott szemlélete, birtokba vette a keleti kultúrákat, visszanyúlt a tolsztojánus szellem világához, és így kristályosított ki egy mélyen humanista századközépi teljesítményt.

Irgalom. A regény és a tévéfeldolgozás

Drámái közül a legjelentősebbek (*Galilei, Az áruló, Széchenyi, A két Bolyai, VIII. Gergely*) a történelem, a hatalom roncsoló erőinek kelepcéjébe szorult autonóm ember kitörési vágyait, kitörési kudarcát, önmaga őrzésének gyötrelmeit mutatják be. Egész életművére rávilágít az a mondata, amelyet pályaindulásakor így fogalmazott meg szetteként Európában: „Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagot nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek.”

Ebben a reményben osztozott Németh Lászlóval korának sok kitűnő szelleme. A századvégre ez a remény - okkal - kiveszett az európai kultúrából. Új civilizációs korszak váltóidejében élünk. De Németh László életműve sokirányú tapasztalat-levonáshoz segítheti hozzá olvasóit, illetőleg a ma apokaliptikus tájékozódni próbáló európai szellem képviselőit.

Sándor Iván

KIS NÉP NAGY ÍRÓI

A két Čapek és Jaroslav Hašek

A világot nagy írókkal megajándékozó kis népek között a cseh kétségkívül legalább két névvel szerepelnek: Hašekével és Čapekéval. A harmadik talán Bohumil Hrabal lesz, ha majd eljön megméretésének ideje.

Karel Čapeket 1921-ben kapta szárnyra a világhír. Ekkor indult diadalútjára sci-fi drámája, a R.U.R. (pedig nem is tartozik legjobb művei közé), melyet már kilenc kötet előzött meg, köztük a bátyjával, Joseffel közösen írt *Krakonoš kertje* és a *Tündöklő mélységek*. Ezekben a prózában már világosan körvonalazódik annak a két tematikai területnek egyike, amely a fivéreket, de különösen Karel egész életében foglalkoztatni fogja: a technikai civilizáció, mégpedig annak nemcsak áldásai, hanem átkai is, amelyek miatt oly sokszor érte a civilizációellenség vádja. A *Tündöklő mélységek* címadó novellájában például a technikai fejlődés problémáját a Titanic pusztulása, a műszakilag tökéletes hajó tragédiája jeleníti meg. Az élet két pályán, két tényezősoron mozog. Az egyik sor okozatilag koherens, racionálisan felfogható, világos; a másik okozatilag összefüggéstelen, következőképp ésszel felfoghatatlan, véletlenszerű. Erre az alapgondolatra épülnek Karel későbbi nagyszabású művei, amelyekben a civilizáció és az emberi élet kölcsönös kapcsolatát és várható jövőjét taglalja.

A čapeki életmű második fő területe az igazság kérdése. Ennek analíziséhez alapos felkészültség, intenzív elmélyülés kellett. Az elmélyülés képességét a természet oltotta Karelbe, felkészültségéről maga gondoskodott. Kora gyermekkorától minden könyvet elolvasott, ami a keze ügyébe került, a gimnáziumban végig kitüntetéses

tanuló volt, az egyetemen három nyelvet és esztétikán kívül pszichológiát, filozófiát, szociológiát és művészettörténetet hallgatott, egy szemesztert a berlini, egyet a párizsi egyetemen töltött. Josef is sokoldalú képzettségre tett szert, de hasonlíthatatlanul göröngyösebb úton, aminek okát jórészt a családban betöltött helyzetében kell keresnünk: neurotikus anyja őt is, nővérét, Helenát is „másodrangú” gyerekké degradálta, kedvence a féltett és kényeztetett Karel volt. Josefet szöveggyári iskolába küldték, ezután szöveggyári munkás lett, de végül sikerült kiharcolnia, hogy elvégezhesse a prágai iparművészeti iskolát. Széles körű műveltségét főként autodidaktaként szerezte.

Karel az igazság problematikájába nem hivatásos filozófusként, hanem íróként próbált behatolni. Mégis, mégpedig igen korán szükségét érezte, hogy megfogalmazza filozófiai nézeteit. 1914-ben szemínáriumi dolgozatot írt a pragmatizmusról, mert ezt a rendszert tartotta a legelfogadhatóbbnak az emberközi kapcsolatokkal azonosított gyakorlati élet szempontjából, márpedig ő egész életművével a gyakorlati életet akarta és vélte szolgálni. Persze, volt itt egy másik - azonos célú - filozófiai rendszer: a marxizmus, és Čapek cseh íróársainak tetemes része erre esküdött, úgyhogy ő szinte vádlottként védekezik „másfélesége” ellen. Egy *Miért nem vagyok kommunista?* kérdéssel elindított anket keretében többek között ezt írja: *„Nem lehetek kommunista, mert... ha a kommunizmus segíteni akar a szegényeken, akkor azt feltételeken akarja: előbb uralkodnunk kell... aztán rátok is sor kerül... Nem állítom, hogy elég igaz ember él ebben a mi szociális Szodománkban,*

de mindannyiunkban... van egy kis darab igazságosság, és én hiszem, hogy... megegyezhetünk valami egész elfogadható igazságosságban.” Ez az álláspont Čapek filozófiai relativizmusából, azaz abból a meggyőződésből fakad, hogy nincs igazság, csak igazságok vannak, és az emberiség sorsán csak úgy lehet javítani, ha az igazságok lemondanak önmaguk egy részéről a velük szembenálló igazságok javára. És Čapek néhány munkája kivételével minden írásában ezt a relativizmust példázza, amivel összefügg az is, hogy a filozófiai valóságot „kétesnek” tartotta: *„Csupán a közönséges, vulgáris valóság lehet minden emberi probléma megoldásának kiindulópontja, az a valóság, amelyben az emberek esznek, szeretnek... dolgoznak, pihennek...”*

Paradoxonként hathat, hogy az az író, aki a „vulgáris valóságot” fogadta el a maga számára világértelmezési alapnak, egyszerre csak utópiákat kezdett írni. De a paradoxon csak látszólagos, mert az utópiák a „vulgáris valóság” értékeinek védelmében íródtak. Az elsőt, a már említett *R.U.R.-t* 1921 januárjában mutatta be a prágai Nemzeti Színház, innen indult el a civilizált világ minden tája felé, és - Budapestet kivéve - mindenütt lelkes közönségsikert aratott. De a kritika nem mindig állt összhangban a közönség véleményével, sőt gyakran kíméletlenül negatív volt. Főként a dráma újszerűségének hiányát marasztalta el, nem véve figyelembe Čapek üzenetének allegorikusán kifejezett lényegét, az abszurd végletekig kifejlesztett, tehát a „vulgáris valóságot” fenyegető gépi civilizáció következményének elrettentő, tragikus látomását. A mementőt.

És ugyanilyen allegorikus me-

Karel Čapek

mentő Čapek többi utópiája is: a bátyjával együtt írt színműve, *A rovarok életéből*, amelyben a rovarok egy-egy embertípust képviselnek; a *Makropulos-ügy*, amelyben az annyira áhított örök élet túrhetetlen lelki szenvedéssé deformálódik; az *Abszolútumgyár*, amelyben a túltermelés és a gépek melléktermékeként özönlő abszolútum (Čapek filozófiájának őselensége) csaknem elpusztítja a világot; a *Krakatit*, Čapek legterjedelmesebb és már-már kalandregénnyé sülyedt műve, amelyben - mint később Dürrenmatt a *Fizikusok*-ban - a tudósok felelősségére apellál; és végül a *Teremtő Ádám*, az utolsó mű, amit Joseffel együtt írt, és amelyben Ádám Isten engedélyével újrateremti a világot, hogy jobb legyen, de ennek ellenkezőjét éri el. Íme, újabb bizonyíték a „vulgáris valóság” fennmaradásának, valamint szüntelen, folyamatos (nem forradalmi) tökéletesítésének posztulátumára, és egyben arra, hogy Čapek minden fenntartása ellenére ezt a világot, a hazájában is fennálló társadalmi rendet tekintette viszonylag a legjobbnak.

Miközben a Čapek fivérek a sors által nekik juttatott eszközökkel a világ javításán fáradoztak, a világ az ellenkező irányban haladt,

a történelem legkegyetlenebb háborújának csiráit értele magában, vagyis azt, amitől a Čapekek - akkor még mit sem sejtve - olyannyira óvták. A veszély még nem volt nyilvánvaló, vagy csak kevesek szemében volt az. A *Mein Kampf*-ot szerzőjén kívül még senki sem vette komolyan, Čapekék hazájában még nyugalom és viszonylagos jólét uralkodott. Karel Čapeknek ebben az alkotói korszakában, amelyet a kisemberek és kis dolgok dicsérete korszakának nevezhetnénk, keletkeztek máig is legolvasottabb írásai: a sa-

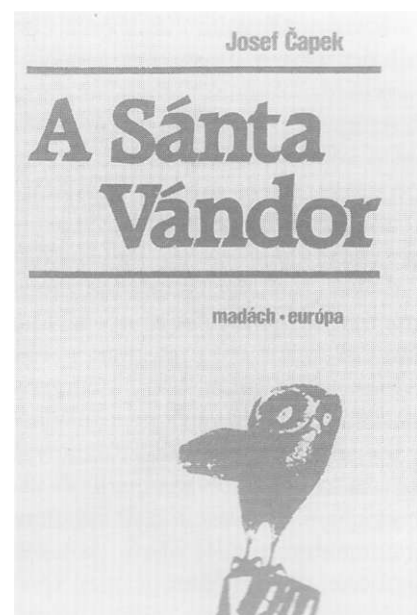
noki kérdést téve föl, hogy lehet-e a körnek jobb és bal fele. Most be kellett látnia, hogy lehet, és hogy minden, ami ellen egész életében küzdött, a kör jobb felén vészjósló nacionalizmussá sűrűsödött. A kör kettétört.

Čapek ebben az eljövendő katasztrófától terhes időkben is hű maradt relativizmusához, következőképp az „igazságok” összebékíthetőségének hitéhez, aminek tanújele, hogy éppen most írta *chef d'oeuvre*-jének szánt trilógiáját, a *Hordubal*-t, *Meteor*-t és *Egyszerű élet*-et. A három merőben külön-

játosan čapeki detektívtörténetek, melyekről szerzője többek között ezt mondta: „Érdeklődésemet a bűnügyi történetek iránt noetikai problémák keltették föl: hogyan lehet megismerni az igazságot... Anyagban nem volt hiány, húszévi újságíráskodásom alatt gyűlt föl. Elég volt ahhoz, hogy mindennap megírjak egy elbeszélést. Mind-egyiket a szerkesztőségbe menet a villamos peronján gondoltam át...”

De röviddel a kis dolgok dicséretének békés korszaka után a nemzetközi politikai események minden oldalról veszélyeztetni kezdték Čapek világát. Még nem is olyan régen egyik cikkében körhöz hasonlította hazáját, azt a szó-

böző témájú, hangulatú és dinamikájú mesteri regényt csupán eszmei azonosság fűzi össze, amely ékesen bizonyítja, hogy Čapek még mindig hitt az ellentétek elsimításának lehetőségében. De nem sokáig, 1936-ban ismét visszatért az utópiához, és utolsó regénymementójában (*Harc a szalamandrákkal*) a világ elé tárta az emberiség pusztulásának grandiózus látomását. Ez az első műve, amelyben feladja az igazságok összebékíthetőségének gondolatát. Aztán következnek a nyíltan antifasiszta drámák, a *Fehér kór* és az 1938-ban bemutatott és - mintha nem is ő írta volna - fegyveres ellenállásra buzdító *Anyá*.

S még ugyanabban az évben

jött München, december 25-én pedig Čapek megdöbbenő és korai halála és utolsó cikke a *Lidové noviny*-ben, a legendássá vált *Üdvözlétek*, törhetetlen humanizmusának és a legnemesebb értelemben vett internacionalizmusának líraian megfogalmazott dokumentuma. Ezekben a napokban, amikor hazájában fehérre izzott a harag a németek ellen, és a végletekig mélyült a keserűség az áruló szövetségesek iránt, igaz nemeslelkűség és nagy bátorság kellett annak nyilvánításához, hogy ami történt, azért nem a kárhozott népek felelősek, hanem kormányaik.

Josef több mint hét évvel élte túl öccsét, ha ugyan ezt a hétevi sínylődést életnek lehet nevezni. Diktátorokat és diktatúrákat kipécéző képei és írásai miatt a Gestapo 1939. szeptember 1-jén letartóztatta, és megjáratta vele a koncentrációs táborok poklát. Halálának körülményei és pontos dátuma tisztázatlan. Csak annyi biztos, hogy 1945. április 4-én még élt. Minden arra mutat, hogy a bergensbelseni lágerben pusztító tifuszból együtt közös sírba temették. A táborokban írt verseit egy rabtársa megmentette, 1946-ban kötetbe gyűjtve adták ki őket.

Irodalomtörténeti rejtély marad a fivérek írói együttműködésének megszakadása. Unokahúguk, Helena Koželuhová kettejükről írt tanulmányában a szakítást azzal magyarázza, hogy ellentétes nézeteket vallottak az irodalom küldetéséről. Karel szentül hitte, hogy az irodalom szolgálat: az emberiség jobb sorsáért vívott küzdelem eszköze, és ezért nem nélkülözheti a didaktikát. Josef hevesen tagadta, hogy bármely művészeti ág elkötelezhetné magát bármely létező társadalmi rendszer, akár a demokrácia mellett is, „mert abból inkább a rendszereknek van hasznuk, mint a művészetnek”. A fivéreket összekötötte istenadta tehetségük, invenciójuk és optimizmusuk, de Josef optimizmusát melanholia lengte be, és a világ szépsé-

gére és harmóniájára épült, nem pedig az ember immanens jóságára, mint Karelé. Együttműködésük lealkonyulása a cseh irodalom nagy vesztesége volt, mert a két művészetfelfogás kiegészítette egymást, és ami az egyikből hiányzott (Josefból Karel alkotói könnyedsége, Karelből Josef töprengése), az a másikukban túltengett, és így ha együtt maradnak, Karellal nem történhetett volna meg, hogy egyik korai remekműve, a *Kálvária* metafizikai magaslátáról legsekélyebb műve, *Az első csapat* szentimentalizmusába süllyedjen, Josef pedig íróként ugyanolyan sikereket ért volna el, mint festőként.

De az idő, minden műalkotás legszigorúbb kritikusa, már ítélkezett mindkettőjük zsenijének természetéről, és annak nagyobbik felét fennmaradásra méltónak találta.

*

Ha az ember kimondja Hašek nevét, nyomban Švejk jut eszébe. De ha a két név összeforrott is, Hašek nem önmagát mintázta meg Švejkben, noha élettapasztalataiból, jelleméből, gondolkodásából sokat adott át hősének.

Nincs Hašekkel foglalkozó irodalomtörténész, aki ne vetette volna föl a kérdést: Kicsoda Švejk? Korlátolt fajkánk-e vagy agyafűrt szabotőr? A kérdésre adott, néha egymásnak ellentmondó válaszokat nehéz megítélni, mert Švejk gondolatai, amelyek alapján képet alkothatnánk magunknak róla, egyrészt megindokolatlanok, másrészt ellentétben állnak egymással, és ezenfelül többértelműek is. Cselekedeteinek motívumai is különféleképpen magyarázhatók. Feljebbvalói közül egyesek ostoba fráternek, mások butaságot színlelő ravasz kópénak, bölcs bohócnak, zseniális hülyének, együgyű mamiasznak tartják. És ugyanilyen ellentétes módon ítélkeznek róla a regény olvasói és kritikusai is. Švejk szereplőtársainak jellege, gondolat- és érzelmvilága vi-

szont határozott körvonalakban rajzolódik ki előttünk, tehát az egyetlen megragadhatatlan hős a derék katona, és így alighanem igazat kell adnunk azoknak az irodalomtörténészeknek, akik alakjában az élet abszurditásának illusztrációját látják.

A švejki probléma összetettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Švejk filozófiai fenoménné vált. Karel Kosík cseh filozófus is foglalkozik vele, és többek között ezt mondja: „Azért ölti magára Švejk az idióta álarcát, hogy elrejtse mögötte eszményi emberségét? Azért ölti magára a lojális katona maszkját, hogy elrejtse mögötte igazi forradalmárcát? Hašek zsenialitását abban látom, hogy az embert és regénye hőseit hatalmas dimenzióként, a szélsőségek között feszülő távközékként mutatva be, aki a tökfilkó és a ravasz róka, a cinikus világfi és a nemes szívű érzékeny ember, a tisztos polgár és a zendülő között helyezkedik el.” Sylvie Richterová szerint „Hašek művének főszereplője nem Švejk, a derék katona, hanem a hülyeség. A hülyeség mint jelenség, mint filozófiai kategória, mint annak a teremtménynek lényeges aspektusa, amely magát sapiensként határozza meg...” A legelterjedtebb, filozófiailag színezett felfogás az abszurditás megtestesítésében látja Švejk küldetését. Itt azonban újabb kérdések merülnek fel. Minek az abszurditását demonstrálja Švejk? Az osztrák hadseregét? A katonaság intézményét általában? A (bármiféle) társadalomét? A (bármiféle) szervezetét? Magáét az életét?

Amint előljáróban megjegyeztük, Hašek a köztudatban összeforrt hősével, és ha nem vesszük figyelembe alkotóművészetét, az ő élete is indokolhatatlan és alighanem motívumokat nélkülöző cselekedetek és magatartásformák sorozata. Mintha az élet abszurditását tetteivel, életvitelével is illusztrálni akarná. Kimarad a gimnáziumból, inas lesz, de különbö-

zö csínyeket követ el, amiért elbocsátják. Elvégzi a kereskedelmi akadémiát, banktisztviselői állást vállal, de erőt vesz rajta kamaszkori kóborló szenvedélye, kétszer igazolatlanul távol marad munkahelyéről, innen is elbocsátják. Macedóniába utazik segíteni a szabadságharcosoknak, hazatérve anarchista röpiratokat terjeszt az észak-csehországi bányászok között. Ezután „hivatásos” csavargókhöz csatlakozik, és bejárja velük csaknem egész Közép-Európát. Hazatérése után a prágai bohémvilág már-már nyomorgó legalsóbb rétegének tagjaként a sörkiméréseket járja be naponta, és filléres honoráriumokért a legkülönbözőbb folyóiratokba és napilapokba rövid, humoros és satirikus elbeszéléseket ír; 105 álnéven 73 lapban mintegy 1200 írást tesz közzé. Közben kutyakereskedést nyit, és misztifikáló pseudopártot alapít „A törvény keretei között működő mérsékelt haladás pártja” elnevezéssel. Ismét állásba lép, az *Állatvilág* című lap szerkesztője lesz, de nemsokára innen is kiteszik, mert nem létező egzotikus állatokat talál ki és ír le a lapban. 1915-ben bevonul, átszöki az oroszokhoz, beáll a csehszlovák légióba, szorgalmasan ír a légió lapjába, de csakhamar konfliktusba keveredik a parancsnoksággal, és alig tud megmenekülni a felingerelt légionáriusok elől, akik fel akarják akasztani. Tatár falvakban rejtőzik, amíg sikerül beállnia a forradalmi orosz hadseregbe, ahol fegyelmezetten végzi politikai munkáját. 1920-ban hazatér. Az iránta minden oldalról megnyilvánuló bizalmatlanság, a rendőrség zaklatása és elsősorban családi életének rendezetlensége (Oroszországból feleséget hoz magával, s mivel első feleségétől nem vált el, bigámia miatt perbe fogják) visszasüllyeszti a sörivő bohém régi életmódjába, amely egyre jobban aláássa egészségét. Legyenülten egy félreeső faluba, Lipnicébe költözik, hogy befejezze a *Švejk-et*, de erre már nem ma-

rad ideje. Dicsősége küszöbén, alig negyvenéves korában meghal.

Halála után világszerte nő főművének népszerűsége és hazájában az iránta megnyilvánuló tudományos érdeklődés, amely az utóbbi időben gyakran a Hašek-Kafka viszonylatra összpontosul (Goldstücker, Kosík és mások). A kutatók még olyan külső körülményekre is felhívják a figyelmet, hogy mindketten ugyanabban az évben (1883) és ugyanabban a városban (Prágában) születtek, ott is éltek, fő műveiket a háború alatt írták, és haláluk dátumát is alig egy év választotta el egymástól (1923, 1924). Műveik elemzése terén persze nagy a különbség közöttük. Kafkát könyvtárnyi irodalomtudományi, filozófiai, pszichológiai, filológiai, szociológiai és egyéb tudományos mű interpretálja a világ minden táján, Hašeket összehasonlíthatatlanul kevesebb, és az is főként hazája határain belül, pedig *Švejk* alakjának meghatározása, lelkivilágának feltárása csaknem ugyanolyan igényes feladat, mint Kafka alakjaié. De Kafka alakjai első pillantásra megkí-

vánják az analízist, míg *Švejk* eleinte az egyszerűség, az áttetsző lélek mintaképeként látszik. Éppen ezért belső életét régebben egyetlen kulccsal, a „népi gondolkodás” kulcsával próbálták megnyitni, pedig Kosík szerint ez inkább elzárja az utat *Švejk*hez, illetve alkotójához. Ezért minden pontos megjelölésre, egyszerűsítésre irányuló szándék félrevezeti az elemzőt. Ami *Švejk* fő, de külső jellemzője - és ebben utolérhetetlen mesternek bizonyul -, az a szakadatlan szóáradat, amellyel egész környező világot bizarr történetekbe, példázatokba formálja át, s ezek naiv, ám néha hátborzogató tartalma kiszámíthatatlanul csapong az egyik végtől a másikba, hogy rendkívül megnehezítse a *švejk*i problematika kibogozását.

Ha már valamiféle kulcsot keresünk *Švejk*hez, akkor forduljunk - mint Kosík ajánlja - inkább az örültekházában játszódo jelenethez, ahol az orvos által megkövetelt öt lépés előre, öt lépés hátra helyett *Švejk* tízet tesz meg. Miért tízet? Mert *Švejk*nél „néhány lépésen nem múlik”. *Švejk*et nem lehet behelyezni semmiféle szisztémába, a pontos számítás semmiféle gépezetbe - *Švejk* kiszámíthatatlan. *Švejk* nem kisebb rejtély, mint Josef K. És ő is ugyanúgy magában hordja a kor atmoszféráját.

Ha Hašek nem írta volna meg a *Švejk*et, jeles humoristaként, kiváló satirikus íróként akkor is tiszteletre méltó helyet foglalna el a cseh irodalomban. Hiszen már életében hét kötetnyi mulattató elbeszélés, rövid humoreszk, tréfás próza jelent meg tőle, halála után pedig sok és számos kiadást megért kötetet töltöttek meg folyóiratokban és napilapokban szétszórt írásai. De a *Švejk* vakító fénye mellett a hašeki életmű rajta kívül álló része csaknem homályban marad, és legfőljebb hazájában ismerik, úgyhogy Hašek voltaképpen egykönyvű íróként áll a világ-irodalom porondján. De ez a mű halhatatlan.

Zádor András

R. M. (1909-1944)

Feleségével

katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoldtáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János stb. rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem *csak* Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! ..."

„Zsidóságomat soha nem tagadtam meg, »zsidó felekezeti« vagyok ma is, de nem érzem *zsidónak* magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. ...A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különbözően magyar költő vagyok... kitagadhatnak, befogadhatnak, az én nemzetem nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobbat mint más, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék - megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s más hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, háromhónapnyi munkaszolgálat és tizen-négy napi büntetőtábor után is..."

Nem kellett megölnie magát - megölték „hitvány zsoldosok”. És ez M. borzalma. A mi borzalmunk és fölöldhatatlan felelősségünk. Hogy végezetül hiába írta meg egyik utolsó versében a makacs idillt:

...s van visszatérni otthon;

ha volna még! s mint egykor a régi hús verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szökén a rőt sövény előtt,
s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt, -
de hisz talán lehet még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!
(1944. szeptember)

RADNÓTI MIKLÓS a huszadik század első felének nagy magyar (zsidó-magyar, magyar-zsidó - ahogy ma nyuvaszadjuk(tják) ezt a fogalmat) költője. Kelet-európai jelenség, aki a Nyugat költője, aki a bukolikus szerelmi költészet tájaiból a történelem és természete kényszeréből korunk végzetesen nagy prófétái közé lépett, akinek sorsáról nem lehet sírás nélkül beszélni.

Végzete nemcsak őseiben, hanem konkrét születésében is „elkezdődött”: édesanyja - M. ikertestvére is - belehalt a születésébe. Gondolható, ez az árnyék örökre elkísérte napos és keserves útjain. A polgári zsidó családok törekvései szerint M.-ból banktisztviselőt, pénzügyembert akartak faragni, ő azonban érzékenysége minden húrjával költészetre, műveltségre, művészetre volt hangolva - a szegedi egyetemen magyar tanári diplomát is szerzett, melynek gyakorlati használatából az akkori magyar kor skizoid állapota azonban eltiltotta.

Itt, Szegeden találkozott atyai mentorával, Sik Sándor piarista professzorral, aki élete végéig nagy hatással volt rá. Nem csak mint tanár, mint költő, mint műveltség-történész és esztéta, hanem mint katolikus pap és európai ember. Általa katolizált is és hagyta el - amúgy nem gyakorolt - izraelita vallását, mintegy megtalálva vallási helyét a „tajtékos ég” alatt.

M.-nak igen nagy gondot okozott a zsidósága. A húszas-harmincas évek pengéként ágyazták pokrócukba e problémát. E korban nem lehetett könnyedén és egyszerűen zsidónak lenni. De nem zsidónak sem. Mindkét „fél” maga felé rángatta a magányos egyed. M. természetesen és egyszerűen magyarnak érezte-vallotta magát, ám kénytelenül zsidó számozásának üldözöttje lett. 1942-ben így ír: „...A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat... A Kazinczy-képről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem közismert, népvivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« *Igen*, - felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitérváltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a

Nem kelt föl. Az abdai falu határában tarkón lötték, a bokrok aljában, tömegsírba lökték, ezt a verset is csak az 1946. június 23-i exhumálásnál találták meg a bírósági orvosszakértő, dr. Ruppenthal Miklós szerint. „...Az itteni koporsó nélkül elföldelt, 20 férfiholttest között a kihantolás során volt egy, akinek a nadrágja hátsó zsebében találtam egy talajvízzel és az oszlasban levő holttest nedveivel áttartott és földdel szennyezett kis jegyzetfüzetet. Ezt napon megszárazítottuk, és a talajtól óvatosan megtisztítottuk. A verses formájú szöveggel teleírt füzet első lapján Radnóti Miklós neve állott, mindezt ceruzával írta az elhalt...”

Így maradt M. magyar költő, magyar földben.

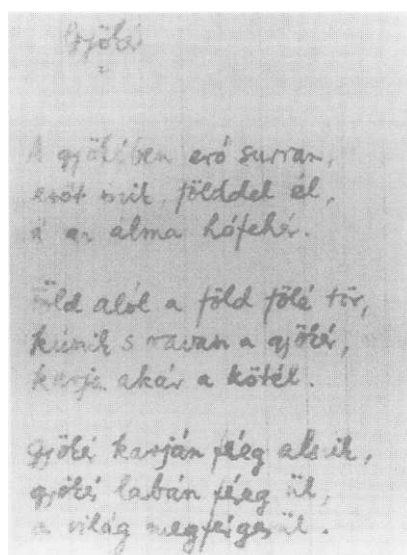
Ahogy Szentkirályszabadján előre megírta, 1944. október 31-én:

Mellézuhanтам, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. - Így végzed hát te is, -
súgtam magamnak, - csak feküdj nyugodtan.
Halált virágnak most a türelem. -
Der springt noch auf, - hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt füleimen.

S valahogy - mint egy átlényegülésben - így folytatja Pilinszky János:

És nincs tovább. A többi már,
a többi annyi volt csak,
elfelejtett kiáltani
mielőtt földre roskadt.

És ebben az átlényegülésben történt meg a csoda. Nemcsak az élet, hanem magának a költészetnek a csodája. A huszadik század zsidóságát el nem fogadó, keresztelt zsidó M. mint helyi és nyomorú krisztus egekig emelte magát. A történelem rettenetes és kétségbeesett fintoraként nem hagyta el üldözöttként az üldözött magyar földet, hanem belehalt, és föltárta mártírúma embertelenül szomorú nagyságát. A misztifikáció kifürkész-

Az utolsó notesz...

Egy kiránduláson 1925-ben
(balra főt)

A Nyugat szerkesztőségében:
Radnóti Miklós, Bäsch Lóránt,
Babits Mihály, Hevesi András
és Szabó Lőrinc

hetetlen törvényei szerint saját messiásaként váltotta meg saját és fajtája sorsát és költészetét, e szelíd és modern költő-krisztus. Akit már huszonekét éves korában kísértett - az utóbb beperelt - Krisztus-kép:

Huszonekét éves vagyok. Így nézhetett ki ősszel Krisztus is ennyi idősen: még nem volt szakálla, szőke volt és lányok álmodtak véle éjjelenként!

Krisztusnak álmodta és - adta - magát. És nyomában, tarkólövésétől néhány száz kilométerre már-már az átlényegülésig szolgáltató igazságot, átveve költői világának minden szelídségét és végzettel teljes nagyságát, Pilinszky János honos magyar költő a megbocsáthatatlanul hontalan magyar költőnek, imígy:

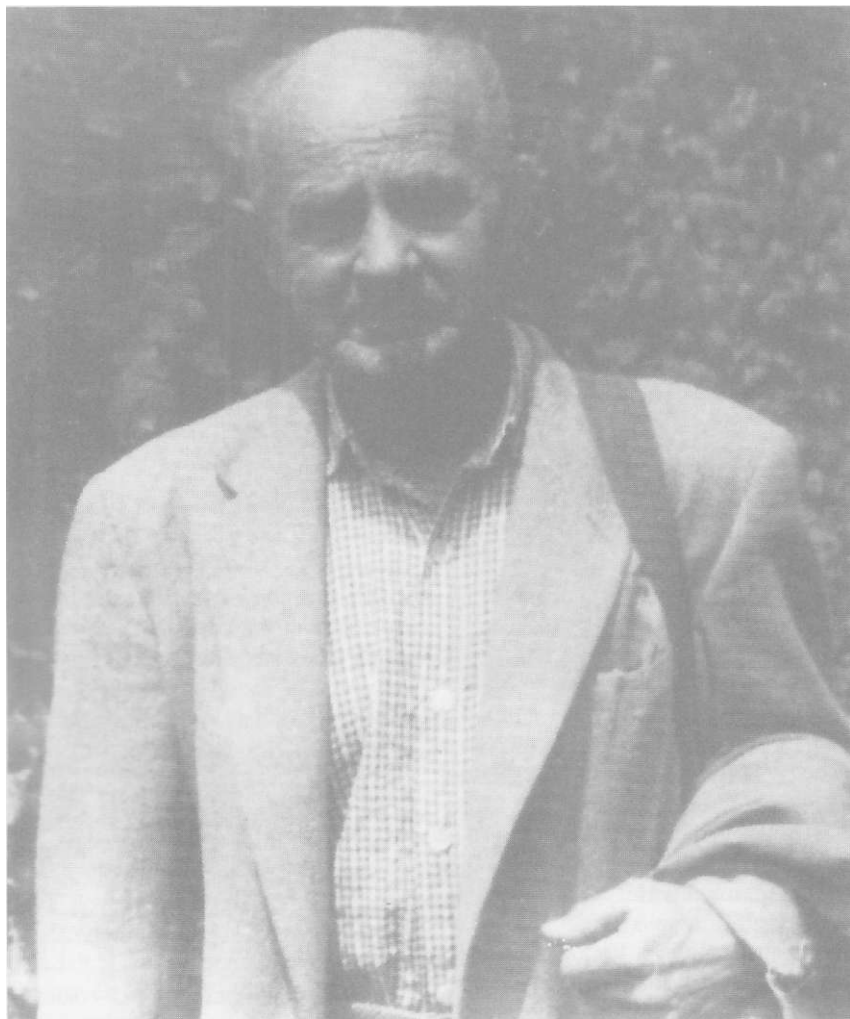
Mert megölhették hitvány
zsoldosok,
és megszűnhettek dobogni szíve -
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.

Élj örökké, Radnóti Miklós.

Gyurkovics Tibor

„EGYSZER, EGYETLENEGYSZER, ÉS SOHA TÖBBÉ...”

A Hamvas Béla-jelenségről

Hamvas Béla, ha - a századforduló közelében - nem magyarnak születik, már egész Európa szellemi tudatában *hangzotatottan* is benne élne. Egy, a konvencionálist illetően rendhagyó s éppen ezáltal valódi rendet teremtő író, filozófus, „életművelő” halt meg 1968-ban, s hagyott hátra olyan hatalmas írásbeli örökséget, amelyet *szélesebb körben* csak a nyolcvanas évek közepétől mertek felismerni, műveit sorozatban kiadni. Mára persze már divat is lett méltatni, idézni, olvasni őt és lelkesedni érte, vagy akár értetlenkedni fölötte. Folytatója azonban alig akad, s az ő

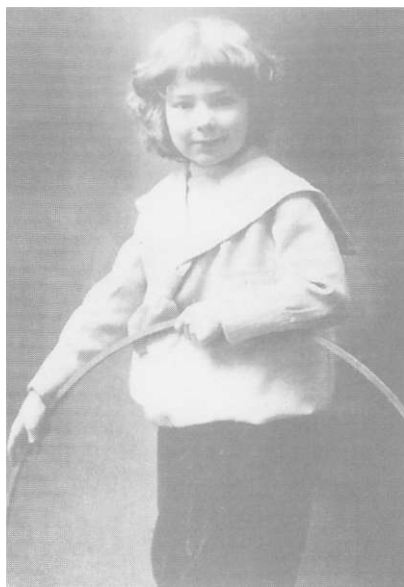
szavait cselekvésre váltó, a saját létezését „megvalósító” személyiség is egyre kevesebb. Vele mentek a rokon-nagyok: Weöres Sándor, Várkonyi Nándor, Kodolányi. Aki szerencsére itt maradt: felesége és munkatársa, Kemény Katalin, és néhány hű tanítvány vagy „továbbgondoló.” Tündökletes személyiségét 1948 után a hatalom még könyvtárosnak sem tűri meg; földműves, raktáros, segédmunkás - ilyen körülmények között, üvegbura-csöndben, és szegyenünkre az írói szolidaritás teljes hiányában is, írja meg, fejezi be életművét. Egyetlen *életében* publikált

könyve 1943-ban *A láthatatlan történet*, első korszakának összefoglalásaként. A *Scientia Sacra* 1943-44-ben készül el, s csak 1988-ban jelenik meg Magyarországon. Fizikai munka közben születik a *Karnevál*, a modern ember spirituális fejlődésregénye, a „tízezerbőrű tűzgyermek”, a lélek regénye, amelyben a hős végigjárja az abszolutizált individualitás és az elhamarkodott kollektivitás nyugati és keleti csapdarendszereit. Elkészül a *Patmosz*, a három kötetnyi esszégyűjtemény, amely szintén csak jelenünkben láthatott napvilágot. S még ma is kéziratban várakozik egy bámulatos jegyzetanyag!

Micsoda *kegyelmi biztonság* kellett mindehhez - hermetikus testi-lelki kizártságban, mégis a szellemi szféra mag-közelébe hatolni! Egyedülvaló teljesítmény: a legszürkébb hétköznapiságban, a legelemibb tudomásulvétel nélkül és - ami még fontosabb - ez után még csak nem is sóvárogva teremteni meg a halhatatlan életművet, mintegy nem aggódva annak a további sorsáért sem. Hamvas sokat tudott arról, amit az emberiség elvesztett, amiben benne él, és amerre át kéne törnie magát. De a közlés mögötti *indíttatás* legalább olyan fontos. Hamvas többször, több helyütt is megnyilatkozott a *mű és létrehozója közötti viszonyról*, a *mű életéről* és a *létrehozó helyzetéről*. Minden, amit e tárgyban mond, „irodalompukkasztó”, az európai művészetfelfogás eleinte ugyancsak berzenkedik ellene. Az önmagát a tehetősége okán kivételesnek képzelő művész, a sikerorientált alkotó (még ha szellemi sikerre vágyik is!), a buzgó, a hatást a praktikumban patikamérlegben mérő „tanácsosztó”, s a nyelvi leleményekben, játékos gondolatbucfencekben csupán élvezkedő, bevalottan „tanácstalan” szövegíró egyaránt szorongással hallgatja a hamvasi konfessziót: hátha igaza van?! Úristen, hátha *így* igaz? A félelem szüli

szeretetteljes vita helyett az esetleges sommás elutasítást is: no nem. Ezt aztán nekünk ne tessék...

Mert Hamvas elsősorban azt mondja: bár a legmagasabb rendű tevékenység a mű alkotása - de a *megélt önélet* nélkül semmi. Írni különben sem öröm. Semmi sem terheli az embert annyira és semminek sincs olyan karmatikus súlya, mint a műnek. „A tett az embert magával rántja. Hová? A következményekbe.” Hiába égetjük el, amit már nem akarunk vállalni, az *megvan*. Gyakran történik, hogy az alkotó olyan igények alapján dolgozik, amelyeket önmagában nincs képessége megvalósítani. Ez az az eset, amikor az építőmester nem tud olyan magas állványra állni, mint amilyen magas házat épített. Ez menekülés az életműbe. S az életműbe *menekülni* tilos! Tilos papíron nemes utópiát építeni - miközben nem tudjuk a saját lelkünkben megteremteni azt. Az embernek (az írónak) az emberiség üdve érdekében önmaga fölé kell emelkednie, és *önmagán túl* kell alkotnia. „Az életben a legnagyobb erő az életre való éhség; ennél csak egy nagyobb van: ennek az éhségnek a megfékezése... Az ember hétköznapjaiban elmerülten sajátos életgörcsben él... S ezért nem veszi észre, hogy léttévedések és léthazugságok közepette él. Olyan mű, amely életéhséget elégít ki vagy igazol, nem tekinthető művészetnek.” „Metapoesis - amikor az ember nem kifejezi önmagát, hanem megteremti azt, ami nála több...” A pusztán esztétikai egzisztencia számára a *mű* tükör és kiélés, hiúság és ájultság, ösztön, mohóság, szofizmus, önkény. Az orphikus alkat, az orfika azonban a művet olyan valaminek tartja, amiben önmagát magasabb fokon valósíthatja meg. Ez katarzis és katabázis nélkül nem megy. Le kell szállnunk az alvilágba a saját lelkünkért, ahogy Orpheus leszállt Eurydikéért, lelkének nehéz és sötét, anyagban elmerült feléért. Így lesz az írás is misztérium - s az író egy beavatási út részese. Mert a sokat emlegetett „realitás” valójában nem egyéb, mint az örök „Nagyinkvizítor” számára a kellő atmoszféra fenntartása, egy bizonyos emberfajta virágoztatására. Ennek a „realitásnak” a valósághoz semmi köze nincs. Persze Don Qui-

Hamvas Béla Pozsonyban négyéves korában

jote vagy Miskin herceg nagyon jól tudja, hogy az ő valósága sem igazi valóság, ez csak a „szélmalom”. De az igazi valósághoz mégis mérhetetlenül közelebb áll, mint például Richelieu nagyinkvizítori valósága...

Fontos-e a mű, a megírás már-már szent aktusa után? Hamvas azt mondja: nem. És másutt, más összefüggésben azt sugallja: valamilyen módon mégis igen. „Csak mulandó műveket érdemes kiadni. A halhatatlan maradhat kéziratban.” Akár el is égethetjük. „A halhatatlan mű nem itt történik. Feljebb. Beljebb. S ami benne van, az ember és Isten között történik. Megtörtént. Akkor is, ha senki sem tudja. És Isten emlékszik rá a szívében, mikor már a papírok elégtel...” - így szól erről a közlés. *Személyünkre* vonatkoztatva elfogadom. De, néhány másik hamvasi gondolattal oldom. Mert azt is ő mondja, hogy az igazi kényszer sosem a hiány betöltése, hanem a fölösleg elajándékozása. És ő az, aki Manura hivatkozik: „Aki önmagának főz, tiltott dolgot követ el.” Ami a mienk, s amit ebből létrehoztunk, azt meg kell osztani. „Meg van szabva, hogy tudásból, tehetségéből, boldogságból. Örömből kinek mennyit szabad megtartani.” Ezért hiszem, hogy a legmagasabb szakralitás művéből is egy rész a többi emberé - értük van. Individualizmus annak a lehetőségnek az állandó nyitva tartása,

hogy az egyén a többi faképnél hagyhatja. A konfesszionális tudat az, amelyik egyéni üdvét feladja, és a közösségbe ismét beáll - ezek is Hamvas szavai. „A mű nem jelentheti az utolsó szót - a tulajdonképpeni mű az emberi üdv... A regény története Európában az ember üdvtörténete.” Az üdvtörténet pedig - végsősoron - valamennyiünké. Az olvasó érettségén áll, mennyit vesz abból magára, s milyen fokú indíttatást kapott. „A regény az - mondja Hamvas -, hogy egyszer, egyetlenegyszer és soha többé.” De a befogadás folyamata: - így vélekedem - sokszor, százezerszer és örökkön-örökké.

A mű művelője - ha valódi művet művel, a *poéta sacer*. Nem egyszerűen kifejez, átél, sűrít vagy kultúrát teremt, akár lángésszinten, hanem megbízatást tölt be: „...feladata passzívan, hogy áldozat legyen, magára vegye a nép elsüllyedésétől felidézett démonokat és belepusztuljon; az aktív feladat: ...az emberi sorsnak az isteni léttel való kapcsolatát mindig újra és újra, önmagából, végzetesen cserbenhagyva, megteremteni.” Mert Prometheus tette nem az, hogy fölment a tűzért, hanem hogy lehozta. A költészet az életet átviszi a létbe, de a létet lehozza az életbe. És mérhetetlenül könnyebb az örökbe átmenni, mint onnan visszajönni. A legtöbben, akik átmentek, nem is tudtak visszajönni. Odavesztek, kettétörtek; félsorsuk lett: csak a láthatatlanban valósultak meg.

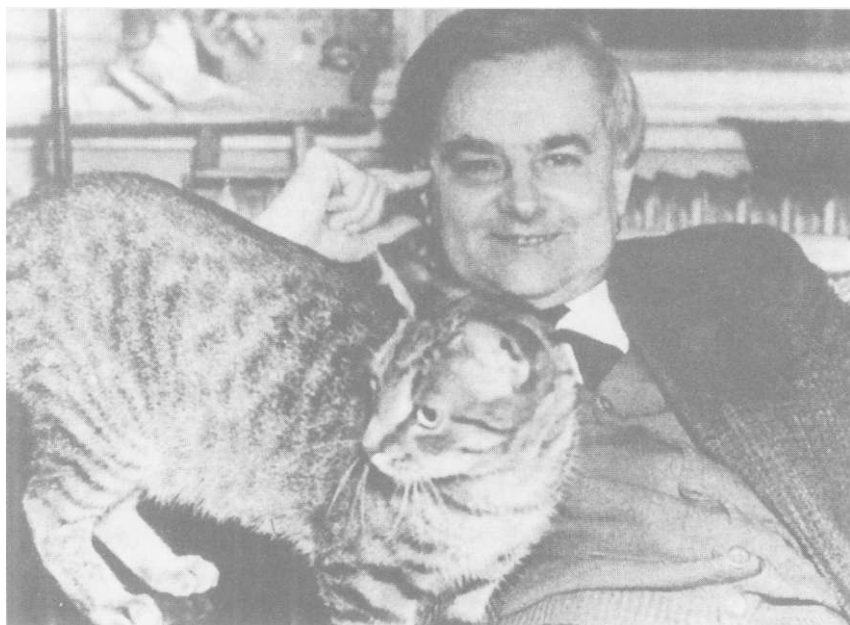
Hamvas - talán egyedülvalóan - megvalósította a teljes, szimmetrikus léte - *példaként* előreszaladt. Követni *most* - majdnem reménytelen. De meg sem kísérelni követését: bizonyosan könnyelműség. Tudta ő jól, mi az, amibe belefogott; hogy „fel nem ismervé” kell meghalnia. „Amit én írtam, olyan *embertelen*, hogy az iránt semmiféle utókor nem fog megnyihlni!” „Írni időszerűtlen szenvedély... Elfelejtenek mindenkit, aki írt... Annyira magam vagyok, hogy nemcsak egyedül én tudom megcsinálni, hanem egyedül én is vagyok az, aki tudom, mi az, amit csináltam.”

Talán nem. Talán *már* nem.

„A művészi alkotás a halálkészültség magasabb foka.”

Jókai Anna

A MAGYAR NYELV ZSENIJE: WEÖRES SÁNDOR

Legalább egy zsenivel találkoztam életemben, s rövid ideig közelről is figyelhettem. Nem mindennapi élmény volt, a mai irodalom betűtengerében fuldokolva jó felidézni. Akkor is megsejtettem valamit, amikor találkoztunk, és ma már egyre bizonyosabban tudom, ahogy múlik az idő, hogy zseni volt. A magyar nyelv zsenije.

Ezt persze nem én fedeztem fel, elég nyilvánvaló volt már attól kezdve, hogy a félig még gyerekkorú költő ámulatba ejtette Babitsot, Kosztolányit tökéletes muzsikájú verseivel. Az is eléggé nyilvánvaló, hogy készen pattant ki Zeusz fejéből, sandább megfogalmazásban: nem fejlődött. Mivel nem volt szüksége „fejlődésre”. Ugyanakkor senki máshoz nem hasonlítható új hang volt, vibrálóan modern, egyben ősi is; elvont, szürreális, de egyben Petőfi közvetlenségével megszólaló. Gondolom, ezt irigyelték a legjobban tőle a mesterek és a kortársak. Hogy nem vérzett és nem verítékezett. Nálunk ugyanis mindig egy kicsit mutatóvány is volt a modernség, önépítő attrakció, nyilvános erőfeszítés, mikor az edző-gyakorlatokat is a közönségre tukmálták. Röpködött a forgács, s a magányos műhelyek mutatóványos bódékká váltak.

Mert persze „modern” is volt, ha Weöres esetében van értelme ennek a fogalomnak. Én azt hiszem, hogy nem nagyon van értelme, mivel indulásától kezdve könnyedén ledobott minden nyűgöt, igát és szektát; pontosabban: mindent beolvasztott, magába fogadott, mint a tenger. Vagy mint az ég? Nem nagyon tudjuk mihez hasonlítani. Ebben is ő volt a legnagyobb: állandóan változtatta az alakját. És meg is fogalmazta. Mindent meg tudott fogalmazni, mindent fülön tudott csipni fölünyesen biztos kézzel. A magyar költészetben eddig példátlan nagyságú területet járt be, uralt; vagy éppen újakat fedezett fel, új sejtéseket, összefüggéseket szikráztatott ki; vagy éppen könnyedén meglovagolt jelenkori, napi, pletykaszintű masztodonokat: Kovácsnétől a gázmesterekig, a Kossuth Lajos képe alatt dzsiggelő hettita királyokig. Anyagbőségét csak körvonalmazni lehet, termékenységét csak csodálni.

Csodáljuk-e eléggé? Ismerjük-e kellően? A gyerekek biztosan! Mert külön kell beszélni a „halhatatlan vigaszágról”; a gyerekköltészetéről. Ebben is ő volt a legnagyobb! Ezt nem kell bizonyítani, ez olyan magától értetődő, mint a napsütés. Miért nevezem „halhatatlan vigaszágnak” a

gyermekirodalmat? Azért, mert volt idő, mikor a legnagyobbakat kiebrudalták az irodalomból, s a gyerekirodalomban találtak menedéket. A magyar gyerekek óriási szerencséjére.

Weöres régi uralkodó volt ebben a birodalomban is. Szinte a kezdetektől írt gyerekverseket, vagy olyan verseket, amelyeket a gyerekek is olvastak. Tulajdonképpen sose hagyta el ezt a birodalmat.

Egy király nagylelkűségével intett felém is a jogarával. Fiatal, zöldfülű költőtanoncként elvittem hozzá a verseimet. Irultam-pirultam a dicsőségtől, mikor megdicsérte, de sokáig ennyiben is maradt a kapcsolatunk. Más körben mozogtam, más pályákon habzsoltam az élvezeteket, ő szerzetesként dolgozott cella-szobájában.

Történt egyszer, a hatvanas évek elején, hogy üzent: menjek fel, van valami munka. Közbe kell szűrni, hogy Weöres hihetetlenül segítőkész ember volt. Főleg a fiatalokat támogatta: beavatta őket a fordításokba, egyéb munkákba, albérlésben fordítottunk a cseh, török s más verseket, az ő neve alatt.

Felbuszoztam a Rózsadombra, Weöres közölte, hogy Kodály szövegeket akar írtni a 333 olvasógyakorlat dalmaira. S ha kedvem van, vegyek részt benne én is, hiszen valamit értek a zenéhez, Kodályhoz, mivel a híres-nevezetes békéstarhosi zeneiskolában végeztem. Lenkesen vettem bele magamat a munkába. Valami ritmusérzékem nekem is volt, meg valami fülem is a zenéhez - ezt csak ezért mondom, mert le tudtam mérni, hogy Weöres milyen mestere a nyelvnek! Válogattunk, illetve elosztottuk a dalokat. Én leszolmizáltam a dallamot, lekopogtam a ritmust, Weöres a levegőbe nézett, és egy pillanat múlva már írta is a hibátlan szöveget! „*Vettem túri kendőt, libegőt, lobogót, vettem túri csizmát, ripegőt, ropogót.*” És már játszottunk is, kajánul kikerestem a bonyolult, ötnyelvű ritmusokat, Weöres gondolkodás nélkül írta: „*Van egy falu a hegyen túl, mindenik út odafordul. Idegen földön van a párnám, mért is bolyongok ilyen árván?*”

lossusok. „Kék a hajnal, kék, harmat hinti még” - choriambus, triola. „Sej-haj folyóba sok a hal valóba” - tribrachys. „Árkon-bokron kutyakodalom, kis virágos faházak” - hindu metrum: mandákrantá. „Ha nap süt a rétre, a rét közepére” - paion család. Bontott paionok. „Arany ágon ül a sármány” - Csokonai kedvenc ritmusa, ionicus a minore. „Törzse körül női és fogy a hegyes árny” - antispastus. „Árnyak sora ül a réten” - ionicus a maiore.

És így tovább, és így tovább... Ma is féltett kincsem ez a könyv a bejegyzéseivel! Mit jelent ez azon túl, hogy egy ifjancot tanítani akart? Azt is például, hogy minden ritmust ismert, s a gyerekversek mellesleg ritmuspróbák is. (Nem véletlen, hogy Kodálytól kezdve minden magyar zeneszerző, már-már kötelezően, megzenésítette!) Jelenti azt is, hogy Weöres egyáltalán nem ösztönös zseni volt - amit tétova sandasággal terjesztettek róla.

Tudatos és mindent tudó zseni volt. Azt is tudta, amit nem lehet megtanulni, és azt is, amit meg lehet

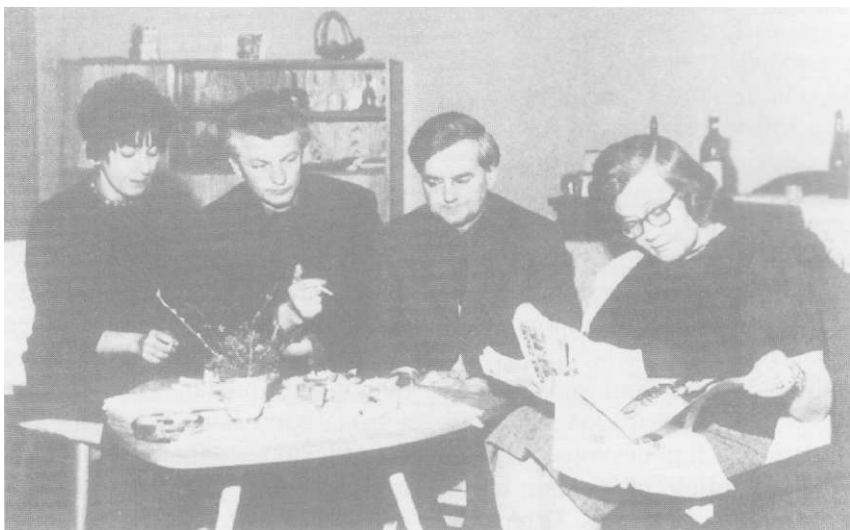
Szigligeten, Szécsi Margittal és Nagy Lászlóval

Feleségével, Károlyi Amyval

Az első szövegváltozatokkal hamar elkészültünk (én persze lassabban). Azért mondom, hogy első változat, mert Kodály nagyon rigorózus volt! Galyatetőn lakott akkor, és sora küldte vissza a szövegeket. Aláhúzva, mint egy tanár: „Ide mély hangzót kérek, ide magas hangzót!” Weöres könnyedén cserélte ki a szavakat, a hangzókat. Hogy is mondom: mint aki maga is részt vett a nyelv teremtésében, de legalábbis a kisujjában van a magyar nyelv!

Ezt egyszer kipróbáltam. Verset írtam hozzá a születésnapjára, és két régi magyar szót kiböngésztem a Ballassa-szótárból: „ülle-fülle”, és „vekedezett”. Mutatom a verset, Weöres olvassa, köszöni. Na és, kíváncsiskodtam, mit szólnak ezekhez a szavakhoz? Ismerem - mondta. - Régi magyar szavak.

Munka közben, pihenésképpen egyszer előszedte a gyerekverskötetét. S roppant tapintatosan magyaráz-

ni kezdte a versek ritmusát. Látom, hogy érdekel, mondta. Sorra vettük a verseket. Weöres ceruzával beírta a versek mellé a ritmust. „Reggel süt a pék, süt a pék gezemicelángost” - spondeus, anapestus, prokeleus matikus. „Éj-mélyből fölzengő csingling-ling-száncsengő” - dupla mo-

tanulni. Ha mégis hasonlítani akarnám, akkor azt mondanám, hogy olyan volt, mint Mozart! Ugyanis voltak nagyszerű zeneszerzők - és volt Mozart! Ugyanígy voltak nagyszerű költők - és volt Weöres!

Csukás István

MIÉRT GOMBROWICZ?

Először is talán azért - hogy provokatívan kezdjem mert a legmagyarabb nem magyar írók egyike. Nem elrejtett génjei szólnak meg, nem a magyar táj varázslatáról van szó (hiszen ismertem szerint sohasem járt Magyarországon), nem is a legendás lengyel-magyar barátság dalnoka. Egyszerűen azért, mert mintha veséinkbe látna, jól ismeri zavarunk minden belső indítékát, amikor nagy nyelvek világában forgolódva próbálunk ügyetlenül eldadogni valamit kultúránk, irodalmunk értékeiről. Arról beszél, mégpedig minden álszerénység és magakelletés nélkül, mit jelent lengyel írónak lenni a XX. században, olyan írónak, aki világosan látja az európai civilizáció és gondolkodás évezredes és legújabb apóriáit. Elindul az ellentmondások labirintusába, nem a haladáshít büszke céltudatosságával, hanem a vidéki ember gyanakvásával és rátartóságával. Nem hiszi azt, hogy nem lehet rászédni, inkább elfogadja saját esendőségét, hogy épp az esendőség tudatából nyerjen erőt. Megáll az antinómia előtt, s ha arra a fölismerésre jut, itt nem tézis és antitézis találkozott a vélhető szintézis reményében, akkor annyit mond - s nem rezignált betörődéssel, hanem a bölcs mosolyával -, kérem, tessék szembenézni ezzel az ellentmondással, így, ahogy van.

Magyarnak érzem, mert beleillik valamiképpen XX. századi irodalmunk fejlődésvonalaiba. Valahol, mondjuk, ott volna a helye Kosztolányi-Márai és Esterházy között. Hiányt pótolna drámaival, a maga egyszerre avantgárd és antiavantgárd szemléletmódjával. De ha gondosabban kezdenénk mérlegelni, megtaláljuk Gombrowicznál Karinthy Így írtok tíjének vagy Szabó Dezső pamfletjeinek az ízeit is. A naplóíró Gombrowicz pedig Márai mellé

állítható. Mindketten emigránsként mérlegelik viszonyukat az anyanyelvhez és a nemzeti irodalomhoz, távolból és távolságtartással, ha kell, iróniával is. Egyikjük sem a társadalmi forradalmárok világából való; bár saját társadalmi közege ellen föllázadt mind a magyar polgár, mind pedig a lengyel nemes, pontosan tudták mind a ketten: az életforma, a tradíciók meghatározottsága végigkíséri az embert egész életén át.

Gombrowicz esetében ezek a hagyományok azt a középnemesei atmoszférát jelentik, amelyet mi annyira jól ismerünk, szinte minden gesztusa hazai jellegű számunkra. Igen, az avantgárd író, a bohém, a lengyel regény nyelvének megújítója, az új drámai világot teremtő zseni eltéphetetlen szálakkal kötődik a falusi udvarházhoz. Emlékszem, amikor annak idején - vagy tíz esztendeje - magyarítottam a fölvilágosult kiadói szerkesztőnőnek a nemesi kultúra örökségéről Gombrowicz műveiben, szánakozó mosollyal mért végig. Rögtön tudtam, a két regény (a *Transzatlantik* és a *Pornográfia*) általam írt utószavát vissza kell kérnem.

Hasonló közegből való, mint Krúdy vagy Babits, nyelvileg pontosan ismerte ennek az adomázó vidéki lengyel világnak minden fordulatát, és rendkívül hitelesen teremti újjá prózájában, beleértve a triviálisabb (mondjuk Göre Gábor stílusú) rétegeket is. De ezek a nyelvi formák XX. századi dilemmákat közvetítenek, bátran újító regénypoétikában szólnak meg. Nem a tűnő idő nyomába ered, hanem az emberi kommunikáció és a személyiség alapvető kérdéseit teszi föl: mi az egyén önképe és a mások által róla alkotott képek egymást állandóan fogságban tartó viszonya, azt állapítja meg: a kultúra végül is folyamatosan lehetet-

lenné teszi, hogy azonosak legyünk önmagunkkal.

Naplójában az úgynevezett másodlagos kultúrák gondjait elemelve rólunk beszél, hiszen amikor szembeállítja Dantével Mickiewiczet, nekünk természetesen Vörösmarty alakja rémlik föl a firenzei mester ellenpólusaként. Hogy legyünk Európa, amikor nem vagyunk azok teljesen, és nem-Európához képest persze nagyon is azok vagyunk? Mit tehet a saját múltjával megátkozott lengyel, alávesse-e magát a lengyelség a priori meghatározott kollektivitásának, vagy szabadítsa ki magát a tragikus lengyel helyzetből, odahagyván lengyelségét? Kérdezek Gombrowicz-csal Gombrowicz után.

A mester következetes és óvatos a válaszadásban. Tudja, hogy csak önmagunkat vállalva lehet kilépni abból az ördögi körből, amit lengyel történelemnek szoktak nevezni. Ezért tévútnak tartja az *Extra Polonium non est vita* (ilyen szólást persze nem ismernek a Kárpátok túloldalán, de minden további nélkül beleilleszhető a tradícióba) szemléletet és azt a törekvést is, amellyel külföldi minták másolásával önmagukat is egészen földadnak. Hallgassuk csak: „*Nemzedékem lengyel írói általában két út között választottak. Korlátozhatták magukat a lengyel glóbuszra, de akkor másodrendűségekre ítélték magukat; vagy európaiságra törekedhettek, de ez ugyanúgy másodrendűségekre ítélte őket, hiszen ez amolyan másodlagos európaiság volt, amely csak utolérni és ismételni akarta Európát.*”

Sokáig csak a hírből ismerhettük. Nem könnyítette meg Magyarországra érkezését, hogy emigrációban élt, és a lengyel kommunista rezsim - talán az 1956 utáni néhány évtől elteltéig - nem favorizálta, ezért magyar nyelven csak viszonylag későn

Rita Gombrowicz
Gombrowicz
en Argentine

1939-1963

Denoël

láttak napvilágot művei. Pedig az a lengyel világ, amely nekünk oly vonzó volt 25-30 évvel ezelőtt, Gombrowicz formálta szellemi közeg volt, valójában éppen akkor itatta át szemlélete a lengyel értel-

miség gondolkodásmódját. Közkeletűvé lettek kifejezései, fölszabadító hatásúnak bizonyultak. Naplójának újabb és újabb részletei, melyeket csak tiltott gyümölcsként lehetett ízlelni a nagy-

szerű - persze a Lengyel Népköztársaságban üldözött - párizsi *Kultúra* című folyóiratból. Drámái, regényei szervesen beleépültek a lengyel irodalomba, jelentősen alakítottak rajta; a hatvanas évek megújuló lengyel prózája, drámaírása sok alkotásában mutatja Gombrowicz hatását.

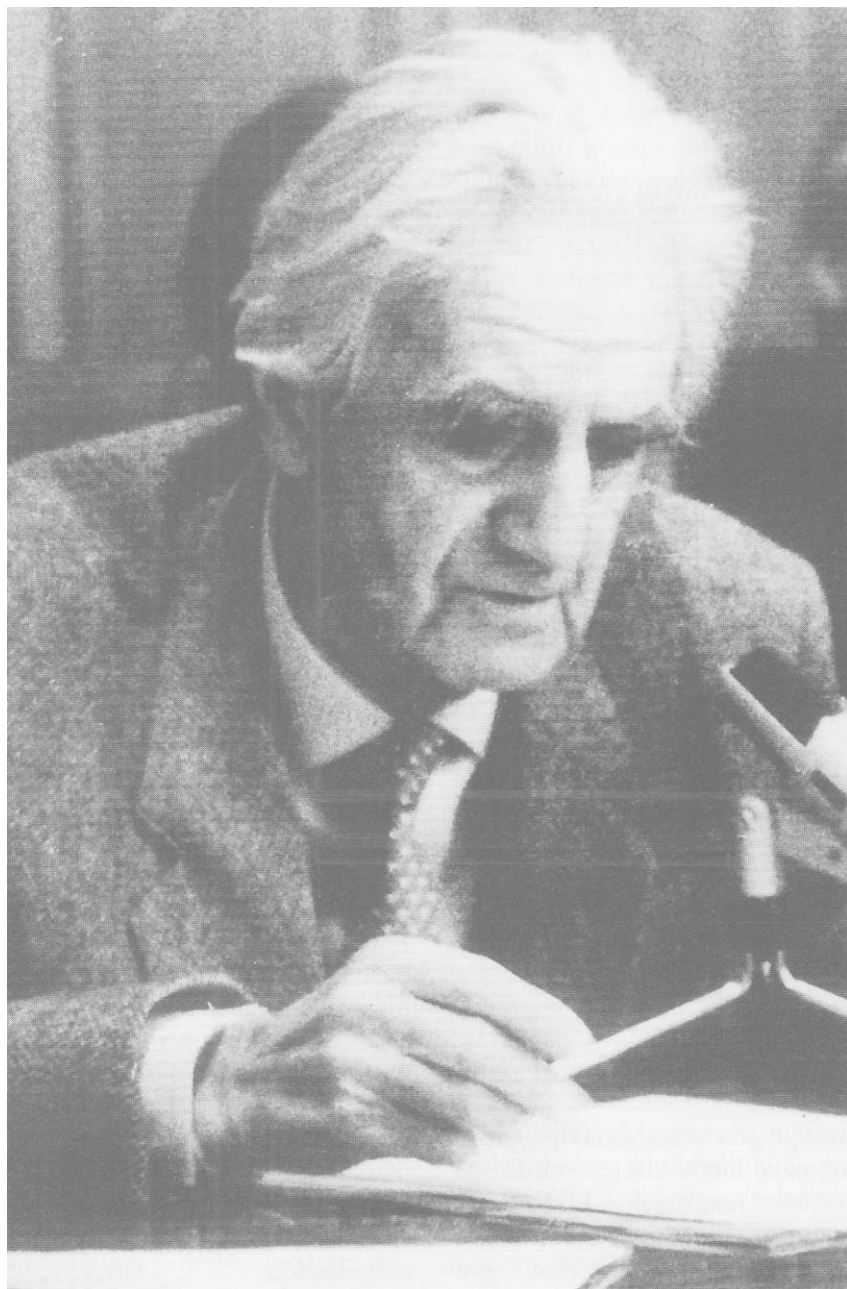
A mi nyelvünkön is olvashatók drámái, legfontosabb regényei, újabban *Testamentum* címmel kiadott emlékezése pályájáról. Mégsem épült bele oly természetesen a magyar irodalom kontextusába, mint ahogy várni lehetett. Fordításelemzésre itt nem kívánok vállalkozni, csak annyit jegyezni meg: általában korrekt, de kissé steril mondatokban szólal meg magyarul. Más szóval a fordításokban nem volt annyi nyelvi erő, hogy Gombrowicz a maga természetességével szólaljon meg nyelvünkön. Érdekes, hogy magyar írói recepciója (gondoljunk Esterházyra vagy Eörsire) közvetítő nyelv segítségével ment végbe, ismeretem szerint a két magyar író németül olvasta *Napló*-ját.

Mondhatnám, hogy azért Gombrowicz, mert idén augusztusban lesz 90 esztendeje, hogy a közép-lengyelországi Maloszyceben megszületett, 25 éve pedig, hogy a dél-franciaországi Vence-ban meghalt. Számomra azonban nem ez teszi őt időszzerűvé. Hanem szellemi bátorsága, eredetisége, nem utolsó sorban pedig gondolkodásának ideológiaellenessége. Gombrowicz nem az általános, hanem az egyes pártján áll, olvasóját nem passzív befogadónak tekinti, hanem társ-szerzőnek. Érdemes vele folytatni a párbeszédet.

Kiss Gy. Csaba

RÓMA, MINT KECSKEMÉT

Emléktöredékek Ottlik Gézáról

Ottlik Gézát 1944-ben ismertem meg Örley István révén. Ottlik szerencsés volt, mert légós volt, Örleynek meg nekem hamarosan igen bizonytalan lett a katonai státusunk - enyhén szólva, bizonytalan. Mondom, Örley hozott bennünket össze (velem meg Nemes Nagy Ágnessel), nemsokkal az után, hogy Vas Istvánt és Marikát bújtatva, titkon magukhoz költöztette. Szegény Vas Pistának nem volt

szabad járkálnia a Riadó utcai lakásban, ha egyedül volt, mert féltek, hogy az alatta lakók meghallják a lépéseit. Ha otthon voltak, akkor persze még kiabálni is lehetett, s kiabáltak is, főleg Vas Ottlikkal, mert Ottlik túlbecsülte Somerset Maughamot, és még Örley is rákontrázott. Aztán 1945. február végén, hogy a németek eltűntek, közösen akarták elindítani a *Nyugat*-ot. Írtak is egy beadványt a kerü-

leti polgármesternek vagy előljárónak.

Közös barátságunk, persze Ágnessel, már akkoriban. 1945-ben keletkezett, és tartott szorosán, már nem is tudom, meddig. Illetőleg pontosan tudom, addig, míg életben voltak. Rómában, akkor 1948-ban, ahol anyai nagyszerű költő és író barátunk volt, Ottlik már éppen elutazott, de ott volt a Magyar Akadémia egyik szobájában kirajszógezve a névjegye. Névjegyet nyomatni, és méghozzá kiszógezni, ez olyan úriember-dolog volt. A múltból, egy magasabb, „kiváltságos” életforma jelképe. Pilinszky, Csorba Győző, Ágnes, a korunkbeli festők és zenészek, még ha netán lett volna is névjegyük (alig hiszem), de hogy is tűzték volna ki az akadémián a szobaajtajukra. Talán Takáts Gyula megethette volna, hiszen, mint mondta, anyja Mucsy-lány volt, dunántúli dzsentrí. De akkor, ott Ottlik másról volt nevezetes. Weöres Sándor igazából csak öntudatlanul ismételte azt - kéjesen, másokat örömmel bosszantva -, amit Ottlik Rómáról mondott. Arról, hogy olyan, mint Kecskemét.

Csakhowy Ottliknak nem olyan volt Kecskemét, mint teszem azt Juhász Gyulának, nem „magyar táj, magyar ecsettel”. Egészen másképp volt szép. Én vittem Cipit (Ottlikot) Kecskemétre 1946 kora nyarán egy minisztériumi autóval rokonához élelmet szerezni. (Infláció volt, éhezés.) De az nem az ismert Kecskemét volt, az alföldi poros, mozgalmas város. Hanem más táj, mért park, fenyőekkel, közepén kúria-féle, oldalt valami üde liget. Vidékben is előkelő. Kiváltságos, de nemcsak anyagi, társadalmi, hanem minőségi szempontból is. Ahogyan később kialakult minden rigolyája mellett, előkelő és kiváltságos volt Ottlik. Az volt lelki-írói habitusa révén. Azt mondják ma már a kritikusai - most már mondják, harminc éven át csak mi mondtuk -, hogy ritka-ritka európai író. Aki egy hullámhosszon élt a világirodalommal. Hát fene tudja, hogy így igaz-e. Hogy nem provinciális-e, úgy általában, az az úgynevezett, dicsőített világirodalom? Nem úgy igaz-e, hogy a nagy provinciális földgömb lét mellett itt-

Nemes Nagy Ágnes

ott feltűnnek, apránként, lassan kiérlelődnek a minőségi kivételek. S az ő láncolatuk az, amire azt mondjuk: világirodalom. (Babits valami ilyesmit mond: a nagyok kezét nyújtanak egymásnak a századokon át.) És nem úgy tűnnek fel, válnak ki, ahogyan azt az irodalmárok kiókumlálják, hogy vannak kulturált urbánus írók és provinciális népiek. Vagy megfordított szemlélet szerint: „gyökértelen” urbánusok, és „nemzeti” népiek. Álságos kategóriák! Ugye Kosztolányi, Márai, Ottlik urbánus volt, hiszen ők aztán benne éltek a kiváltságos értékeket ismerő világirodalom vonzáskörében. Móricz a maga tematikájában pedig népi? De tessék Móricznak nem többet, csupán egy-két bekezdését elolvasni, éppen úgy benne van az a többlet, a megfigyelés, karakterképzés, az emberi értékszemlélet distinktív létrehozása, mint ahogyan benne van az (más embertípusban ugyan), teszem azt, Ottlikban. És Móricz micsoda áradó, elsöprő drámai erővel, micsoda bőséggel hozza létre azt, amit létrehozott.

Nem az-e az igazi kategória, hogy vannak jó, kiváló írók, másfelől közepesek, gyengék? A többi ürügy, ideológiai flastrom.

Ottlik azt mondta: mindent kétszer kell megírni. Előbb spontánul, hogy természetesen belekerüljön az, amit tolla nyomán az ember írni akar, s aztán újra meg kell írni tudatosítva (esetleg kihegyezve, tartalmassá vagy szellemessé téve) szép-rendezetten. S

Nemes Nagy Ágnes és
Lengyel Balázs Rómában,
1948-ban

hogy a magyar írók baja az egyszeri írás. Ez nagyjából igaz, és főként a múltra nézve. De hangsúlyozva kell elmondani, kiemelten, hogy Móricz például majdnem mindent kétszer írt. A nagy műveit biztosan. Előbb újságban, folytatásban, majd átformálva könyvben. A *Tündérkert* minden jelzője ezerszer meglátolt, mozdíthatatlan. De Ottlik nem egyszerűen kétszer írt, hanem olykor sokszor. Van olyan írása, amelyet legalább négy, ha nem öt javított változatban olvastam. (Például a *Hajónapló*-t, a *Valencia-rejtély*-t.) És valójában nem csupán az újírás, a magasabb rendezés az ereje, hanem a mondat, a bekezdés minőségének rejtetten fifikus, leplezetten koncentrált létrehozása. Mint a nagyobb balatoni vitorlásoknak a *kiel*, a mélyjárátú súly, az ő mondatainak, elmejárásának van a felszín rejtő, mélyet létrehozó működése. Azt szokták mondani, hogy Örkénnyel, Mátyással, Esterházyval és az egész posztmodern prózával szemben Ottlik hagyományos. S ez igaz is a regényesítés nagy egységén belül. De ahogyan a mondatait létrehozta, ahogyan tömörít, céloz, szétbont, a szó más értelmét hozza létre, abban már nem hagyomány él, hanem a hagyomány utáni. Esterházy nem hiába írta végig kezeirásával, mondatról mondatra az *Iskola a határon*-t.

Az a módszere, jellegzetessége - hadd ismétéljem -, hogy írás közben

egyfelől természetesen beleszalad a szövegből az, ami az ösztönös célja volt, másfelől változatokkal, javításokkal, invenciót kutató keserves akarással „felemelte” azt. Jól tudjuk, mindent hosszú éveken át írt meg, írt újra. Az *Iskola a határon*-t 1949-től 57-ig, a *Budá*-t 1957-től csaknem harmincöt éven át haláláig, a Lengyel Péter által véglegesített posztumusz műig. Utolsó estéjén voltam nála, barátnője, Bim volt még velünk, aki már hónapok óta vigyázott rá, odaadással gondozta. „Nem bánom - mondta szigorúan -, két hétre elmegyek kórházba, ha kell, de csak két hétre, mert nagyon sok dolgom van, iszonyatos sok dolgom”. És nyomatékuul még ezt vagy háromszor elmondta. Hajnalban vesztette el az eszméletét. Meghalt - ha jól emlékszem - órák múlva. De hogy kinkeservvel írt volna? Hát ez az, amit az olvasó egy pillanattig sem vesz észre. Mert az Ottlik-szöveg - ezt még nem mondtam - nemcsak természetes, hanem könnyedén mély. Ottlik elegáns volt. Nemcsak stílusában, hanem egész habitusában, mely érett férfikora idején megejtő volt, kissé ugráló, merészebb asszociációi, töredezett beszédmódja ellenére üde frissességet sugárzó. Ha később indulatos is lett, legközelebbi barátaival, társaival tapintatlan, goromba. Rendszeres esti telefonbeszélgetéseiken elmondhatatlan, miket vágtak Ágnessal egymás fejéhez! („Így beszél két Kosuth-díjas” - szoltam bele olykor a kagylóba.) A politikai-írói nyomás, a tehetetlenség, a betegség, az öregség iszonyatos, hogyan torzítja az idegzetet. Még jó, ha a stabil szeretet - mint bennük - csak érdekességet, indulatos őszinteséget vagy képtelen értetlenséget hozott létre. Hogy a könnyed tréfából nem formálódott át komisz bánatás; a véletlen megjegyzésből nem lett elraktározott, egy életre őrzött sérelem. Láttam és látom magamon, eltávolodó barátaimon, hogy sivárosodnak. Úgy kell kihámozni, ha egyáltalán ki lehet még hámozni a ráakódó indulattömbből egykori énünket. Mándynak humora volt, mekkora humora. Szabó Magdának mesélő, kerekítő, színészkedő kedve mellett mérleget realitásérzése. Ágnessnak indulatokkal lefékezett objektivitása, még a halála előtt is érvényesített méltányosságtudata. Ottliknak - mondom - szellemi eleganciája, előkelősége. Parkja Kecskeméten, fenyőkkel, nyírt bukszusokkal.

Lengyel Balázs

JOHANNES BOBROWSKI

Bobrowskinak, a kiváló költőnek és prózaírónak, a német irodalom 1965-ben, korán elhunyt klasszikusának egy nagy témája volt: Kelet-Európa. Világában a nációkat látszatra nem országhatár, legföljebb falusi kerítés, homokút, apró vízér, porhonrojt-ligetecske választja el egymástól. Tülekednek, akár a lóvásárban, évszázadokon át nemcsak egymás szokásait, jó meg álnok tulajdonságait, egymás nevét is előröklük -

a *Levin malma* című regényében, Bobrowski kisebb prózáiban is a németnek rendszerint lengyel neve van, a lengyelnek német, az izgága, melankolikus cigányt Göthének hívják. Egy antológia számára írt korai ars poeticájában így is szemlélteti forrásai környékét: „... a Memel vidékén nőttem föl, ahol lengyelek, litvánok oroszok, németek éltek együtt, s mindannyiukkal a zsidóság.”

Valamennyi helyszín - legáttet-

tebb verseinek is érezzük ki-kifényleni helyszínét - nagyjából Litvánia, a regényekben, elbeszélésekben, töredékekben az egyes falvak, kisvárosok valódi nevükön szerepelnek, s ha nem, helyrajzuk szerint bizonyosan rekonstruálhatók. Bobrowski tilsiti eredetű, 1917-ben született, apja vasúti tiszt, a városka amolyan szalma-piacos járási székhely. Berli, pontosabban friedrichshageni házában élete végéig ott függnek a gyerekkori táj térképei, bejelölve az író keze vonásával - munkájának s lelkületének igénye szerint. Bobrowski végtére mítoszt teremt ebből a tájból, történelmet, s a tájat úgy utaztatja be figuráival sztyeppén, levegőően, erős zúgással járva mindez, éjszakai alvók gyötrő álmára hallgatózva. A régiót persze nép lakja, s Bobrowski sosem feledkezhetik meg, milyen egyéni s történelmi viszonyok pántolják e nehéz sorsú, sokszínű népesség embereihez. „*Sorolhatatlan sora szerencsétlenségnek, bűnnek, a német rend napjai óta, ami népem rovásán van.*”

Ezzel nem csupán ars poetica, Statement, téma, hanem egy élet teljes elszánása, költői magatartás fogalmazódik meg. „*Nyilván feledtethető, föl nem oldozható - véli Bobrowski -, de megéri a reménységet, s tisztes kísérletet rá német versekben.*” Későn, negyvenhárom éves korában, a hatvanas évek elején, az akkori NDK-ban léphetett csak a nyilvánosság elé, épp csak helyet szorítva akkor magának mindkét német irodalomban. Hogy valaki ennyire föltétlenül, óvakvó öngigazolást sem keresve mondja a jóvátétel, a megigazulás szükségességét, még abban az amúgy jóvátévő vagy legalább olyan igyekezetű világban is meghökkentett. Bobrowski történelmi fölismerésként, de maga mélyéből is eredeztetve hirdette humánusát. Plebejus indítékú gondolkodó volt, hamar megérez-

te, a jóvátétel nem globális, külsőséges, egy író jóvátétele különben is csak a saját személye lehet, egész népcsoportoknak akkor szól. Az író jóvátévése, ha a sebzett embereket, sérült ügyeket a nyilvánosság elé viszi, példázattá emeli, amit róluk megtudott vagy legalább megsejtett. Erősebb eszköze a tanúságtételre nincs, de hinnie kell, hogy ezután lehetetlen e népeket annak kezelni, aminek eddig. Bobrowski költői, prózairói nyelve ilyenformán alapjában adottá vált. Barátja, Christoph Mecke Bobrowski emlékét idéző könyvében elmondja, a parasztnak inkább, mint intellektuelnek tetsző Bobrowski mennyire verítékezett annak idején a Gruppe '47 villanyszékében, hűmmögve, megkeseredve, védtelenné válva a szót csuklóból forgató

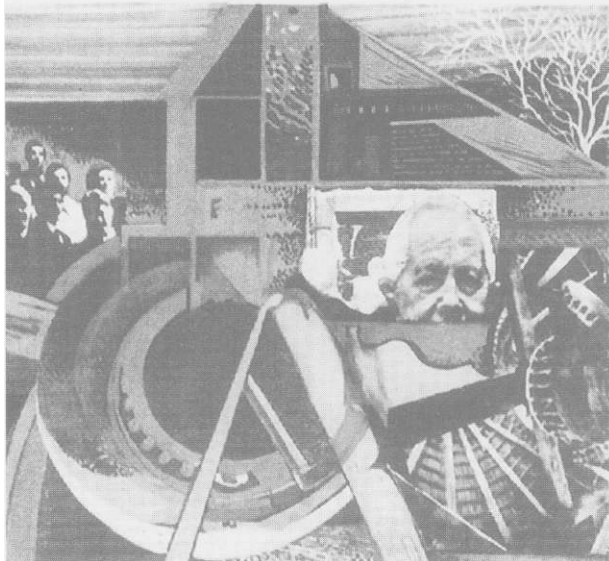
támadóival szemben. Oppenensei, akik később tisztelői, s a barátságát keresik, akkor még inkább a külsőséget látták költészetében, s mivel falusi hold, ligetek, ünneplések, tőzsérek, lótolvaj cigányok, ősök, vándor zsidók fordultak minduntalanul elő, szentimentális tájírát láttak benne s elutasították. Franz Fühmann ugyancsak elmondta, csak a sárgarigót, a szülőföld melankolikus megéneklését érzékelt eleinte, az ún. *Heimatdichtung* nem volt ínyére, s csak jóval később döbönt rá e poézis mélyebb rétegeire, kultúrájára, egyéni ízére.

Bobrowski makacsul hitt, hinni akart, hinnie muszáj volt, közben mindvégig aggállal tekintette művét. Egyik 1960-ban írt levelében olvashatjuk: „Azt hallom, Celan verses levelet írt Nelly Sachs-hoz. Nekik könnyebb, azaz helyesebben véve persze nekik a nehezebb. Csak hát van itt egy terület, lehet akár milyen homályos, mégiscsak az övék, közös számukra s hiteles.

Johannes Bobrowski

A vízimalom balladája

Kriterion

Én azonban: Kelet mint téma, mindez alapjában nem engem illet meg, én nem vagyok se lengyel, se orosz, se zsidó, az végképp nem vagyok. Egyetlen, ami följosíthatna: Ha én nem írom meg, megint csak kevesebb eggyel, aki a németek vagy az enyémekek szeme elé tárná. Csakhogy itt az igazságtartalom kérdése. Hiszen lehetne mindez nálam külsőség, talán érdekes, mivel enyhén egzotikus, s épp nem gyakran előforduló. De - hitelesíteni alighanem az érintettek egyetértése tudná."

Bobrowski nyelvezete is az érintettek nyelve, nem keresett költői nyelv. Egyik tragikus mozzanata életének az a föloldhatatlan levélbeli vita, amellyel Paul Celan sértette meg mindkettőjük élete vége tájt Johannes Bobrowskit. Celant saját beismerése szerint Bobrowski kezdettől irritálta, úgy érezte, berlini pályatársa plagizálja őt, s nem nehéz eljutnunk a föl-tételezésig, nem pusztán a formai,

stilis rokonság, a modor váltotta ki Celan csillapíthatatlan indulatát, lelke legalján talán kétségbe vonta a bizonyos területhez való költői illetékeséget, amit Bobrowski néha maga is legszívesebben megvonna önmagától. Mindezt azonban már nem lehetett megkerülni. A témájává vált Keletnek nemcsak alakjait, nyelvüket is muszáj volt példává emelni. Sajátos mondat-szerkezete, hangsorai, nyelvi vizualitása nélkül nem remekmű az *Egérünnepe*, a *Kuvik*, a *Bohlerndorff*, a befejezetlenül maradt *kisregény*, a *Litván zongorák* (magyarul *Zsol-tár, zongorára* címmel jelent meg). A nyelvért Bobrowski szintén lefelé ment, szinte a nyelv alatti tenyészetbe, s akárcsak a táj, a nép történetében, a nyelvben is visszafelé. *Nevek az űzöttnek* című versében már-már babo-

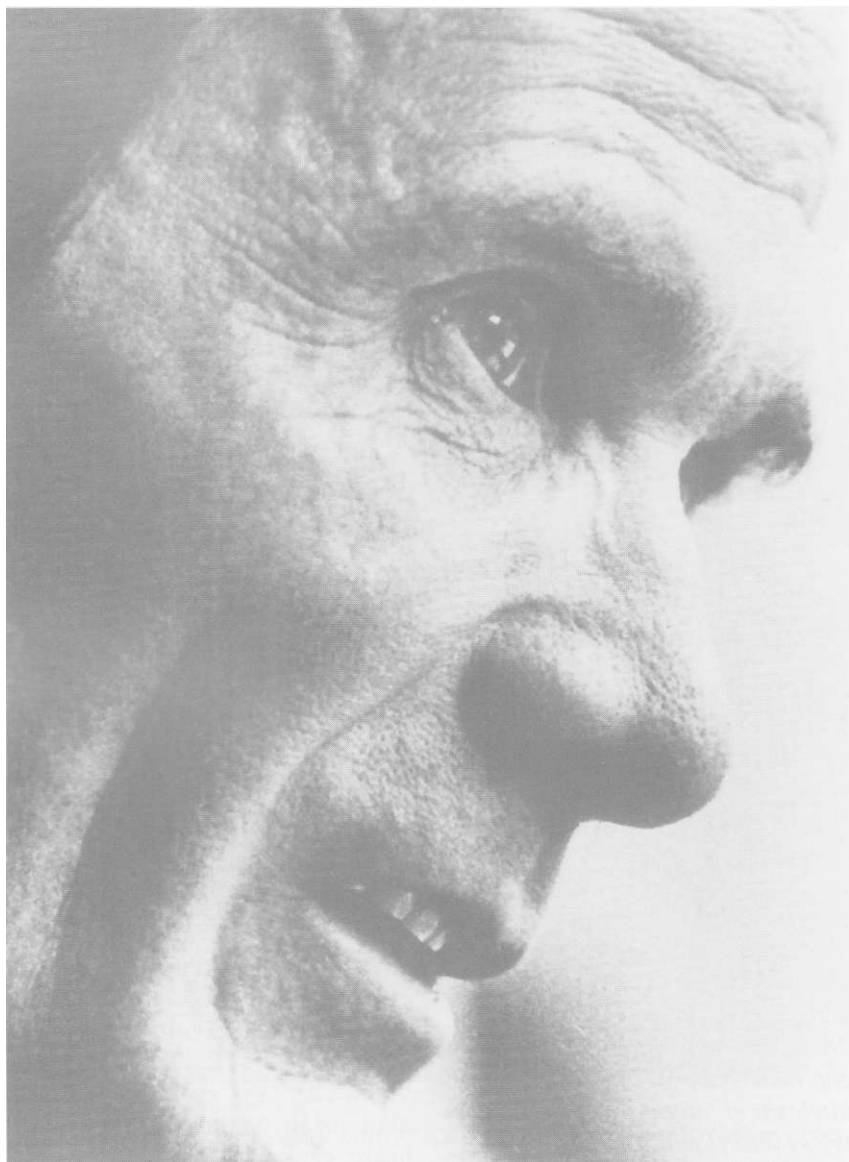
násan ad ősi szavakból neveket a belépő üldözöttnek, hogy akár maszk mögé, elbújtassa mögójük, s megmenekítse.

Bobrowski szövegeit följejtve, csupán élvezve, mindig is átjár bennünket valamiféle megrendülés, ami közel van a végső dolgokhoz. Magára vállalt ugyan egy régiót, sokat próbált embereket, akikkel szavával legalábbis igazságot kívánt szolgáltatni. Közben mintha állandóan kvártélyt fogott volna a tág egyetemességben, ahol aztán ha kell, majd eléltethesse ezeket a népeit. *Malige, a táncos* című kései prózája szerényen annyit említ: „Csak azt tudom, amit elmondtam.” Ez magatartásként többnek tetszik annál, mint: „Csak azt mondom el, amit tudok.” Hogyan különböztessük meg? Hermlin búcsúszavai a sírnál pontosak voltak: „Johannes Bobrowski nem a testvériség mellett tett hitet: költészete volt testvéri.”

Kalász Márton

„CSAPONGÁS A VÉGSŐ CSAPÁSIG” (Ady) avagy: emléksorok Pier Paolo Pasolini üstököspályájáról

„Nur Barbaren können sich verteidigen.”
(Csak barbárok képesek megvédeni magukat.)
(Nietzsche)

helyezték Calabria egyik zugába, a „fiatalkorú gyilkos” pedig elismerte a rémtettet, hiszen tudta: életébe kerülne, ha felbujtóit, netán tettestársait valaha is megnevezné... Pasolini halálának körülményeit épp olyan rejtélyes homály fedi (noha nagyon is könnyen fel lehetne fedni ezt a „véres fátylat”), mint Aldo Moro külügyminiszter gyilkosai valódi irányítóinak kilétét. Azt azonban minden „nyomozás” nélkül is tudjuk - tudja egész Európa! -, hogy KI-csoda volt az a férfiú, akinek latin-mediterrán-olasz *génuszát* 1975. november 2-ára virradó zord éjszakáján Ostia télre-kihalt, néptelen, napernyőtlen, nyugágytalan, napolajtól csillogó testű szép római leányzók és fürdőző kamaszfiúk *nélküli*, téli szélcsapások alatt fekvő tengerpartján kioltották, böllérek, mészárosok számaival és tapasztalataival... Mert Pasolini igenis csoda volt, de bátor csoda, és ezt gyilkosai tudták a legjobban. Szörnyhalála előtt a PETROLIO című regényén dolgozott; e munkájában akarta leleplezni a felső tízezer, a bankárok, nagyiparosok, a többszörös milliomos politikusok titkos kapcsolatait a kábítószer- és fegyverkereskedelemmel világméretekben foglalkozó maffiával, a camorrával, az *öt kontinensre* kiterjedő, gyilkohatalom védelme alatt működő nemzetközi alvilággal és főleg a félelmetes gengszterhálózatot ténylegesen irányító, „anonim” autokratákkal, oligarchákkal, Olaszország Onassisai-val, Niarkoszaival... Pasolini nem dolgozhatott *optima fide*, hiszen naponta kapta a névtelen, ám halállal fenyegető leveleket, különösen azóta, hogy 1975-ben, halála évében befejezte a *Salò avagy Sodoma 120 napja* című filmjét, és még több fenyegetést kapott, amikor megkezdte a *Petrolio* című regényét... Az olaj bizony nem játék... Azért már sokan haltak meg, méghozzá kínhalállal. A *Salò* önmagában is irritálta, provokálta az olasz jobboldalt és a neofasisztákat; nyilván nyomban föltűnt a milliomos és mészáros „műértőknek” az is, hogy a *Salò*-film nem csupán Mussolini utolsó, nyomorúságos „Köztársasága” és „főhadiszállása” helyszínén, a Gardató partú Salò városkában játszódik,

Pier Paolo Pasolini (1922-1975) nem volt barbár, ezért bármilyen keményen, kitartóan - nem egyszer játékosan, sőt olykor kihívóan is - támadott és védekezett, el kellett esnie abban az egyenlőtlen közelharcban, amelyet Itália politikai, gazdasági és egyházi hatalmasságai folytattak ellene. A homoszexualitást mint a gyilkosság okát bemutatni a közvéleménynek, kapóra jött a háttérben lázasan, ám mégis igen tervszerűen dolgozó omnipotens gyilkosoknak. Hiá-

ba állapította meg a Pasolini holttestét megvizsgáló rendőrorvos az ostiai tethelyen, hogy fizikailag lehetetlen elképzelni, miszerint Pasolinit egy általa „elcsábított fiatalkorú köztörvényes bűnöző” gyilkolta meg, hiszen a test teljesen roncsolt volt, arca megsemmisült, ehhez a gyilkosnak kikiáltott fiatalkorú bűnöző ereje egyszerűen kevés lett volna, a verdikt kimondatott, sőt a túlbuzgó ostiai rendőrvost nagyobb okulás kedvéért már két nappal a brutális gyilkosság után át-

Helyszíneresőben...

ahol Mussolini - Hitler elit ejtóernyőseinek segítségével - még egyszer utoljára eljátszhatta diktátori szerepét, több száz bátor férfi statáriális kivégzését rendelhette el és hajthatta végre, hanem a film főcímében olvasható nevek is szemet szúrtak nekik. Például: Roland Barthes, *Sade*, *Fourier*, *Loyola*, *Simone de Beauvoir*, *Faut-il brûler Sade*, *Maurice Blanchot*, *Lautreamont et Sade*, *Pierre Klossowski*, *Sade mon prochaine...* Tehát Pasolini mint a tébolyodott *Sade márk*i pszichopata tanítványa még politizálni is merészel, ahelyett, hogy mint kommunista, mint homoszexuális emigrálna a Szovjetunióba vagy Kínába vagy Vietnamba... Pasolini azonban nem emigrált, ellenkezőleg, felvette a XX. századi „condottierik” (zsoldosvezérek) élébe dobott *vaskesztyűjét*, felvette a harcot, amelyben végül is elveszített egy *ütközetet* - az életét -, fölényesen megnyert azonban több *csatát*, s megnyerte magát a *háborút*: példátlan sokoldalúságában is *egységes*, magas integrációba emelt *állócsillag-ÉLETMŰVÉVEL!* (Akárcsak jelen írásunk címében idézett *Ady Endre*.) KI-csoda volt hát ez a férfiú, akit előbb „*törvényen kívül*” kellett helyezni, minthogy azonban *ÖNTÖRVÉNYŰ* volt, ezért kellett - *brevis manu* - végezni vele. Pasolini *Friuliból „viharzott”* Rómába, *Friuli - Friaul* - az egykori *Osztrák-Magyar Monarchiához* tartozott; ott van ez a véres „*welszi tartomány*”, ahol a *Tagliamento*, a *Piave*, az *Isonzo folyók* vize rohan az *Alpesekből* az *Adriába*, ahol az első világháború legvéresebb csatái dúltak, ahol a nagyapám is harcolt mint géppuskás... Eredmény: sebesülés, Kis Ezüst Vitézségi Erem... Pasolini friuli dialektusban írta első

verseit. Magyar terminussal élve Pasolini mint „*népies*” poéta indult hódító útjára, hogy azután Rómában, az *URBS*-ban, az *Örök Városban* legyen - ismét magyar terminológiával - „*urbánus*” költő, regényíró, nyelvész, filmrendező, drámaíró. Az az itáliai, latin intelligencia-erőtér, amelybe Pasolini a maga készítette „*trójai falóban*” elrejtözve behatolt, mintha megremült volna attól, hogy túlélte a Hitlerhez képest mindenestre naiv és voltaképpen gyáva Mussolini diktatúráját, sőt túlélte az elveszített második világháborút is. A Rómába érkező Pasolinit nem az ókori romok, a thermák, a diadalívek, nem a császárfórumok, nem az antik szobrok fragmentumai, nem Róma szökökútjai érdekelték, hanem Róma külvárosai és az ott lakó proletárok. Mindjárt két regénnyel - *Az élet gyermekei*, *Egy erőszakos élet* - adott súlyos nyomatókat ennek a „*találkozásnak*” a háború utáni Róma „*ifjú nyomorultjaival*”. Magyarországon Pasolinit mint filmrendezőt ismerik, leginkább a *Mamma Roma* című, méltán világhírré jutott filmjét. Pasolini *tizenhét* filmet rendezett! Több mint tizenkét versetötetet adott közre, és ezzel a ponderáns „*sorozattal*” a modern olasz líra élére állt, amint azt *Moravia* mondta Pasolini temetésén... *Tíz regényt* írt. E regények irodalmi értékükön túl: *élő* torpedóként fúródtak bele az olasz közélet - káosz volt az... gyáva, kisszerű káosz... - vékony, silány páncéljába, szétvetve azt. Filmforgatókönyvek sorát írta meg, köztük nem egyet olyan óriásoknak, mint *Federico Fellini!* A hatvanas években *hat drámát* írt, ezek nagy részét csak tragikus halála után mutatták be, rendezőjük *Vittorio Gassman* volt. *Moraviával* közösen irodalmi lapot szerkesztett, de Pasolini itt sem tagadta meg magát: az irodalmi lapot *politikai-ideológiai* tanulmányok közlésére használta fel.

Pasolini a klasszika-filológia, a romanisztika és az általános nyelvészet doktora és professzora volt (katedrát persze nem kapott, az Olasz Tudományos Akadémia nem emelte őt „*fényesen konzervatív*” tagjai sorába...), és mint tudós, Pasolini mélyenszántó és szellemes tanulmányok sorozatával porrá zúzta *Umberto Eco* és *Garroni* egész szemiotikai és szemantikai elméletét, de mivel élt benne a „*horror vacui*”, ezért megalkotta a *maga* jelentészetét, a *maga* úttörő, szuverén filmszemiotikáját! Jómagam számos tanulmányt írtam Pasolini költészetéről, prózájáról, filmjeiről és tudományos munkásságáról. Jelen írásban az *Opera Pasolini* főbb opuszainak és stációinak felsorolására is alig adatik meg a *méltó* mód. Ismét *Ady* harcára kell utalnom („*disznófejű naggyúr...*”), és pedig abban az összefüggésben, hogy Pasolini, *miközben* versköteteinek, regényeinek, drámáinak, forgatókönyveinek, tudományos - elsősorban nyelvészeti - tanulmányainak lenyűgöző sorozatát létrehozta, *miközben* festményeit, rajzait megalkotta (mert képzőművész is volt! akárcsak *Huszárik Zoltán*), *miközben* megrendezte ragyogó filmjeit, *miközben* és *mi-minden-közben*: olyan nagy hatalmú és igen eszes politikust is legyűrt cikkeik sorozatával, mint amilyen *Andreotti* volt. Pasolini ellen - gondoljuk meg: 53 éves korában gyilkolták meg - több mint harminc polgári pert indítottak, ezek nagy része sajtóper volt. Megnyerte ezeket a pereket!

Pasolini tudta, hogy a *meztelen emberi test* - női, férfi meztelenség egyképpen - mint *politikai metafora*, *politikai paradigma* jelenik meg a filmjeiben. Tudta, hogy ezért érik mind személyét, mint műveit a kíméletlen, legtöbbször „*övon aluli*” támadások. Különösen egyik legkiemelkedőbb filmjét, amelyet saját regényéből rendezett, a *TEOREMA* című remekművet érték súlyos, ám igen primitív támadások a fent sorolt, kiagyalt „*argumentumok*” alapján.

Pasolini tudta: *a csoda elmarad az ember mögött, mint a cselekvés akadály*. Lemondott tehát a csodáról, ellenben: cselekedett. És egy híján húsz évvel *Pier Pasolini* brutális halála után: ez mű, ez az ÉLET, ez a szakadatlan és mindenkor pozitív, mindig bátor *CSELEKTVÉS* egyre táguló körökben, mindegyre növekvő intenzitással *hat, készlet, kényszerít, gondolkodtat, gyönyörködtet és magunkba szállni megindít minket ma is! Reményt, terveket és jövőidőket ajándékoz, gondolkodást, bátor európaiságot és cselekvést parancsol, számon is kéri, mártírhála föltétlen előjogán!*

Dobai Péter

ÚJ PROMÉTHEUSZOK

Múlt év novemberében, valószínűleg prágai törzskocsmájában, az Arany Tigris sörözőben, ahol naponta ötször ismétli meg egy korszórszopogatásának kedves rítusát, Bohumil Hrabal - aki eközben soha nincs egyedül - kiöntötte lelkét Monika Sgustovánek. Beszélgetésük az *El País*-ban jelent meg.

Párbeszédük konklúzióját idézem most: „A művészet megújítói - mondta Hrabal -, akik műveikkel a konzervativizmus ellen harcolnak, modern Prométheuszok”. Hrabal szerint tehát Prométheusz mindazok ósátyja, akik - bármily káruk származott is belőle - tabukat sértve „egy lépéssel előbbre vitték a dolgokat”. Hrabal itt elsősorban a művészetet gúzsba kötő tabukra gondol, de nem csak azokra. Kultúremlékeként a tabuk ezreire, amelyek mindenkor eltorlaszolja a társadalmi, politikai - és művészi - progressió útját.

A tabuk ledöntéséhez forradalmakra van szükség. És nem csak politikai forradalmak vannak. A forradalom - akár a politikában, akár a költészetben - mindig valamely tabuval szembeni türelmetlenség.

A magántulajdon - legalábbis a mi kulturális szokásaink szerint - sérthetetlen. Aki mégis megsérti, tudja, mi vár rá. Már Prométheusz is tudta. Ő volt az első - Hrabal szerint -, aki megértette a kockázat lényegét: „el-lopta az istenektől a tüzet, noha tökéletesen tisztában volt a tettéért járó büntetéssel, hogy egy saskeselyű tépkedi majd a máját”. Mennyien követtek Prométheuszt? Mennyien voltak a merészek, akiket teljes joggal nevezhetünk újítóknak, mivel nagy árat fizettek tettükért? „Ovidiust elűzték hazájából, Baudelaire-t börtönbe zárták. Mindketten azért bűnhődtek, mert vakmerő életművet hoztak létre. Egy idejűleg kell provokálni és ártatlannak maradni.” Ez Hrabal hitvallása.

A nyolcvanéves Hrabal - önként vállalt, belső száműzetésben - groteszk humorral és vidáman a tilalmak áthágásának szinte minden formáját kipróbálta. Törvényszegéseit mindig az általa olyannyira tisztelt Schopenhauer egyik gondolata mérsékelte: *Alle Liebe ist Mitleid* - minden szeretet együttérzés. Mások hazájuk elhagyását választották, így követtek el törvényszegést. A történelmi viharok következtében különösen századunk Európájában váltak a mindennapi élet részévé a száműzetések, a menekülé-

sek, valamint ezek ellentéte, az otthoni kirekesztettség. A száműzetés és a kirekesztettség hasonlóan kegyetlen kényszerítések. Minden esetben olyan büntetésről van szó, amelyet ugyanaz a kérlelhetetlen Főrevizor, a politikai rendszer szab ki.

A gondolat már akkor is egy rendszer foglya, ha csak elképzeli annak szörnyű rémálmát, „aki kiáltani szeretne, de egyetlen hang sem jön ki a torkán”. Ezt a képet egy másik irodalmártól, egy másik Prométheusztól, a totalitáriánus rendszerek értelmiségpusztító hatásának egy másik tanújától, Czesław Miłosztól is ismerjük. Nyolcvanegynéhány esztendő, mint Hrabal, s noha ő is egy kicsiny etnikum, a litván fia, mégis igen hamar beletalált az európai kultúra nagy közös folyómedrébe. Miłosz több mint negyven évi francia és amerikai száműzetés után is gyengéd hűséggel kötődik anyanyelvéhez, kulturális hovatartozásának „törzskönyvéhez”.

Miłosz is szilárdan hisz a semmiféle rendszer által meg nem rendíthető „érzelmi élet” ellenállóképességében.

Ő is vallja „a belső imperatívusz követésének” kötelességét. Ő is hisz abban, hogy a „a mulandó emberi dolgokon túli értékeket” nem lehet eladni egy tál lencséért, vagyis azokért a kiváltságokért, amelyekkel a totalitárius rendszerek mindig biztosítják maguknak a saját, a rezsimet kiszolgáló művészeiket.

Dante Ulyssese a világot őrző isten haragjának esett áldozatul, annak a világnak, melyet úgy akart megismerni, hogy átlépte a Herkules oszlopával jelzett sorompót (tabut). Azok a költők pedig a jelenkori totalitárius rendszerek áldozatai, akik „egy lépéssel előbbre viszik a dolgokat”: vagyis a művészet megújítói Hrabalnál, a fogságba esett gondolat kiszabadító Miłosznál.

Az újítók, az új Prométheuszok, akik a - politikai vagy művészeti - rendszerek konzervativizmusa ellen harcolnak, erőfeszítésükkel „egy lépéssel előbbre akarják vinni a dolgokat”. És ezt azért teszik, mert egy „belső imperatívusz”, egy végtelenül szilárd értékrendnek, olyan „érzelmi életnek” engedelmessé válnak, amely túlmutat a „mulandó emberi dolgokon”.

*

Ha jobban megnézzük, ezek az újító művészek nagyon gyakran szület-

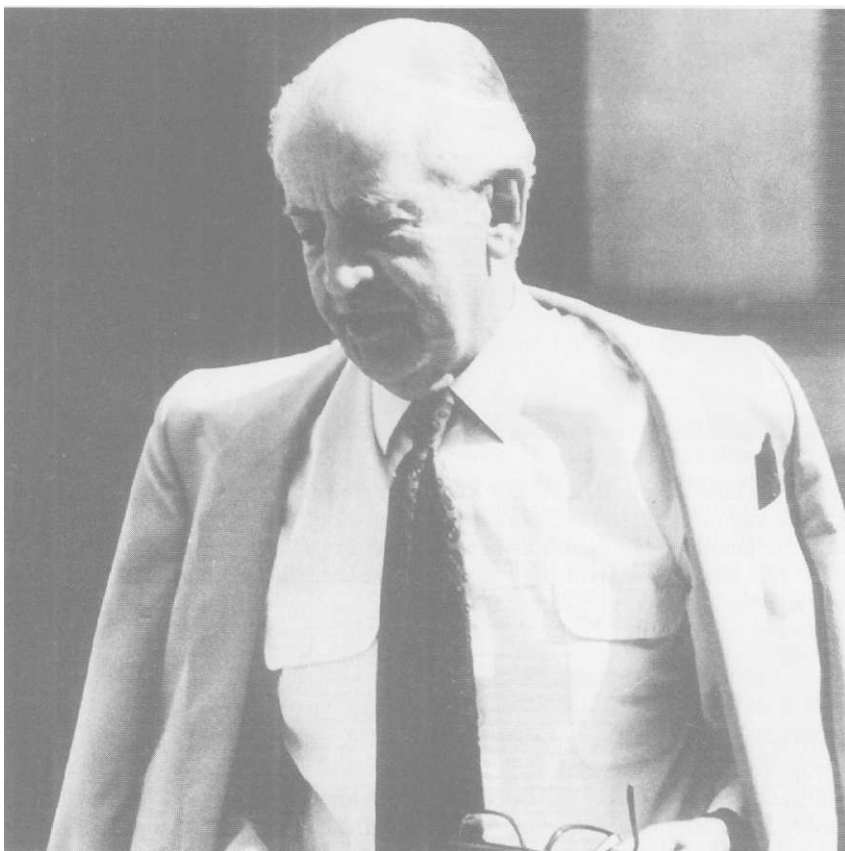
nek háborúk dúlta országokban, vagyis határvidékeken, ahol a különböző népcsoportok közötti ellentétek kegyetlen vérontásba torkollnak - amennyiben az összhangra törekvés nem polifonikus hangok harmóniájában oldódik fel. A háború pedig elindítja a vérbosszú spirálját, ami az eljövendő nemzedékek legfőbb öröksége lesz.

Napjainkban is tanúi lehetünk annak, hogy mennyire könnyörtelen a nemzeti identitás démona, amely úgy védekezik, hogy kioltja az ellentét életét. A horvát költőnő, Vesna Parun profétának bizonyult: nehéz embernek maradni, mikor ember és kés testvérré lettek.

Ezekben a háború dúlta országokban a harcok csitulásával igen gyakran kerül választás elé az ember: menni vagy maradni? Túlélni vagy menekülni? Távolság vagy közelség? Századunk könnyel és vérrrel megpecsételt exodusok kora. Exodusoké, melyekre a győztesek kényszerítették a veszteseket, hogy így „védjék a békét”. Exodusoké, amelyekre azért szánták rá magukat emberek, hogy elkerüljék a másokkal való együttélés kockázatát, valamint a hatalmi szóval elő nem írható, csak napról napra, végtelen türellemmel megteremthető közös élet fáradalmait.

Van a különböző népcsoportok lakta területek között egy, melyet egyesek Siebenbürgennek, mások Ardealnak, megint mások pedig Erdélynek neveznek, s amely Európa többi részén Transylvania néven ismert. Még az is tisztában van azzal, aki keveset tud erről a vidékről - mint e sorok írója, szintén háborúk dúlta föld, a Karszt szülötte -, hogy van két nagy művész, akinek Transylvania a szülőföldje. Az egyik Ardealnak, a másik Erdélynek nevezi. Mindketten betöltötték már nyolcvanadik életévüket, és mindketten szülőföldjüktől távol élnek. Választásuk eltérő volt, sorsuk ezért ma is eltérő.

Az első pontosan az ellenkezőjé tette annak, mint Miłosz, amennyiben lemondott saját nyelvéről, és az elmúlt hatvan év során a francia nyelv egyik kiváló stilsztája lett; de a Nyugat utolsó nagy metafizikusaként is ismert. A neognosztikusoknak ahhoz a különös fajtájához tartozik, amely - mint egy karsztjelenség - áthaladt a nyugati kultúrákon, és a korszakos jelentőségű társadalmi átalakulások pillanatában bukkant ismét felszínre. Ez

re pedig mint a teremtés hibájára. Ez a férfi, aki szülőföldjét Ardealnak nevezi, hogy ne váljék semmivé, saját szavai mágiájába kapaszkodik.

Úgy járkal abszurd és kegyetlen világunkban, mint egy humorától megfosztott angyal, és ellentmondásos szellemétől átítatott aforizmákat talál ki. A szavakat finom eleganciával forgatott kardként használja.

Az erdélyi román számára a *Weltgericht*, a világ ítélőszéke sikert rendelt el, lehetővé téve neki, hogy immár hatvan éve kényszerítések nélkül élhessen. Olyan ember, akinek keresztneve titok marad: *E. M. Cioran*.

*

A másik nagy művész, aki szülőföldjét Erdélynek nevezi, ha éppen nem hazájában élt kítaszítva, az önkéntes száműzetést választotta. Mindig hű maradt anyanyelvéhez és ifjú-

*Szőts István 1989-ben.
Mohi Sándor felvétele
Jelenet az Ének a búzamezők-
ről című filmből*

az erdélyi menekült új városából, Párizsból figyel a világon úrrá lett radikális rosszat. És egy kisebb isten, egy ártó demiurgosz művének tartja, aki elhintette a jelenlegi viszályokat:

„mindannyian pokolban vagyunk, ahol minden újabb perc csoda”.

Ez az „isten akaratából melankolikus” férfi úgy gondol a teremtésre, mint Isten tévedésére, saját születésé-

korában választott művészetéhez. Nem úgy gondol világunkra, mint abszurd pokolra, noha magyar hazája több mint negyven évi hallgatásra ítélte, noha arra kényszerült, hogy ki-

Szellay Alice és Görbe János az Emberek a havason című film két jelenetében

ölje magából a vágyat, hogy annak a művészeti ágnak a segítségével fejezze ki magát, amelyet olyan csodálatosan meg tudott újítani.

Odaadó szeretete magyar hazája iránt - melyet nem akart elárulni azért, hogy egy másik nyelven fejezhesse ki magát, egy más rendszerben, mint amit a sors neki rendelt - eddig csupán azt eredményezte számára, amit a latinok *damnatio memoriae*-nek neveznek. Vagyis hogy neve kitöröltetett a hivatalos krónikákból; művészként nem létezett többé, érdekeit elfeledték.

Már soha nem tudjuk meg, hogyan akart valamin „túl” jutni, és hogy meddig jutott volna. De bármi lett volna is az új, amit ez a művész, aki szülőföldjét Erdélynek hívja, el akart mondani, egy valamit biztosan tudott: azt, hogy csak egyetlen nyelven mondhatja el, egyetlen érzés hathatja át, egyetlen hangnemben szólhat meg. Hűsége a hallgatáshoz ma olyan dicsőség, amely egyidejűleg jelent vigaszt és keserűséget számára.

*

Az elnémított művész az emberiség, az egész emberiség vesztesége. Szükségünk van költőkre, ahogy az éjszakának szüksége van csillagokra. Egy művésznak megtiltani, hogy az-zá legyen, ami lehetne, minden hatalom szégyenbélyege. A Szellem ellen elkövetett legsúlyosabb bűnök egyike, amely nem számíthat Isten irgalmára.

Az erdélyi magyarnak negyven esztendő kellett várnia *Weltgericht*-jére, a megfellebezhetetlen ítéletre, amely csak abban a hihetetlen esztendőben, 1989-ben születhetett meg,

amikor a falak leomlottak. Akkor Magyarországon belül és kívül újra meg lehetett tanulni egy elnémított nevet, újra fel lehetett fedezni egy nagy filmművészt, az erdélyi Válja szülőtte, *Szöts István* értékeit.

*

Magyarországon egy egész csapat kiváló filmes van ma, akik nagyjából abban az időszakban formálódtak, amely Szöts számára a *damnatio memoriae* korszaka volt. Lakóinak számára viszonyítva talán Magyarországon dicsekedhet a legtöbb tehetséges rendezővel a világon. Tudjuk, hogy ezek a filmesek ma pályájuk legnehezebb pillanatait élik. Személy szerint valamennyien érintve vannak a népi demokráciák államilag támogatott filmgyártási szisztémájáról a kapitalista szabadpiaci rendszerre való áttérés, a hollywoodi egyeduralom következményeitől. Mert immár egész Európa mozzajaiban tizből kilenc film az Egyesült Államokból származik.

A magyar filmrendezők többségének ezért most még könnyebb Szöts Istvánt mesterként tisztelni. Hiszen ők most igazán mélyen át tudják érezni egy megbéklyózott művész szenvedéseit: mert ha gondolataik nem is, kezük ma gúzsba van kötve.

Szötsnek nehéz élete volt. Katonai iskolába járt, de művészi ambíciói hamar eltérítették erről a pályáról. Huszonhét évesen kerül a Hunnia Filmgyárba, megismerkedik a dokumentumfilm-készítéssel, s még nincs harminc esztendő, amikor leforgatja első játékfilmjét, az *Ember a havason*-t, amely az 1942-es Velencei Filmfesztiválon elnyeri az egyik legfontosabb díjat, a közönség és a kritika pedig nagy meglepetéssel és csodálattal fogadja.

A háború utáni Magyarországon Szöts a középszerűek irigységétől övezve kezdi el második filmje mun-

kálatait Móra Ferenc 1927-ben írt regényéből. 1948-ban az új rendszer cenzúrája indexre teszi a filmet - alkotóját pedig a filmszakma peremére taszítja. Szöts számára a fennmaradásért folytatott küzdelem nehéz éveit kezdődnek: fényképezőgépeket árul, vándorfotográfusként dolgozik. A Sztálin halála utáni rövid reményteljes időszak alatt Szöts ismét előveszi izgalmas filmterveit. Az 1956-os forradalom kitörésekor kezdi el *Melyiket a kilenc közül?* című rövidjátékfilmje forgatását, amely az 1957-es Velencei Filmfesztiválon a gyermekfilmek kategóriájában második díjat kap.

Ezután a bécsi száműzetés éveit következnek, melyeket soha meg nem valósult filmtervek és csodaszép rövidfilmek (*Hallstatti ballada*, 1960; *Otto Wagner*, 1969; *Gustav Klimt*, 1970; *Egon Schiele*, 1972) fémjeleznék. Így megy ez egészen 1989-ig. Az ellenségeskedés megszűnte után elnyeri a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskola díszdoktori címét, filmjei is újra láthatók. 1991-ben, ötven évvel a visszavonhatatlan velencei díj után, a Friuli-beli Gemonában - a *Laboratorio Internazionale della Comunicazione* keretében - ismét komoly elismerést kap Olaszországtól. Az „életműért” adott *Nemzetközi Gammajun díj*-jal az öt ért igazságtalansággért szerettük volna valamennyire kárpótolni.

*

Ritkán fordul elő, hogy egy művész mindössze két jelentős mű alapján érdemli ki a mester címet. Szötsnél ez történt. Költőisége olyannyira időtálló, filmjeinek nyelvi frissessége ötven év múltán is annyira felkavaró, művészi szándékának őszintesége annyira egyértelmű, hogy méltán állíthatjuk ma már Flaherty, Dovzsenko vagy Ivens mellé. Mindössze két játékfilm elegendő volt ahhoz, hogy mesterré váljon.

Az *Emberek a havason* (1942) egy fiatal pár története, amely hiába próbálja megvédeni egyszerű, mégis drús életéhez való jogát a havasok urával szemben. Ez a film húsz évvel korábban utat mutatott annak a fajta „dialektikus realizmusnak”, amely a kádári óvatosságot („Aki nincs ellenünk, az velünk van”) következtében kaphatott „szabad” jelzést. Ezt a „dialektikus realizmust” olyan tehetséges rendezők művelték, mint Bacsó, Böszörményi, Elek, Fábri, Gábor, Gyarmathy, Gaál, Gyöngyössi, Kardos, Kézdi-Kovács, Kovács, Kósa, Jancsó, Maár, Makk, Mészáros, Rózsa, Sára, Szabó, Szomjas, Zolnay...

Szöts 1947-ben forgatta az *Ének a búzamezőkről*-t, két magyar hadifogoly történetét, akik az első világháború végén együtt próbálnak megszökni egy orosz táborból. Az egyiknek sikerül hazajutnia, a másiknak nem. Az eltűnt férfi asszonya a hazatért felesége lesz. A féktelen földszerepet a két család közötti szolidaritást erősíti. De akinek földje van, annak háborúszkodnia kell - mondja egy régi olasz közmondás.

*

Miért vallják a magyar filmrendezők Szötsöt mesterüknek? Ugyanazért, amiért a mai olasz filmek Rosellini, Visconti, De Sica és Zavattini.

A neorealizmus atyjai Olaszországban a második világháború utolsó éveiben és a háborút követő néhány esztendőben éppen az ellenkezőjét csinálták annak, ami a Cinecittá műtermeiben összetakolt művi és szórakoztató (úgynevezett „fehértelefon”) filmek készítésekor szokás volt. Magyarországon 1942-ben Szöts és munkatársai (a színészek: Szellay Alice és Görbe János, az operatőr: Fekete Ferenc és a zeneszerző: Farkas Ferenc) ugyanezt tették: hátat fordítottak a budapesti műtermeknek, ahol „festett kulisszák művilága, műfényei között” hasonlóan hamis filmeket csináltak, és kimentek a szabadba, az erdélyi hegyek közé, hogy megkeressék az ott lakó egyszerű emberek hétköznapi problémáit.

Szöts és a neorealista társaság hasonló impulzusának engedelmessé vált, amikor a filmművészetben addig ismeretlen emberi léthelyzetekről beszéltek. Mégpedig olyan módon, amely az ábrázolt szociális körülmények pozitív megváltoztatását sugallta. Szötsöt és a neorealista társaságot ugyanaz a féltő gondoskodás vezette a hétköznapi emberhez, akit saját kör-

nyezetében mutattak be (az erdélyi havasok favágói, Szicília halásza). Szöts és a neorealista társaság nemcsak azt érezték szükségességüknek, hogy esztétikailag radikálisan szakítsanak a régi típusú filmkészítéssel, hanem azt a morális hozzáállást is, amely rokonszenvvel fordul a filmhősök rangjára emelt „szegény emberek” értékei felé.

Szöts mélyes humanista érzékenységről tanúskodó filmjeiben olyan erőteljes keresztény szolidaritás és olyan forradalmi feszültség van, amely - ha más hangsúllyal is - az olasz neorealista társaságnál is megtalálható. A háború tragikus légkörében és a Vörös Hadsereg árnyékában megélt rövid szabadság ellentmondásai közepette megérett filmművésze az igazságra szomjazó filmművészet, történelmi érdeme pedig ugyanaz, mint a neorealizmusé - Gianpiero Brunetta filmtörténetész megfogalmazása szerint: hogy új, lényegét tekintve vizuális kapcsolatot létesített a kitalált világával. A havasok és a búzamezők kitalált világait tisztelettel és megértéssel nézte, ezáltal új jelentéssel ruházott fel képeket, embereket és dolgokat. A fasiszta és a horthysta filmek rituális hőseinek viselkedésével szakítva a neorealista társaság és Szöts a legcsekélyebb pátoz nélkül mutatták be az addig ismeretlen közegek és hősök tisztaságát. A neorealista társaság olaszok, Szöts filmjei pedig a magyarok új típusaival ismeretlenné tették meg honfitársaikat és a világot. Szöts hősei perifériára szorult, de hiteltelien naiv és bizonytalan, előítéletekkel és ellentmondásokkal teli emberek, akik azonban csak saját jövőjükkel kapcsolatban bizonytalanok, erkölcsük annál szilárdabb, és hűségesen kitartanak az olyan ősi értékek mellett, mint a föld, a természet, a család, a barátság, a szolidaritás.

Szöts István filmművészetéről azt is el lehet mondani, amit Giorgio Tinazzi mondott a neorealizmusról: inkább a „valódi” világra, mintsem az elbeszélés finomságára ügyelő filmművészet. A spontán valóságábrázolás utópiáját követi, úgy akar hozzákapadni a valósághoz, mint - Zavattini kifejezésével élve - „a verejték a bőrhöz”. A neorealista társasághoz hasonlóan Szöts is azt az utópiát, dédelgette, hogy a film segítségével meg lehet változtatni a magyar társadalmat. Ennek bizonyítéka a *Röpirat* is, ez a rendkívüli javaslat a magyar filmgyártás teljes átszervezésére, amit Budapest ostroma alatt írt. Ez a könyv a szükséges intézkedések kivételesen intelligens és komplex elméleti összefoglalását adja, ugyanakkor a gyakor-

lati elképzeléseknek is rendkívül gazdag tárháza. Szöts figyelme mindenre kiterjed: szeretné, ha a filmet nemcsak áruként, hanem művészetként is elismernék; hangsúlyozza egy filmszektor képző főiskola szükségességét; ír az állami beavatkozás semlegesítéséről, a jó értelemben vett cenzúra és a kritika szerepéről, valamint a filmkultúra színvonalának emeléséről. A *Röpirat* ugyan beleveszett a háború utáni hangzavarba, de ma is cáfolhatatlan bizonyítéka egy nagy filmművész elméleti felkészültségének és politikai tehetségének is.

*

Mintegy fél évszázados hallgatás után Magyarország és Európa ismét a történelem ítélszéke elé járult, ahol mesterré neveztek ki egy nagy filmrendezőt, akit az ideológiai előítéletek elnémítottak. Szöts István is olyan új Prométheusz, amilyenre Hrabal gondolt. Költő, aki képes volt úgy provokálni, hogy közben ártatlan maradt. Szöts újító kezét negyven éven át béklyóba verte a konformizmus, máját pedig az irigység és az előítélet kelyűje tépte.

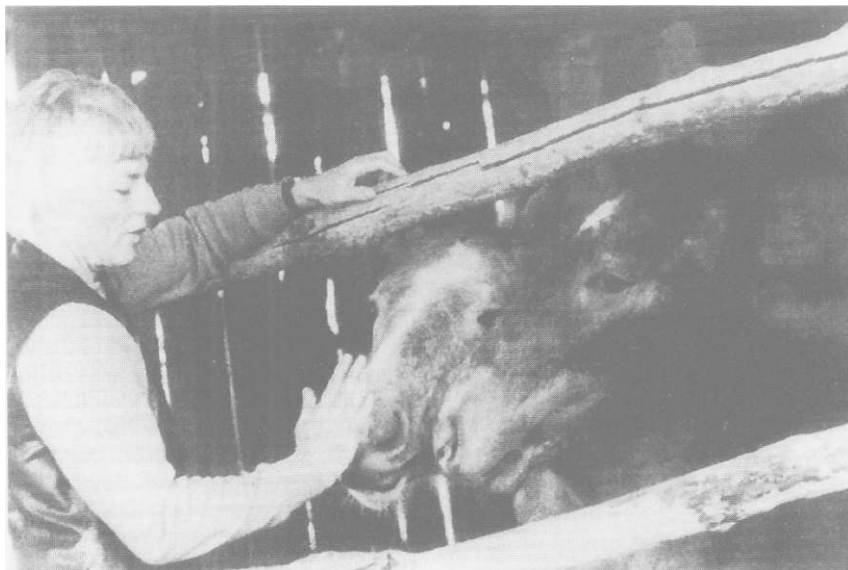
Gondolatai soha nem estek a hazugság fogságába. Filmjei - még a legrövidebbek és legegyszerűbbek is - mindig arról tanúskodtak, hogy a „belső imperatívuszhoz” hűséges „érzelmi élet” jutalma nem marad el. Az az értékrend, amelynek megvédésére a Milosz hangsúlyozta „belső imperatívusz” parancsot ad, valóban túléli a „mulandó emberi dolgokat”. Szöts filmjei az első századok nagy keresztény himnuszaihoz méltók: az emberbe és a túlvilágba vetett hit tanúbizonyságai, egy rendkívül gazdag élettapasztalat gyümölcsei. Olyan élettapasztalatai, amelyben együtt jelennek meg az erdélyi emlékek, a fájdalomról szerzett tudás, az irigység ütötte sebek, a népi kultúra megőrzésének bartóki és kodályi öröksége, valamint a XX. század magyar nemzeti tragédiái.

Szöts Istvánt a magyar filmművészet megteremtőjeként jegyzi a filmtörténetírás: művészi erényei, magatartása és az emberi értékei egyaránt méltóvá teszik erre. Borisz Paszternak, egy Szöts-csel rokonítható másik költő azt mondta, hogy éppen az egyéni élettapasztalat gazdagsága a művész, az új Prométheusz legnagyobb energiaforrása. A valódi művész ez az energia teszi újítóvá és eredetivé.

Bruno de Marchi
(Pintér Judit fordítása)

„KI VISZI ÁT?...”

Néhány szó Nagy Lászlóról

Nagy hatású metaforikus versei a József Attila-i fegyelmet, az Adyra jellemző robusztus erőt, indulatot társítják a García Lorca-i és népköltészeti szürrealisztikus látásmóddal. Az ő életműve valósította meg a magyar költészetben a legteljesebben, legnagyobb költői erővel az úgynevezett bartóki modellt: az archaikumnak és a korszerűségnek a disszonanciákat magasrendű művészi harmóniában összefogó egységét. Költészete morális értelemben is eszményi világot teremtett. Ítélező hatalommá növesztette költői személyiségét, hogy a maga küzdelmében egyetemes érvényűen mutathassa meg az etikus ember mai sorsát és kötelességét. Költészete folyamatos küzdelem a „jobb emberi ügyek” védelmében.

Korai versei a népi líra és a népköltészet erős hatását mutatják, de ezeket a dalokat csak keletkezésük után több mint egy évtizeddel publikálta *Deres majális* (1957) című kötetében. Nyilvános pályakezdése a sematikus költészet jegyeit viseli magán, de még a felszabadultság érzését daloló versei között is vannak maradó művészi értékű darabok.

1949 őszén Bulgáriába ment ösztöndíjjal, ekkor szeretete meg s kezdte fordítani a bolgár népköltészetet. A bolgár népköltészet fordítása elevenítette fel benne saját igen gazdag gyermekkori folklóremlékeit. Majd -

Bartók Béla ösztönzése nyomán - a népköltészetben az egyszerűség helyett „az összetettebb, dinamikusabb szöveg- és dallamritmust, az abszurditásig teljes képet, a szentségtörést, a komor, de szabad lelkületet” kereste és találta meg. A bensőségesen átélt paraszti és archaikus népi kultúra élményét a művelt ember intellektuális emelkedettségével, olyan távlatokból tudta látni és láttatni, ahonnan ennek a kultúrának a szervessége, teljessége, monumentalitása szemléletesen megmutatkozott. A folklór organikus kultúra, középpontjában a cselekvő és szenvedő ember áll. Nagy László ezt a felismerést is kamatoztatta költészetében: minden körülmények között az életakarató, életparti etikus cselekvés lehetőségéért küzdött. A folklór inspirációja találkozott Nagy László ifjúkorának másik organikus kultúrájával, a keresztény mítosszal. Ezeket szembesítette, társította a magyar s az európai költői hagyomány és kortársi művészet modern törekvéseivel. Így teremtette meg költői világának organikus rendjét, egyetemességét.

1952-ben, Bulgáriából hazatérve döbrent rá politikai megcsalottságára, költészete drámai karakterűvé vált. A korábbi daloló hangja elnémult, a dér, fagy, hideg, csönd képzeteiből alkotott összefüggő - látomásos-metaforikus jellegű - motívumrendszert. Költői képeiben, verseinek struktúrá-

jában ellentétek feszülnek. Képei őrzik az élmény elevenségét és meghittségét, de egyetemes távlatot nyernek, életelvek ütköztetésének terepévé válnak. Az erkölcsi romlás, pusztítás, megcsalás sokaságát veszi számba, de felnöveszti velük szemben a maga morális és gondolati tartományait.

Jellegzetes hosszú-énekeiben, dalformából az epikus számvetés és a lírai kifejezés egyesítésével kifejlesztett terjedelmes verseiben a világ jellegét ellentétek küzdelmében víziószerűen jeleníti meg. A *Gyöngyszoknya* (1953) mitikus-allegorikus látomásában a társadalmi romlás egy mindent elpusztító jégverés képében jelenik meg. A *Rege a tűzről és jácintról* (1956) összegző mű, a költő szüleinek sorsában a magyar paraszti életforma egész történetét lényege szerint idézi fel. Történelmi és gondolati, erkölcsi számvetése megújítja a nagy kompozíción belül az ősi műformákat is: a regőséneket, középkori himnuszt, siratót.

Az 1956-os forradalom leverése után Nagy László az áldozatokkal vállalt közösséget. Új kötete csak 1965-ben jelent meg. Ennek címadó verse, a *Himnusz minden időben* jellegzetes példája a Nagy László-i ihlet belső gazdagságának: szerelni vallo-más társul benne a méltó emberi lét értékeinek elszánt védelmével. *Ki viszi át a Szerelmet* című ars poeticájában az 1956 utáni tragikus hangulatban fogalmazza meg az értékmentő, cselekvő magatartás igényét: nagy feszültségű képekben érzékelteti az elemi létértékek veszélyeztetettségét. Ezek képviselőtének a feltétlen szükségességét a természet, a keresztény és görög kultúra, mitológia, folklór és a magyar nemzeti irodalom motívumainak egyéni karakterű, tömör szintézise révén fejezi ki. Kérdései az értékek óvására szólító életparancsokká válnak.

A hatvanas évek közepén keletkezett hosszú-énekei különösen sokrétű tárgyi és érzelmi motívumköröket szerveznek ellentétes részekből álló, drámai karakterű szemléletes vízióká. A *Búcsúzik a lovacska* a hagyományos humánus értékek végveszélyét jeleníti meg a technicizált világ ellenségességének erőinek szorításában. A

Menyegző a szép és tiszta eszmékre hivatkozó orgiázó silányság félelmetes látomása: az új pár számára szentség, életük értelme volna az, amit a lakodalmas nép a züllés alkalmává alacsonyít. Minden nagy eszme tragikuma is megszólal ebben a látványt és víziót egyesítő nagy versben. A *Zöld Angyal* a pusztulás és teremtés dialektikáját a paraszti világkép pusztulásra ítélt elemeitől való búcsúzás, a velük való leszámolás rendjében mutatja meg. A leszámolás megszüntetve megőrzés: értékeit személyiségébe asszimilálva, magasabb szinten viszi tovább.

Nagy László úgy látta, hogy a mi korunkban az erkölcsi és szellemi értékek léte tragikusan veszélyeztetett. Egyre lehetetlenebbnek ítélte ezek védelmét, de vállalta az értük való küzdelmet a „lehetetlen képviselőjében” is. Portréverseinek gazdag sora a *Himnusz minden időben* című kötetében indult, de a *Versben bújdosó* (1973) és a *Jönnék a harangok értem* (1978) darabjaiban bontakozott ki igazán. Ez a verstípus összekapcsolódik a szellemi szövetségkeresés igényével, az alapvető erkölcsi-szellemi értékek igazolásának a szándékával. Megidézett elődei az ellenük törő

döket és a megidéző költőt (*József Attila!; Bartók és a ragadozók; A föltámadás szomorúsága; Balassi Bálint lázbeszéde*). Portréversei utolsó kötetében többnyire siratok is: közvetlen veszteség, művésztársak, barátok halála váltotta ki az értéktanúsító költői vallomást (*Gyászom a Színészkirálynéért; Három nap, három éj; Aki szerelmes lett a halálba*).

Nagy László költészetének jellegzetes esztétikai minősége a tragikus és fenséges hangnem, de pályájának alakulása nemcsak ezek összetettebbé válását mutatja, hanem kiegészülését is a groteszk ironia és a játékoság elemeivel.

A lírai műformákkal is folytonosan kísérletezett, a látomásos-metaforikus dalok, himnuszok, rapszódiaik, majd a jellegzetes hosszú-énekek és egyéni karakterű portréversek mellett kialakította a líra, epika és dráma szintetizálásával jellemezhető prózakölteményeit (*A vértanú arabs kanca; Jönnék a harangok értem*). Képverseiből éppúgy külön ciklust épített, mint vidám üzeneteiből. De játékaiban is gyakran átüt a fájdalom. Értékek védelmében alakította ki verseiben a krónikás, nomád és haramia-szerepeit is (*Krónika-töredék; Medvezsoltár; Versben bújdosó*).

Feleségével, Szécsi Margittal

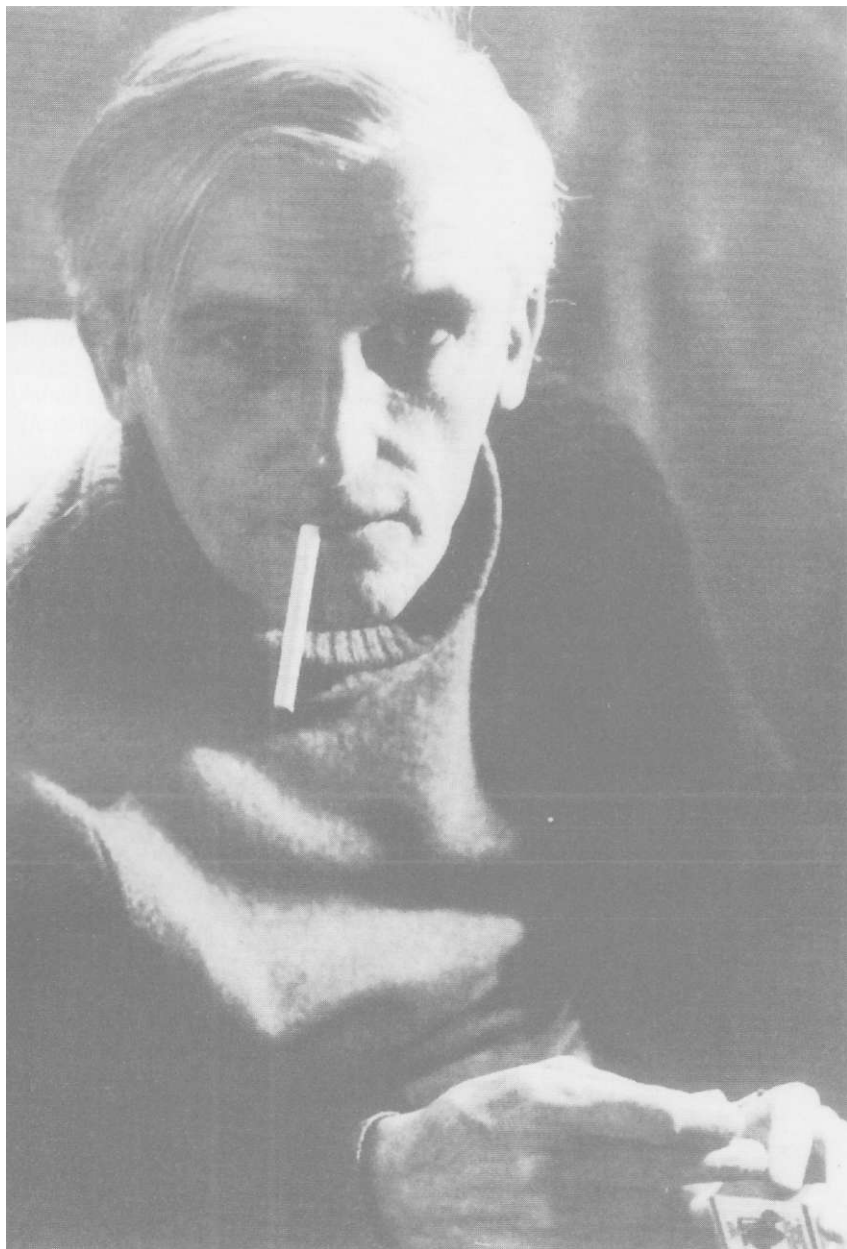
erőkkel küzdve jelennek meg, de a történelem, az egyetemes kultúra értékítélete koruk ellenében is igazolta őket. E portréversek „kettős portrék”: egyaránt jellemzik a megidézett elő-

Szenvedésekből, kételyekből ép lélekkel fölemelkedő, fegyvelmezett költői világot teremtett. Költészetében a személyesség, közvetlenség és az egyetemesség találkozása alkot izlésirányok és ideológiák fölé emelkedő esztétikai és erkölcsi minőséget.

Görömbei András

„AMIKÉNT KEZDTEM, VÉGIG AZ MARADTAM”

Pilinszky János öröksége

Hány Pilinszky van? Először kettőről tudtunk. A *Harmadnapon* kötet megjelenését követő hosszú némaság, majd a *Szálkák* váratlan, előkészítetlen megjelenése egyértelmű vízválasztót jelent az életműben. Újabban nyilvánvalóvá lett, hogy a *Harmadnapon*-nal lezáruló költői korszak is két részre bomlik '44-45 mint korszakhatár körül. Nemrég kiadtuk faksimilében a *Trapéz* és

korlát kötetet. Utószavának megírásakor vált előttem is világossá, hogy a világösszeomlás megtapasztalása mennyit alakított a költőn. Ugyanakkor mind többen emlegetik, hogy a *Szálkák*-kal kezdődő korszakot is érdemes kettéosztani - külön kezelve az utolsó verseket, így aztán már nem két. hanem négy Pilinszkyról szokás beszélni. Idáig még nem volna baj, de van, aki az

elsőre esküszik, még többen, akik a másodikra, s a harmadik meg a negyedik szakaszt értéktelenebbnek minősítik, vagy legalább nem titkolt idegenkedéssel méregetik, van viszont aki a *Szálkák* vagy a *Kráter* verseit ítéli igazán maradandónak, s úgy véli, Pilinszky ott talált magára, ahol teljesen elszakadt a Nyugat örökségétől, és egészen egyértelműen a modernek közé állt.

Idézhetnénk a régi mondást: *De gustibus...* Azt azonban már mégsem hagyhatjuk jóvá, ha az értékelésbeli különbségeket sokan annyira kiélezzik, hogy már-már abszolutizálják egyik vagy másik pályaszakaszt. Arról sem volna szabad elfeledkeznünk, hogy Pilinszky János nem csak lírai költő volt. Az említett négy Pilinszky mellé odaállíthatnánk még a verses mesék költőjét, a drámaíró s a köteteket megtöltő kisesszék íróját. Mindegyikről értő és fontos elemző tanulmányok szólnak, de ha már a lírikus költő fejlődési szakaszait is el-elszakítják egymástól, még inkább kísért sokakat egy olyanfajta szemlélet, amely az életmű elhanyagolható tényezőjeként tekinti a verses meséket, amelyeket pusztán a megélhetés kedvéért írt meg a költő, a kisesszéket, amelyekben még többen merő kötelező házfeladatot látnak, s a drámákat, amelyeket... amelyeket, mondjuk ki bátran, sokan nem hajlandók egészen komolyan venni.

Ha valamit a Pilinszky-életmű elemzése szempontjából fontosnak kell tartanunk, akkor az épp az életmű egysége, összetartozása. Ízlésbeli és világnézeti korlátok nem igazolhatnak torzító előítéleteket: Pilinszky Jánosnak egyetlen művét, egyetlen pályaszakaszát sem értelmezhetjük kielégítően (de hát mi a különbség értés és félreértés között?!), ha nem vesszük nagyon komolyan az egész életmű belső egységét.

Ha megkérdezzük magát a költőt, az ő válasza egészen egyértelmű. A

Szálkák nyitó verse mintha tudatosan erre a kérdésre válaszolna:

*Amiként kezdtem, végig az
maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt
csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak
hallgat,
szótlanul ül pohár bora előtt.*

De talán még tanulságosabb az a néhány prózai sor, amelyet 1973-ban az Új Emberben írt le Pilinszky, s amelyben a maga módján visszatekint egész költői pályájára:

„Öregedve [52 éves ekkor!] a stiláris találatekonyság remekléseit fáradtan, szomorúan és főként halálos unalommal ejtem ki kezemből. »Újra még egy!« És saját kísértéseimre gondolok, mint egy nagy bűnös, aki könnyűszerrel farizeus is lehetett volna, vagy mint egy mezítlábas szegénylegény, aki könnyűszerrel elnyerhette volna a konzervatívok vagy az avantgarde zöld frakkját. Én Istenem, hogy gyűlölök minden akadémiát! Az ember öregedve csak egy házat akar lakóhelyül, csak egy ágyat, aludni és meghalni végre.

József Attila a szkizofrénia permén a logikába kapaszkodott, szemben az épeszűek örületluxusával. S valamiképpen én is, akit a patológia minden szörnyetege megkísértett és végigkarmolt, nem az egészségre, óh nem, de az első idők, a gyermekkor erdejére vágyom. Hogy az legyen az a kapu, amin keresztül eltávozhatom, kiléphetek az életemből.”

(Válasz - az Összegyűjtött műveiben: Tanulmányok, esszék, cikkek II. 234.)

Jól tudom, lehet - s némelykor valóban indokolt lehet - egy írói, költői életmű értelmezésekor függetlenedni attól az értelmezéstől, amelyet életművére maga az alkotó adott. Tolsztojjal, Gogollal vitába szállhatunk, Pilinszky Jánosnak imént idézett mondatait azonban nem valami halál előtti megkeseredés vagy szent örület diktálta. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy ennek a kis pályaképnek mondatai, képei „visszakereshetők” az életműben: a „gyermekkor erdeje” akár az Apokrif-ban is

*Valamikor a paradicsom állt itt.
Félálomban újuló fájdalom:
hallani óriási fájt!*

Joga, sőt kötelessége minden irodalomtörténésznek, hogy Pilinszky János életművén belül értékkülönbségeket tegyen, s mondjuk, a meséket ne tekintse azonos értékűnek az Apokrif-fal. De ennek a különbségtételnek következtében nem feledkezhetünk meg arról, hogy például a *Kalandozás a tükörben* című verses mese (s annak prózai változata, amely azonos címmel az Összegyűjtött művek Széppróza kötetében jelent meg) kulcsot ad az egész életműhöz, és rengeteg kapcsolatot kínál a költeményekben és a Pilinszky-prózában egyaránt gyakran megjelenő tükörtémához, amely Pilinszky esztétikájának nagyon fontos metszete.

De hadd utaljak ismét a „gyermekkor erdejének” föntebb megérintett vonatkozásrendszerére! Az 1973-ban írt *Válasz*-ból nemcsak az Apokrif-ra lehet visszamézni, előre is vezetnek belőle szálak. 1977 májusából való *A gyermekkor fái* című meditáció:

„A gyerekkocsi sátra alól egy néma csecsemő figyel egy néma fát. Olyan ez a fa, mint egy óriási dajka, első tanító. Minden levele egyforma: csecsemőkorunkban ő oktat minket a világra, a létezés beszédére. És csak egy csecsemőfigyelme lehet oly erős, hogy ezt a beszédet meg is értse. Később figyelmünk lankad, s a fák szavait elfelejtjük. De mégse egészen. (...)

A felnőttkor kimondható, gyakorlati nyelvre olykor el-elnémul bennünk, hogy - ha csak pillanatokra is - visszatérjünk az első és paradicsomi eszmélésünk egyetlen néma és hatalmas szavához.” (Tanulmányok, esszék, cikkek II., 261.)

Olvashatja valaki szubjektív fenntartásokkal vagy némi idegenkedéssel Pilinszky Új Emberben közölt írásait, de ha egyáltalán elolvassa és számon tartja őket, ezekben a nyilatkozatokban az egész költői életmű értelmezéséhez lel kiindulópontot, s erről semmiféle előítélet nevében nem szabad megfeledkeznie.

Idézhetném a posztumusz *Képzelt interjú*-t, amelyben Van Gogh fácskáját emlegeti a költő, s aztán eljut egy ilyen megállapításig: *„Az irodalom nem leírás, még csak nem is kifejezés, hanem a dolgok megszólítása”* Ez a mondat a költő utolsó hetében került talán papírra, de ha innen nézem Pilinszky költészetét, egységesnek látom az életművét, felületi módosulásai, történeti változásai közt is. Talán sosem az volt benne a fontos, ami megváltozott, hanem az, ami a *Trapéz és korlát* verseit époly sajátosan Pilinszky-verssé tette, mint a *Kráter* titokzatos darabjait.

Ha az életműnek ezt az egységet nyilvántartjuk, s nyomozzuk, nem Pilinszky Jánosnak teszünk szolgálatot vele. hanem egymásnak s önmagunknak. Mindenesetre megtakaríthatunk sok tévedést a költő örökségének értelmezésében.

Jelenits István

GÖRDÜLÉKENY SZOLGÁLTATÁS

Nincs olyan áru, ami kifogna rajtunk!

A Hungarocamion Európa egyik legnagyobb közlekedési vállalata - amire természetesen büszkék vagyunk -, ám úgy véljük, az igazi nagyságrend záloga csak a szolgáltatás magas színvonala, sokrétúsége lehet. Ez a törekvés vezérelt bennünket az elmúlt években, ez biztosítja ma is versenyképességünket.

Mit kínál partnereinek a Hungarocamion?

- Nemzetközi és belföldi fuvarfeladatok teljes körű megszervezését, lebonyolítását, a hagyományos áruk, a hűtést vagy fűtést igénylő, a speciális, a túlméretes vagy túlsúlyos, a veszélyes áruk pontos és biztonságos célba juttatását.
- Szállítmányozási tevékenységet, akár a tengerentúlra is
- Menetrend szerinti gyűjtőfuvarozást Európa 17 országába, 40 gyűjtőponttal, raktározási, csomagolási, belföldön terítési szolgáltatással.

- A kombinált fuvarozási módok (dunai hajózó- és vasúti forgalom) alkalmazását.
 - Vámügyintézés, a határpedíciós tevékenység teljes skáláját.
 - Belföldi, valamint egész Európára és a Közel-Keletre is kiterjedő képviselői hálózatunkat.
 - Munkatársaink több évtizedes üzleti kapcsolatait, tapasztalatait, gépkocsivezetőink biztos kezét, közlekedési rutinját.
 - A legmodernebb szállító járműveket, amelyek nemcsak a legkülönbözőbb fuvarozási igényeknek, hanem a szigorú környezetvédelmi előírásoknak is megfelelnek.
 - Műszaki, karbantartó szakembereink hozzáértését, márkaszervizeink komplex szolgáltatását.
 - Munkatársaink szakmai jártasságát, körültekintő ügyintézését.
- És még számtalan, akár egyedi igényeket is kielégítő szolgáltatást.

Az Ön bizalma a mi önbizalmunk.

NEMZETKÖZI AUTÓKÖZLEKEDÉSI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

CÍM: 1143 BUDAPEST, HUNGÁRIA KRT. 140-144. • TELEFON: 252-7172, • FAX: 252-6084

Több mint bank - gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

KONDOR BÉLA MŰVÉSZETÉRŐL

„Vállald férfiasan a magad részét, és menj rendületlenül a célod felé. Mi művészek a mai társadalomban csak összetört korszok vagyunk” - írja Van Gogh Theónak egyik utolsó, testamentum súlyú levelében. Több mint hét évtized telt el azóta, az emberiségnek talán legdrámaibb hét évtizede. A képzőművészet történetének pedig talán a letragikusabb fél évszázada. Van Gogh prófétai hevületéből az „ellenpiktúra” megszületéséig, a minden érték szétrombolásáig szélvészgyorsaságú volt a rohanás.

Kondor Béla azok közé a művészek közé tartozik, aki azt vallja, hogy szükség van a „levágott füllő ember” igazára.

és nem pusztán festői érzékenységgel, a csak önmagukra vonatkozó képi normák konzerválásával helyezkedik szembe az „antipiktúrával”, az animális akcióvá süllyedt művészeti tevékenységgel. Átéli a korunk ébresztette intellektuális és etikai problémákat, de nem fogadja el az önpusztító nihil, és nem is húzódik a látványpiktúra talmi harmóniájába. A pusztá benyomássá vagy véletlen rángatta idegvibrációvá szűkül, az alkotás elvéről lemondó tevékenységgel szemben művekkel bizonyítja az értékek létét és érvényét; a plasztikus értékek viszonyait felváltó véletlenszerűségek szuggeztíójával szemben vállalja a formate-

remtést, a pszichikai kivetítődés aktusával szemben az alkotást.

Az „ellenpiktúra” legújabb irányjaiban a vászonra vetett festék káoszából szubsztraktíve jön létre a kép, az egymásba csurgó, egymást pusztító festékcsoportok a szüntelen levés, a káoszból kibontakozni akaró és szüntelen visszahulló átalakulás érzetét ébresztik, megformátlanságuk még lét előtti állapot. Kondort nem az alakulás és elmúlás szüntelen önpusztítása érdekli, hanem a megszilárdult, az állandóság formáját magára öltő, a semmibe hulló pillanaton túlemelkedő lét, annak összefüggései és viszonylatai. Elve a forma, a meg nem formáltat kizáró. Am a formaadás nála nem a felületi rendtetetés vagy a pusztá plasztikai jel öncélúsága, hanem az arisztotelészi entelechia értelmű, a materiából adódó aktív rendező elv kibomlása, amely a potenciális valósággá alakítja, a jelenségvilágból a lényegre bontakoztatja. Ebből fakad művészetének legfőbb erénye: a szükségszerűség érzetének ébresztése. Művei kompozícióját, formarendjét belső elrendező elv igazgatja, formamegoldásának etikai és esztétikai hitele van. Ebből közelíthetünk képei formaelemeihez is: a rajz, mint a végtelenből, a káoszból formát kanyarító és a dekoratív szín, amely nem a reflexek játéka épül, hanem a mély pirosak, kékek, a rótbarna és a fekete és az állandóság érzetét ébresztő fémszínnek fokozott intenzitására. S ebből fakad, hogy képein magától értetődő hangsúlyt kap a kompozíció, az egyensúlyozó elemek szerkezeti meghatározottsága.

A forma Kondornál azonban soha sem pusztá váz, elvont esztétikum; a plasztikai szükségszerűségek keresése egyúttal emberi viszonylatok tükrözése. Indulásától kezdve emberfestő. Bármily szuverenül használja is - például raonotipiában - az anyagból fakadó technikai izgalmakat, a nonfiguratív piktúra problémaköre távol áll tőle. A modern festészetnek azt az ágát folytatja, amely Picasso kék és rózsaszín korszakával, Rouault drámai piktúrájával, vagy nálunk Egry tragikus döbbenetű emberábrázolásával és Vajda ikononportréival szakadt meg. A XX. századi piktúra mindinkább eltávolodott az embertől, az emberi viszonylatok plasztikai megfogalmazásától. Picasso még egy tömbbé vált, vakságában egymásra utalt „Emberpár”-ban kereste a „Minden Egész eltörtött” korában, és az együvé tartozó és finom mozgású harlequinjeiben, a harle-

quinek álmatag asszonyaiban találta meg az emberi harmóniát. Rouault „Emberpár”-ja már a prostitúció jelképe, Franz Marc pedig már csak az állatok szimbólummá mélyített világában, a szűzi őzgidák mitikus csendjében találhatta meg a rendet és a harmóniát; az ember világa az expresszionisták kezén ördögivé, szétdaraboltságában és vadságában a diszharmónia terrénümává borzadt. Picasso negyvenes éveiben festett képeinek állatszimbolikájában, a háztetőn ononó macskájában és Tamayo apokaliptikus kutyaiban már az emberen túli világot is szétszabdalta az iszonyat; a Paul Klee szellemű, a „természet rejtett arcát” kutató festők már csak a szervesen életben vélték megtalálhatónak a rendet. Ez már csakugyan nem a „levágott fülű ember” világa volt, és e világban nem is lehetett szükséges Prométheuszra, sőt még Sziszifuszra sem.

Kondor ismét értelmet ad az emberi arcnak és kéznek; az ő „Emberpár”-ja ismét emberi viszonylatok, etikai tartalmak megfogalmazója. Mert képein az emberi figura sohasem csak festői elemként, jelzésként van ott, hanem szubsztanciálisan, mint a makro- és mikrokozmosz, társadalmi és természeti viszonylatok fókuszja és egyúttal mértéke. Az ember mint a harmónia és diszharmónia ötvöződése, a külső és belső ördögeivel küzdő, sorsát vállaló lény művészetének fő témája.

A fiatal Picasso és Rouault útját folytatja, de nem csak az övékét, és nem is közvetlenül kapcsolódik hozzájuk. Művei formanyelvében, a természetes elemek szuverén átköltésével és csoportosításával, a realitás és az álomkép ötvözésével a vizionáriusság és a konstruktivitás sajátos egységét teremtette meg. Művészetének gondolati előfeltételeként ott a szürrealizmus és a konstruktivizmus, anélkül, hogy iskolásán kötődnek ezekhez. Am ne feledjük, a szürrealizmus nemcsak a traumák és félelmek szétmarta, hibrid formációk, az értelmén aluli, képbe ficamodó borzalmak és sejtések automatikus kivetítődése, a tudat alatti szférájából feltörő fotószerű képek komponátlan egymás mellé helyezése, hanem a baudelaire-i értelmű „correspondence”-ok, az új közlési és fogalmazási lehetőségek keresése, a közvetlen oksági viszonylaton túli sugalmak realizációja is, az emberbenső legmélyéről, a szimbólumokat szülő talajról kincset bányászó tevékenység segítője is lehet. És a konstruktivizmus sem csupán a mindentől elvonatkoztatott szerkezeti elemek, az önmagán túlra nem utaló érvonalak egymásra vonatkoztatottsága, hanem a dolgokat alkotó belső struktúra keresése is.

A konstruktivizmus és a tételes szürrealizmus, illetve a szürrealizmus módszerét a nonfigurativizmussal összekötő taviszizmus csak két pólus, az emberi intellektus két véglete: a minden etikai aspektustól eltekintő abszolút ráció, a logisztika képi megfelelője az egyik oldalon, a másikon pedig a ráción aluli, az intellektualitás fokáig el nem jutó pszichikai önkívétitődés. Am a két véglet között az átmenetek sora húzódik, és csak a művészi szuverenitáson múlik, hogy miből mennyit lehet, szabad vagy kell felhasználnia. Kondor képeinek és grafikáinak szerkezeti logikája, vonalracionálizmusa, a mindent helyére tevő szabatosága konstruktív szándékáról

vall, míg szimbólumot teremtő, az álom és ébrenlét mezsgyéjét áttörő, a magyar képzőművészetben páratlan fantáziavilága mutatja, hogy a szürrealizmus módszeréből kiszűrte azt, ami abban csakugyan eredeti volt, ami felhasználható anélkül, hogy a pszichikai automatizmus felfalná az alkotás folyamatát.

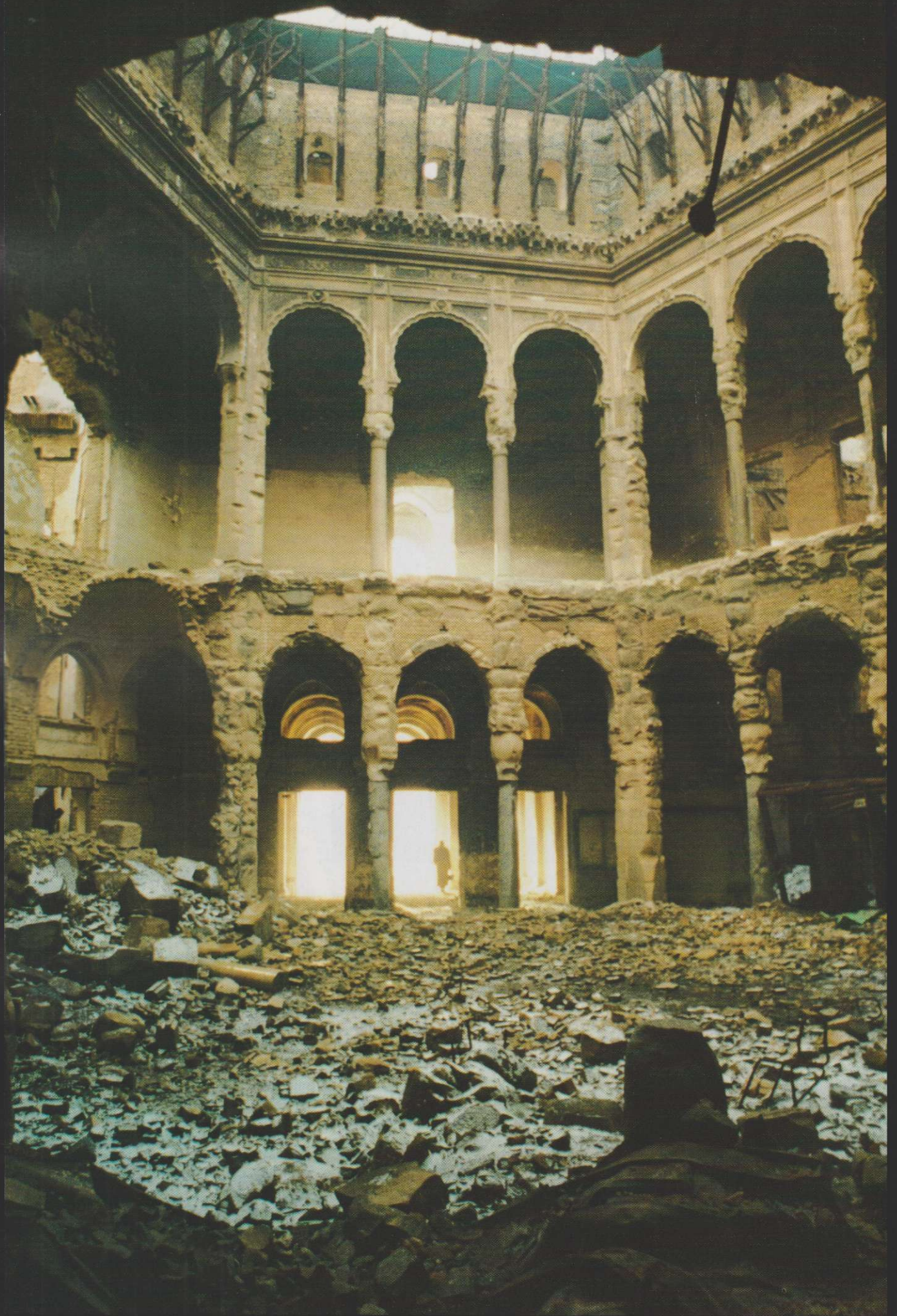
Kondor művészi világa szimbólumokat sugalló világ. Hiszen nála a művészi formálás egyúttal etikai ítéletmondás, ezért nem elégedhetik meg a mélyebb jelentés nélküli természetutánzással. Szárnyasgénuszai, repülő masinái, a trójai falótól kezdve a minden eddig volt csatát sugallni akaró csatarajzai, apokaliptikus háborúvíziói, a bogárrém ellen küzdő embere, a szakadék szélén a szörnyel szembeszálló bátor lovasai, a középkor istenemberének szen-

vedése, az ótestamentumi hősök vizionárius alakjai, a Hieronymus Bosch-képek titkos világának variációi, a tragédiát, szomorúságot és szépséget sugárzó, beszélő kezű *Darázs- király*, az asszonykézben ágáló Savonarola, az egymást maró és ünneplő, héjanaszt ülő asszony és férfi figurá, a monotypiasorozat farsangolói és a római arcú, a pompeji órtálló etikáját sugárzó férfiképmások - mind a külső és belső ördögökkel küzdő ember metamorfózisai, lidérces, de ugyanakkor katarzist sugalló szimbólumok. Kondor az egyetemes és a maga teremtette szimbólumok sorát vetíti képeire, oly szuverenül és oly bőséggel, amilyenre kevés példát találunk. Míg néhány éve még a művész „Sturm und Drang”-jában e teremtő munka gyakran irodalmias zöngésű, illusztratív volt, és gyakran csak az ironia segítségével realizálódhatott, az utolsó évek természetben megszabadult minden sallangtól, a szimbólumvilág minden ízében vizuális valósággá transzponálódott, magától értetődővé, tömondatszerűvé és meggyőzővé mélyült. A Blériot emlékére festett, hallatlanul finom koloritú képe, a nagyméretű *Repülés géniusza*, a Blake-illusztrációk, a Bosch-metamorfózisok, a legújabb rézkarcok, a ló és ember monotypia-sorozata, az olaj-pasztell technikájú képek néhány darabja - mint például a völgyhajlatban levő építkezés felé menő modem Dante és Vergilius figurák példázák ezt az érett, szuverénvé vált művészi tevékenységet. Ezt az önállóvá vált világot pedig már nem lehet kötni semmilyen korábbi irányhoz; ugyanannyi köze van Picassóhoz, mint Boschhoz, Blakehez mint Rimbaudhoz, a középkorhoz, mint az antikvitáshoz. Klasszikus és szürrealisztikus, primitíven nyers és rafináltan finom. Mindez benne van, mégis minden ízében korunkból fakadt, korunk nagy etikai kérdéseire rezonál.

Kondort szenvedélyesen érdeklí a gépek világa. Rajzain, festményein számtalan variációban monumentálisan és játékosan jelennek meg a bumfordiságukban eredeti gőzgépektől, a madárszárnycsontváz rokonságú repülőkön át korunk gépmonstrumai. Nála azonban nem az ember idomul hozzájuk, mint Fernand Légr képein, hanem a gépek humanizálódnak. Korunk nagy problémája, a gépi civilizáció és a klasszikus humánium antagonizmusa eredeti választ kap Kondor művészetében. Mint a görög mitológiában az állatok, úgy válnak nála a gépek kezesekké, az élet szerves részévé; a technikai és a humanisztikus világgép magától értetődő egységbe fonódik. Kondornál a gép is emberi viszonylatot sugall.

(1964)

Németh Lajos

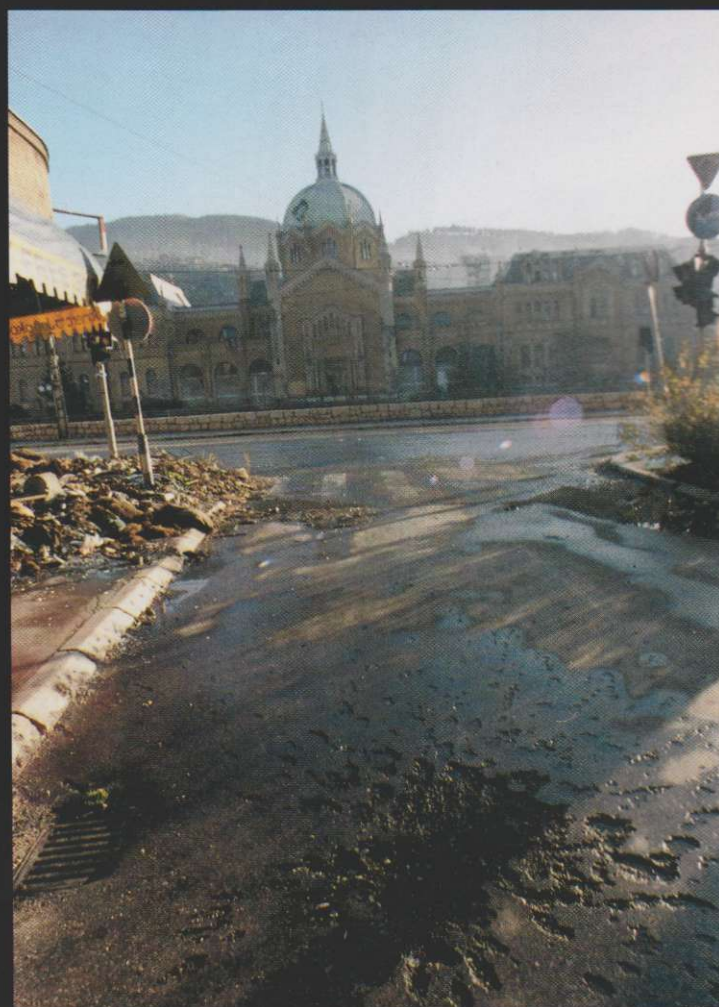
SZARAJEVÓ

Szarajevó neve - másodszor e század során - túlmutat önmagán; a bábelien multikulturális városban, ahol muzulmán, katolikus, görög-ortodox és zsidó a kelet-európai történelem élő múzeumaként harmonikus egységet alkot. (Zsidón belül is spanyol eredetű és kulturájú szefárd, a középkori üldözések mentője, és német és magyar kulturájú askenázi; a modern gazdaság megalapozói.) Nincs még egy pontja Európának, ahol egy négyzetkilométeren belül ortodox bazilika, katolikus katedrális, muzulmán dzsámi és zsinagóga magasodik. A Monarchia eszméjét és valóságát itt lőtte le egy Gavrilo Princip nevű nacionalista szerb diák, s a revolveréből kilőtt gyilkos golyók - mint egy görög tragédiában - azóta is nyughatatlanul visszhangoznak, keringenek és pusztítanak a világban: hatványozottan mérszárrolva le vagy kergetve el szülőföldjükről milliókat.

A város - ahol többszörösen is elbukott a többnemzetiségű középhatalmiság eszméje - most még mélyebb, emberibb létezésforma jogosultságáért küzd.

A túlélési harcot nem, vagy nemcsak önmagukért vívják, hanem - ezt itt Magyarországon sajnos nem eléggé tudjuk - miértünk is. Azért a civilizációért, amely a sokszínűségben és a toleranciában érdekelt. Ha Szarajevó kiszenvedett és vérzett hulláját földarabolják - nemzetközien érzéstelenítő szentesítéssel -, akkor Szarajevó hullámérge tovább fog terjedni egész Európán. (Erre utaló foltok és erők már mindenhol kiütköztek szerte a térségben.) **EGÉSZ EURÓPA SZARAJEVÓVÁ VÁLHAT.** Visszasüllyedhet a törzsi kannibalizmus szintjére és a népvándorlás korába. Ez a folyamat már milliós nagyságban kezdetét is vette.

Kép és szöveg:
Kőbányai János

MHB IGAZGATÓSÁGOK BUDAPESTEN

VEZÉRIGAZGATÓSÁG

1054 Budapest, Szabadság tér 5-6.

tel: 269-2122

fax: 269-2245; 269-2315

DEVIZAFORGALMI IGAZGATÓSÁG

1131 Budapest, Pozsonyi út 77-79.

tel: 251-9564 • fax: 120-3614

SZÉCHENYI ISTVÁN IGAZGATÓSÁG

1061 Budapest, Anker köz 1-3.

tel: 268-0920 • fax: 153-2083

1. sz. fiók

1051 Budapest, Arany J. u. 20.

tel: 131-5948 • fax: 112-0862

2. sz. fiók

1052 Budapest, Gerlóczy u. 11.

tel: 266-6136, 266-7068

fax: 266-8024

3. sz. fiók

1062 Budapest, Nyugati tér 1-2.

tel: 132-0194 • fax: 132-1394

4. sz. fiók

1077 Budapest,

Wesselényi u. 61.

tel: 142-0789 • fax: 122-3847

5. sz. fiók

2030 Érd, Alispán u 8.

tel: 06-23/346-068

fax: 06-23/346-068

6. sz. fiók

1117 Budapest,

Móricz Zsigmond kört. 14.

tel: 166-6019 • fax: 185-0351

7. sz. fiók

1024 Budapest, Margit krt. 5/a

tel: 135-1138 • fax: 1 15-9028

8. sz. fiók

1053 Budapest, Szép u. 1/b

tel: 117-4819 • fax: 118-6421

9. sz. fiók

1092 Budapest, Ráday u. 23.

tel: 215-9447 • fax: 217-6279

10. sz. fiók

2600 Vác, Köztársaság útja 5.

tel: 06-27/314-346

fax: 06-27/314-958

11. sz. fiók /devizafiók/

1054 Budapest, Október 6. u. 5.

tel: 117-6667 • fax: 117-4571

13. sz. fiók

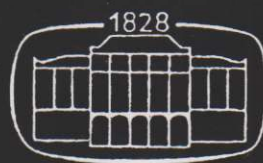
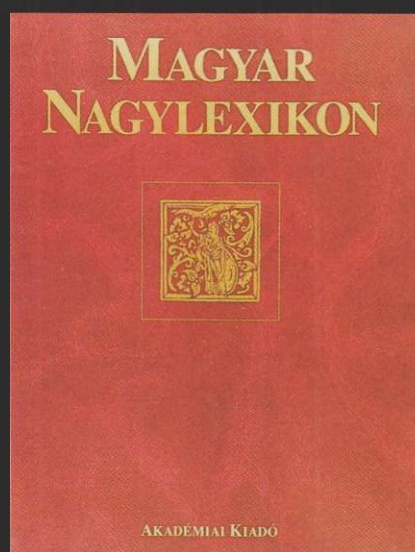
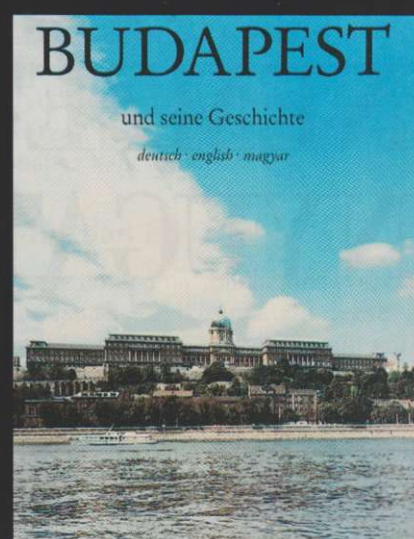
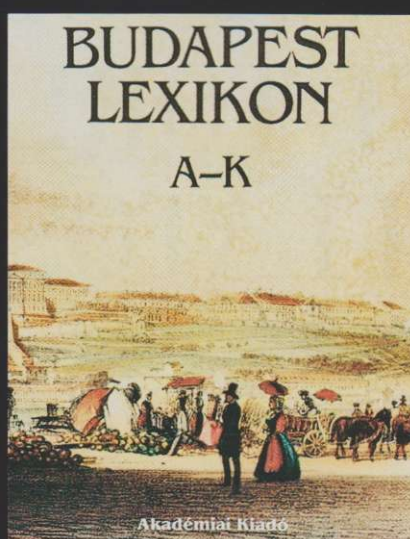
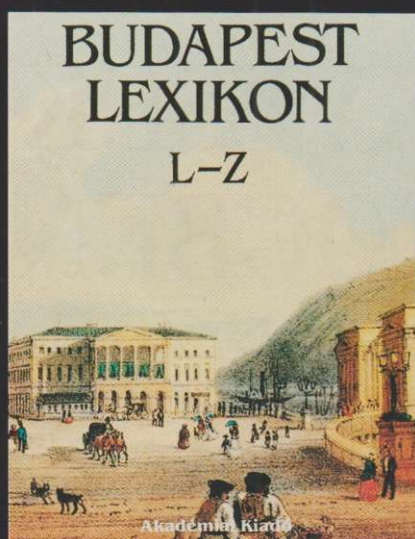
1061 Budapest, Anker köz. 1-3.

tel: 268-0920 • fax: 153-2083

MAGYAR HITEL BANK RT

AKADÉMIAI KIADÓ - BUDAPEST

A Akadémiai Kiadó könyvei megvásárolhatók az alábbi könyvesboltokban:

STÚDIUM Akadémiai Könyvesbolt
1052 Budapest, Váci n. 22.

MAGISZTER Akadémiai Könyvesbolt
1052 Budapest, Városház u. 1.

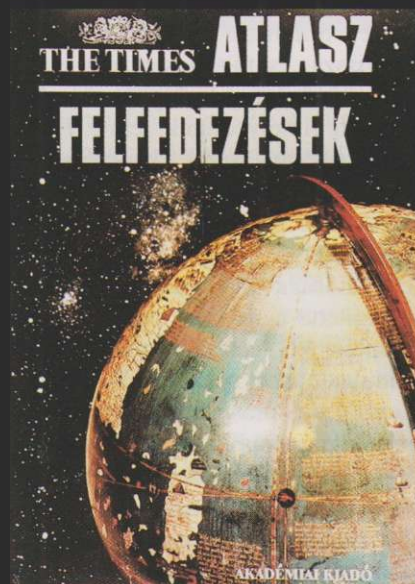
ACADEMIC BOOKSHOP
1052 Budapest, Gerlóczy u. 7.

FAMULUS Akadémiai Könyvesbolt
1137 Budapest, Újpesti rkp. 5.

BÁLINT SÁNDOR Akadémiai Könyvesbolt
6720 Szeged, Aradi vértanúk tere 8.

RÓNAY JÁCINT Akadémiai Könyvesbolt
9022 Győr, Széchenyi tér 7.

valamint megrendelhetők az alábbi címen:
Akadémiai Kiadó
Kereskedelmi Osztály
1519 Budapest, Pf. 245.

A DUNA-VÖLGYI NEMZETI TÖREKVVÉSEK NYUGATI LÁTÓSZÖGBEN

A nemzeti és nemzetiségi törekvések föllángolása kétségkívül a kommunizmus utáni korszak egyik legfontosabb fejleménye. Közelebbi elemzésben - amelyre magunk is kísérletet tettünk („A nacionalizmus órája”, *Valóság* 1992/8.) - e fejlemény mindenekelőtt sokszínűségével tűnik fel. Az elemző először is azzal a kérdéssel találja szembe magát, hogy egyetlen jelenségsoportról van-e szó vagy pedig többfélelőről. A nemzeti ébredéstől a kiszakadásig, a közösségi azonosság keresésétől a mások kirekesztéséig, a jogok követelésétől az etnikai háborúig az út nemcsak hosszú, hanem kacsakaringós is. Másfelől az is igaz, hogy a „jó nacionalizmust” a „rossztól” elkülöníteni korántsem egyszerű dolog; bármilyen tetszetős is az a közismert mondás, hogy a hazafi jogot véd, a nacionalista pedig jogot sért (Illyés Gyula), minden interetnikus konfliktusban az történik, hogy a jogomat *én* védem és a *másik* az, aki sérti.

Az egyes esetekből típusokat képezni sem könnyű. Hiszen valamilyen értelemben minden nemzeti törekvés megismételhetetlenül egyedi, mindegyikről elmondható, hogy öntörvényű, ami adott esetben azt is jelenti, hogy az általános elvek fennhatósága alól többé-kevésbé kicsúszik. A dolog lényege itt az, hogy minden egyes nemzet külön képlet, nemcsak történelmileg, hanem érvelési módja és hivatkozási rendszere szerint is. Pszichológiai-

lag és nyelvi szinten is ez alkotja a legfogasabb problémát: minden nacionalizmusban van egy jó adag kommunikációképtelenség - egyfajta autizmus és pontosan ez az, ami a nemzetközponti elmék számára oly nehézé teszi, hogy dialógusba lépjenek szomszédaik hasonlóan önmeghatározott eszmefuttatásaival.

E többszörös nehézségek ellenére sem szabad visszariadni attól a feladattól, hogy a posztkommunista kelet-európai társadalmak nemzeti törekvéseit összehasonlítva megpróbáljunk köztük párhuzamokat vonni. Hiszen már a legnaivabb megfigyelés is óhatatlanul azt a gyanút ébreszti, hogy a különbözőségek mögött nagyon sok közös vonás rejtőzik. Az alábbiakban ezekből a közös vonásokból fogunk próbálni kihámozni egyet és mást.

Az etnikum elsőbbsége

A kelet- és közép-európai nemzeti törekvések egyik legfeltűnőbb közös tulajdonsága, hogy uralkodik bennük az etnikai megkülönböztetés szelleme. Az etnikum itt a politikummal áll szemben. A politikai értelemben szerveződő nemzet olyan közösség, amely területi és történelmi alapokra épül, vagyis kiterjed mindazokra a népcsoportokra, amelyeket a történelem egy adott területen hozott össze; a politikailag szerveződő nemzet nem tesz különbséget faji eredet vagy nyelvjárás alapján néptárs és néptárs között. Ezzel szemben az etnikai nemzetfogalom közösségi szemléletében kitüntetett

helye van az eredetnek, a feltételezett vérvközségnek, illetve a kulturális (nyelvi, vallási) alapon meghatározott különbözőségeknek. A kultúra ebben az etnikai szemléletben inkább szétválaszt, mint összefog: csak aki beleszületett, vallhatja magáénak ezt a kultúrát, a származásilag idegen alkatilag van kizárva belőle, s közeledni hozzá legfeljebb valamilyen különös kegyelem révén képes. Az etnikai különbségtévesztés szellemének első következménye az, hogy szétválasztja és szembeállítja egymással egy adott terület különböző eredetű népcsoportjait. A szétválasztást versengés, rosszabb esetben háborúskodás követi. A jelenség más kontinenseken is jól ismert, Közép- és Kelet-Európa esete csupán abban sajátos, hogy a népcsoportok szeretik magukat külön nemzetnek tekinteni még akkor is, amikor soha nem alkottak különálló politikai közösséget, és nincsen mögöttük elkülönülő állami múlt sem.

Ez a történet a 19. századba nyúlik vissza, és túlságosan közismert ahhoz, semhogy szükséges volna ehelyütt elmélyednünk benne. Hadd szorítkozzam ezzel kapcsolatban egyetlen megjegyzésre. A közhiedelemmel ellentétben a szovjet rendszer, illetve Moszkva ideológiai fennhatósága nemcsak hogy nem gyengítette a nemzet etnokulturális szemléletét, hanem egyenesen új lendületet adott neki. Ebből a szempontból a fontos nem az, hogy mi volt a marxista teória, hanem az, hogy miként működött a szovjet típusú politikai rendszer. A politikum elvi alapjai köztudomásúan nemzetén kívüliek és nemzet felettiék vol-

tak. De pontosan ebből kifolyólag, ha nemzetről esett szó, és amennyiben ennek valamilyen helyet kellett adni a társadalmi szemléletben, az nem jelenthetett mást és többet, mint nyelvet és népszokásokat. A politikum síkján nem volt hely a nemzet számára. A szocializmus gyermekei már az iskolapadban megtanulták, hogy a nemzet csak forma, amelyet valahol a kulturális különbözőségek vidékén kell keresni, sehol másutt. Vélhető, hogy a kommunizmus utáni korszak nemzeti fejleményei nem egészen függetlenek ettől az előzménytől.

Talán másképp alakul a helyzet, ha a kommunista politikai rendszert valódi demokratikus forradalmak döntenek meg. Ebben az esetben ugyanis a forradalom - mint 1956 Magyarországon - a szó valódi értelmében *politikai* közösségeket teremtett volna, és a közösségek tagjait, illetve részeit cselekvésben kiforrott demokratikus élmények kapcsolnák össze. Ilyen előzmények híján azonban a kommunizmus összeomlása - még ott is, ahol volt némi tömegmozgás, mint például Kelet-Németországban, Csehországban vagy Romániában - inkább politikai

vákuumot teremtett, mint összekapcsoló politikai élményt. (A keletnémetek esetében azért, mert az ő államuk eltűnt.) A politikai vákuumot pedig szinte mindenütt megtöltötte az az egyetlen közösségi érzés, amelyet a kommunizmus hátrahagyott: az, amely a nemzet főntebb körvonalazott etnokulturális fogalmához kapcsolódik.

Múltban élés

Az etnikai nacionalizmus beszédmódjának egyik uralkodó jegye a múltba való visszatérés, a múlt görcsös emlegetése. Ennek az emlegetésnek azonban nem sok köze van a történelem valós tényeihez. A Dunavölgyi és kelet-európai nacionalizmus egy olyan mitikus múltba szeret menekülni, amelyből gondosan ki van küszöbölve mindaz, ami e múltban zavaró vagy kellemetlen lehetne.

A példák itt sorakoznak a szemünk előtt. A krajainai szerbek például azzal igazolták a horvát államtól való elkülönülésüket, hogy erre vonatkozó jogukat ők még a 17. század végén I. Lipót császártól nyerték el. Még messzebbre megy a szlovák ősiség, amely a magyar betörés előtti Nagymorva Birodalomtól eredezteti magát. A román történelemszemléletnek továbbra is sarkalatos elve az, hogy a térségben az ősnép a román, és hozzá képest mindenki más betolakodó. Ezeknek a hivatkozásoknak olyan nagy az indulati töltésük, hogy tárgyszerű vitának nem is igen vethetők alá. Ebből persze az is következik, hogy a kritikai beállítottságú értelmiség vagy - ahol ilyesmi van - a tudományos történetírás többnyire hadilábon áll a nemzeti múlt hivatalos ápolóival.

A múltnak ez a romantikus kiszínezése nyilvánvaló társadalmi szükségletet elégít ki. Megalázott és letiport kisnemzetek így próbálnak megbirkózni mindazzal, ami történetükben kellemetlen, fájdalmas, szánalmas, mindazzal, ami veszélyeztethetné az önbecsülést. A nemzet múltja dicsőséges és példás; ami benne rossz, azt idegenek követték el. Mint történetírás, a nem-

zetközpontú mítoszteremtés természetesen nem igen adható el a határokon túl. Viszont azon innen lehet közösségi kielégülés forrása. Azt a meggyőződést ápolja, hogy a nemzet, melynek nevében beszél, senkinél sem alábbvaló, s legalább olyan értékes bástyája az európai kultúrának, mint akármelyik szomszédos vagy nyugati nemzet.

Bűnbakkeresés

Ha szabad még egy lépéssel továbbszárítani a történelmi mélylélekelemzésben, akkor hadd ejtsünk itt egy-két szót a kelet-közép-európai nemzeti érzés egy nagyon fontos sajátosságáról, mely nem más, mint a megsemmisüléstől való félelem. Leginkább a költészetből világlik ki, s már sok szerző által megállapítást nyert, hogy a kelet-közép-európai nemzeteket egyfajta tragikus világszemlélet rokonítja egymással. Mindannyian félnek a nemzethaláltól, erről sokat is beszélnek, s kritikus helyzetekben úgy viselkednek, mintha a nemzeti közösség megsemmisülése közvetlen, küszöbön álló veszély volna. Ennek a félelem-

nek természetesen megvannak a valós okai: tulajdonképpen Kelet-Közép-Európa egyik nemzete sem rendelkezik megszakítatlan történelmi múlttal - pontosabban államisággal -, valamennyien átmentek olyan rövidebb-hosszabb korszakokon, amikor népességük, nyelvük és kultúrájuk fennmaradása forgott kockán. Ebből a szempontból éles különbség van Európa két részének történelmi fejlődése között (nyugaton ugyanis a ma fennálló államnemzetek hosszú és megszakítatlan múltra tekinthetnek vissza). Más szóval a nemzet halálfélelme mögött a sebezhetőség reális érzete húzódik meg; a tegnapi és mai nyugtalanságokban keserves pusztítások és hosszantartó megaláztatások emléke kísért. Ez az érzékenység állandóan résen van, és talán az agresszivitások is egy és más ide vezethető vissza.

Ebből tulajdonképpen pozitív következmények is adódhatnak. Mármost akkor, ha a térségben végre senkit nem fenyegetne a megsemmisülés veszedelme, s ennek tudatában az érintett népközösségek (ebbe a

fontosabb kisebbségi csoportok is beletartoznak) végre félelem nélkül szembenézhetnének a múltjukkal. Vagyis nemcsak úgy, hogy abból valamilyen aktuális ügühöz érveket kovácsoljanak. Sajnos itt még nem tartunk, és a jugoszláviai háború jelenlegi állása szerint egyhamar nem is fogunk tartani.

Az örökölt reflexeknek megfelelően Kelet-Közép-Európa valamennyi nációja - kivétel nélkül valamennyi - úgy tekint magára, mint a viszontagságos történelem állandó és kitérítetett áldozatára. Ez magában véve még csak baj sem volna, ha ez az érzés valamilyen „áldozati közösségbe” fogná össze a térséget. De mint tudjuk, nem így van. A tragédiát ugyanis mindegyik nemzeti történetírás másutt látja és másképp közelíti meg, mint a többi sorstárs nemzet. Ami az egyik nép számára dicsőség és büszkeség forrása, a másik szemében a tragédia kezdete vagy elszenvedett galádságok példatára. A szomszédal való megbékélést különösen nehezíti, hogy ugyanazon terület története egymással viszálykodó államiságok története.

s mára is kiható érvénye van annak, hogy kinek van/volt igaza ebben a viszályban. Ebből aztán az következik, hogy a szomszéd úgyszólván sohasem ugyanannak a szerencsétlenségnek az áldozata, nem társ a

bajban, hanem ellenkezőleg, a baj okozója, az „én nemzetemet” sújtó balsors felelőse, cinkosa. A Jó és a Rossz örök küzdelmében a másik mindig az ellentétes oldalon áll, a Rossz hullámai miatta (is) csapnak

össze a fejünk fölött, és ezért szinte természetes, hogy a Jó védelmében vele is le kell számolni. Ha másként nem, gondolatban.

Az „egyedül vagyunk” szindrómája

A nemzethalál félelmi és védekező reflexei szinte automatikusan az „egyedül vagyunk” öntetszergéséhez vezetnek, egyfajta nemzeti szolipszizmushoz, amely lehetetlenné teszi az államiság föderatív vagy más hasonló alapokon való megosztását más népekkel. A szovjet világ-hatalom leomlása utáni diadalmámban a térség minden nemzete és népe - még a legkisebb is - saját egyediségének kultuszában él. és úgy tesz, mintha egymagában is létezhetne. Ennek egyenes következménye a korábbi föderális, konföderális vagy hasonló kapcsolatok felbontása. Magától értetődik, hogy a kommunista hatalmi szerkezet összeomlása után minden államközi kapcsolat felülvizsgálatra, sőt újszerződésre szorult. De ami a térség vonatkozó államaiban végbement, nem az újratárgyalás alapjáról indult el, hanem abból az elgondolásból, hogy a közös államiság szükségképpen elidegeníthető. Vagy önálló államiság lesz, vagy nemzethalál.

A magában való létezés gyakorlatilag tehát azt jelenti, hogy ma térségünk valamennyi népe állami önállóságra, különállásra és teljes szuverenitásra törekszik. A folyamat először is azokat a népeket érintette, amelyek múltjukban valamikor már rendelkeztek saját államisággal (horvátok, szlovákok, grúzok stb.). Egy második lépcsőben az államiság követelése olyan közösségekre is kiterjedt, amelyeknek soha nem volt önálló állami múltja (gagauzok, oszétek, macedónok stb.). Az európai államközösség nem kevés felindulással figyelte ezt a konfliktusokkal terhes folyamatot. Minden jel szerint azonban lehetetlenség a nemzeti önrendelkezés követelését a történelmi múltra való hivatkozással, elvi okokból vagy akár gyakorlati szempontok alapján megkérdőjelezni. A húsz-

Beszélgetés Ralf

dik század utolsó éveit úgy látszik az jellemzi, hogy semmilyen szuverenitási törekvésre nem lehet jogi érveléssel vagy hatalmi szóval nemet mondani, ha egyszer úgy van, hogy az önállóságot követelő népcsoport etnikai és kulturális szempontból mindenki mástól különbözőnek tekinti magát.

Szkeptikusabb elmék számára az önrendelkezés wilsoni programja már 1918-ban is a kör négyesítésének tűnt, tekintettel arra, hogy nép és nemzet között nincsen szigorúan megvonható határ. A kihívás most hatványozottan jelentkezik, csak éppen ezúttal nem a kontinens nyugati, hanem keleti oldalán. A kihívás mindenekelőtt Kelet-Közép-Európa állami újraszervezését érinti. A kérdés csak az, hogy nem lesz-e a továbbiakban kihatással a nagyobb Európa - azaz Nyugat-Európa - államközi viszonyaira is. Elvégre önrendelkezésre vágó, de önálló államisággal nem rendelkező népcsoportok Európának nemcsak a keleti, hanem a nyugati részén is vannak. Erre a kérdésre még korai választ keresni.

Konklúzió helyett

A szemünk előtt fölpörgő etnikai nacionalizmusnak elképzelhető-e pozitív és nemcsak tragikus kimenetele is? Vagy pedig Kelet-Európa minden népére előbb vagy utóbb az a kegyetlen végzet leselkedik, amely a Kaukázus és a volt Jugoszlávia fölött már elhatalmasodott?

Nem lehet kizárni, hogy ez a végzet mások fölött is diadalmaskodik. De az is lehet, hogy a nemzeti szolipszizmus végzetes folyamata még megállítható. Ehhez tulajdonképpen elég volna, hogy az érdekelt népközösségek és kormányok végre szembenézzenek jelenlegi törekvéseik elkerülhetetlen következményeivel. A történelemben a józan megfontolás ugyan nem mindig úr, próbáljuk meg mégis fölvezetni azokat a következtetéseket, amelyeket az adott helyzetben a józan ész sugall.

Első pont: Ideje, hogy végre mindenki tudomásul vegye, hogy a politikai és az etnikai határok

egybeesése elérhetetlen és ennél fogva veszedelmes cél. Azok a ritka esetek, ahol az egybeesés megvan, nem igazolják az elv általánosítását, annál is kevésbé, mert ez aligha volna másként megvalósítható, mint szörnyűséges népességcserék árán.

Második pont: így vagy úgy valamennyi kelet-közép-európai állam vegyes népességre épül, amelyben egy többségi nemzet számos kisebbséggel kell hogy megossa a közös hazát. Másfelől az is tény, hogy a szóban forgó kisebbségeknek politikailag is, kulturálisan is nehezükre esik hasonlítani az uralkodó többséghez. Ebből következik, hogy térségünkben csak azok az államok lesznek életképesek, amelyek elismerik nemzetközösségi jellegüket, és az együttélést úgy szervezik meg, hogy minden kisebbség rendelkezék annyi autonómiával, amennyi otthonossá és élhetővé teszi a helyzetét.

Harmadik pont: Itt az ideje, hogy vonást húzzunk a múlt számlája alá, vagyis hogy kölcsönösen töröljük azokat az adósságokat, amelyeket a múlt örökölt hagyott, és amelyeknek a visszaperlése megmérgezi a szomszéd népek együttélését. Magától értetődik, hogy a múltat senki sem tudja meg nem történné tenni, a népek épp oly kevésbé, mint az egyedek. De mind a népeknek, mind az egyedeknek módjuk van arra, hogy felfülemelkedjenek sérelmeiken, és berendezkedjenek a jelenidő realitásaira. Ehhez elég volna annyi, hogy a bennünket ért igazságtalanságokat, ha el nem is felejtjük, de leírjuk, mert tudomásul vesszük, hogy a történelemnek nem mi voltunk az egyedüli áldozatai.

Negyedik és utolsó pont: A legfontosabb dolog, amiről a térség népeinek le kell szokniuk, az, hogy a másiktól folyton-folyvást féljenek, hogy a szomszédban lássák az első számú ellenséget, szerencsétlenségük legnagyobb okát. Megszabadulni a félelemtől: ez természetesen hatalmas és korántsem új célkitűzés, amely egészen sohasem fog megvalósulni, de annyit megérdemel, hogy próbálkozzunk vele. ■

BARÁT JÓZSEF *Kelet-Közép-Európa 1989-es forradalmi idején mindenki úgy gondolta, hogy a nyugati segítség a térség átalakulásának egyik fontos tényezője lesz. Nem így történt, sőt Kelet- és Nyugat-Európa között még hosszadalmas és kínos kereskedelmi háború is kibontakozott. Mit gondol, számíthatunk-e változásra?*

RALF DAHRENDORF *Ön azt mondja, hogy mindenki számított a nyugati segítségre. Nos, lehetséges, hogy Magyarországon vagy Lengyelországban sokan bíztak abban, hogy az Európai Közösség áldozatkész lesz, ám én magam például egyáltalán nem mondhatom, hogy ilyesmire számítottam volna. Akkoriban ugyanis még az sem volt nyilvánvaló, hogy a segítségnek milyen formái lehetnek egyáltalán eredményesek. Én például úgy érveltem, hogy a nyugati segítség túlságosan is kipárnázhatja, túlságosan is megkönnyítheti az elkerülhetetlen utat a siralom völgyén keresztül, nem láttam át, hogy miféle célokat érhetnének el a segélyprogramok.*

Ezen túl azt is tudni kell, hogy az Európai Közösség mindig is nagymértékben protekcionista, elzárkózó szervezet volt. Az is maradt. Aki bent van, annak számítanak az érdekei. Aki kint szorult, annak viszont a legkevésbé sem. Nagyon sajnálatos, hogy Lengyelországnak és Magyarországnak, Csehországnak és Szlovákiának keserű, fájdalmas tapasztalatok sorában kellett ezt megtanulnia. Lehet, hogy valamelyikünknek figyelmeztetnünk kellett volna önmagunkat, hogy maximum együttérzésre számíthatunk, együttműködésre nemigen. Ha valami mindig is távol állt az Európai Közösségtől, az a nagylelkűség. Ennek a szervezet-

Ralf Dahrendorf az oxfordi St Anthony's College igazgatója

TÁRSADALOMBAN BÍZOM

Dahrendorffal

nek az egyik leglényegesebb alapelve az, hogy a tagállamok érdekeit védje mindazokkal szemben, akik nem tagjai a nyugat-európai közösségnek. És ez fokozottan vonatkozik azokra a támogatott gazdasági ágakra, a textil- és acéliparra, illetve a mezőgazdaságra, amelyek dominánsak lehetnének Magyarországon kivételében. Az önök fájdalmas tapasztalata olyan tapasztalat, amelyet a múltban már sokan megszereztek. Önöket talán csak azért lephette meg a felismerés, mert abban az illúzióban éltek, hogy korábban az elzárkózás oka politikai volt, és abban reménykedtek, hogy ha a politikai helyzet megváltozik, az elzárkózásnak is vége lesz.

Ám mindez nem kell hogy elkedvetlenítse önöket. A külső segítség ugyanis sohasem volt és sohasem lesz a társadalmi és gazdasági fejlődés alapja egyetlen új demokráciában sem.

B. J. *Lehetséges. De nem találja-e abszurdnak, hogy a társulási szerződések kvótái valójában inkább lezártak sorompókat, mintsem hogy felnyitották volna azokat?*

R. D. De ez abszurd. Abszurd és szégyenletes. Én magam is szégyellem magam miattuk. Szégyellem, hogy egy olyan közösséghez tartozom, amely ilyen álszent módon viselkedik. Mindenesetre azzal viszont vigasztalódhatnak, hogy akkor, amikor önök bejutnak a protekcionista Európa birodalmába, amikor már a kapukon belül lesznek, akkor a sorompók majd Magyarországot is védik, mondjuk, Románia ellen. Hadd mondjak el még valamit: azóta, hogy megírtam Közép- és Kelet-Európáról szóló könyvem, a *Reflexiók az európai forradalmakra* címűt, alapjában megváltozott a véleményem a visegrádi államokkal kapcsolatban, és ma már úgy vélem, hogy Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia a le-

hető leghamarabb felvételt kell hogy nyerjen az Európai Közösségbe. Mondjuk, holnap. Az átalakulási folyamatnak most ugyanis sokkal nagyobb esélye van a sikerre, ha az a Közösségen belül zajlik le, mint ha annak keretein kívül.

B. J. *A közelmúltban a magyar külügyminiszter, Jeszenszky Géza úgy nyilatkozott, hogy Nyugat-Európának esélye volt arra, hogy saját határait kiterjessze messze keletre, ám ezt az esélyt el lehet veszíteni. Kérdés persze, hogy Nyugat-Európa valójában ki akarta-e terjeszteni saját határait, és ha igen, akkor milyen messzire.*

R. D. Ez egyike azoknak a kérdéseknek, amelyről éles viták folynak mostanában. Szinte minden szakértő másként vélekedik erről. Én magam például határozottan úgy gondolom, hogy Oroszország nem tartozik az európai népek közösségébe, és nagyon nehéz lenne elképzelnem a pillanatot, amikor Ukrajna vagy Fehér-Oroszország csatlakozik a Közös Piachoz. Éppoly biztos vagyok abban, hogy ezeknek az országoknak még kívül kell maradniuk, mint amennyire meggyőződésem, hogy Magyarországnak, Lengyelországnak, Csehországnak és Szlovákiának viszont csatlakoznia kell. Magam talán még Szlovéniát is ehhez a csoporthoz sorolnám.

B. J. *A rendszerváltás idején, 1989-90-ben Magyarországot általában úgy emlegették, mint azt az országot, amely a reformok útján a legnagyobb sikereket érte el. Mostanában viszont a szakértők álláspontja mintha megváltozott volna, és egyre többen vélekednek úgy, hogy Lengyelország vagy Csehország megelőzte Magyarországot. Mi és mikor változott meg?*

R. D. Én azt gondolom, hogy valószínűleg mindig is csak az önök, magyarok illúziója volt az, hogy vezetnek, aminek alapján véve csak egy tényező tekintetében volt némi alapja. Ez pedig az volt,

hogy bizonyos gazdasági reformok már a Kádár-rezsim idején megkezdődtek. Hasonló módon, ahogy Spanyolországban bizonyos reformok megkezdődtek már a Franco-érában. Én azonban nem hiszem, hogy a különbség jelentős volna. Azt viszont igenis fontos látnunk, hogy Kelet- és Közép-Európa különböző országainak - mint ahogy Nyugat-Európa különböző országainak is - különböznek a hagyományai, különbözik a politikai és gazdasági kultúrájuk, így különböző utat kell bejárniuk, hogy céljait elérhessék. Lengyelországban például szerintem bámulatra méltóan következetes gazdaságpolitikát valósítottak meg. Annak ellenére, hogy a kormányok elég gyakran váltogatták egymást, a Balcerowicz-reformok mindvégig érvényben maradtak. Korántsem véletlen, hogy egyedül a lengyel zloty vált igen gyorsan valóban konvertibilis valutává. Azt gondolom tehát, hogy Lengyelország az egyetlen olyan kelet-közép-európai állam, amely már valóban kifelé tart az általam képletesen gyakran emlegetett siralomvölgyből, legalábbis a gazdasági makrostatisztika adatai szerint. Csehország igen erős német befolyást élvez vagy szenved el - nézőpont kérdése, hogyan fogalmazunk -, ténykérdés viszont, hogy a német gazdasági befolyás zónájába tartozik. Gazdasági szempontból ez mindenképpen a korábinál sokkal gyorsabb fejlődést tesz lehetővé, és nem is elsősorban annak a gyors privatizációs programnak köszönhetően, amelyet gyakran dicsérnek, hanem azért, mert a német tőke felismerte, hogy Csehországban a béreket könnyebb alacsonyan tartani, mint a német keleti tartományokban, így a befektetések is gyorsabban térülhetnek meg. Magyarország ereje egészen másban van. Éppen ennek felismerése érdekében fontos látni

a kulturális háttér különbségeit. Magyarország a térség egyéb országaival összehasonlítva meglepően erős civil társadalmat mondhat magáénak, sőt mint Olaszországban, civil gazdaságról is beszélhetünk. Az emberek saját kezdeményezésük alapján a lehető legleleményesebb módon cselekszenek, vállalkozásokat hoznak létre, és ehhez nincs szükségük az állam segítségére. Azt hiszem, éppen ebben rejlik Magyarország ereje. A helyzet abban is hasonlít az olaszországihoz, hogy az egyes emberek helyzete valahogy ott is mindig jobb, mint az az általános makrogazdasági adatokból következne. Azt gondolom tehát, hogy Magyarország gazdasági kultúrájában valójában sokkal közelebb áll az olasz modellhez, mint például Csehországhoz.

B. J. *Mit gondol ön a magyar politikai helyzetről, az MDF küzdelméről a Csurka-jelenséggel? Hogyan értékeli az esetleg újraéledő nacionalizmus esélyeit?*

R. D. Ez utóbbi engem valóban nagyon nyugtalanít, és amikor lehetőségem volt arra, hogy találkozam a magyar miniszterelnökkel, fontosnak is tartottam, hogy megkérdezzem arról: mire gondolt, amikor 15 millió magyar miniszterelnökének nevezte magát. Ő ezt azzal magyarázta, hogy a határon túl élő magyarok érdekeit manapság valójában senki más nem védi, tehát neki ezt a nyilatkozat meg kellett tennie. A magyar kisebbségek helyzete valóban Európa egyik nyugtalanító jelensége, amely engem azért is foglalkoztat, mert hiszek azoknak az országoknak az életképességében, amelyekben különböző etnikai és kulturális csoportok együtt élnek a közös jogkeretei között mint egyazon állam egyenlő jogokkal rendelkező állampolgárai. Ami a belső helyzetet illeti, számomra nagyon sajnálatosnak tűnne annak romlása. Magyarország ugyanis az új demokráciák között az egyetlen, amelynek egyszerre van a szó igazi értelmében komolyan vehető kormánypártja és a szó igazi értelmében komolyan vehető ellenzéke. Ebben az értelemben tehát Magyarország az egyetlen igazi demokrácia a térség-

ben. Ez az, ami oldódni, omladozni látszik. Én azt remélem, hogy a magyarországi politikai pártok átalakulása - ami teljesen normális jelenség, hiszen a pártok Európaszerte átalakulnak - mégsem jelenti majd a demokratizmus leépülését, már most, az újonnan megszerzett szabadság korai szakaszában. Ismétlem, én bízom a magyar civil társadalom erejében, amely egyedülálló a térségben, legalábbis abban, amit én néha a polgári társadalom alkotó káoszának nevezek, ebben Magyarország előrébb jár, mint a többiek.

B. J. *Mit gondol ön a politikai baloldal esélyeiről Kelet-Közép-Európában? Manapság sok szó esik az úgynevezett „litván-szindrómáról”, azaz arról, hogy az emberek az átmenet nehézségeitől megrettenve visszaszavazhatják a hatalomba a reformkommunistákat.*

R. D. Nos, hadd mondjak egy nagyon kemény dolgot és egy kevésbé keményet. A kemény dolog az, hogy ha embereket nem börtönöznek be politikai nézeteik miatt, ha nem tiltják meg, hogy beszéljenek, hogy hirdessék nézeteiket, hogy politikai szervezeteket hozzanak létre, mindig lesznek, akik rájönnek, hogy a tekintélyuralmi rendszerek működtetése egyszerűbb, könnyebb. Én liberális vagyok, és abban az életmódban hiszek, amely nem könnyű, viszont előre, a haladás felé vezet és nem máshová. A könnyű megoldások keresése nagyon rossz kritérium egy szabad társadalom számára. A társadalomnak nem arra van szüksége, hogy a dolgok leegyszerűsődjenek, hanem távlatokra, az alkalmazkodás, a változás esélyeinek fenntartására van szüksége. Az viszont igaz, hogy Kelet- és Közép-Európa új demokráciái egy olyan időszakban kezdték meg a demokratikus átalakításokat, amikor a hagyományos politikai szervezetek elveszítették hagyományos társadalmi bázisukat, méghozzá Európában mindenütt. Semmi csoda nincs abban, ha a pártok Magyarországon nem találják hagyományos szavazóikat, ha azokat Franciaországban is elveszítették. Összeurópai vagy méginkább vi-

lágjelenség, hogy nincs többé az a munkásosztály, amely jogainak érvényesítését szervezett akciókkal követelné, mint ahogy nem létezik az a polgárság sem, amely privilégiumát osztályalapokon próbálná fenntartani. A közélet manapság sokkal bonyolultabb, sokkal töredezettebb. És ez így van nemcsak Lengyelországban, de Olaszországban is, és ugyanígy meg fognak erről bizonyosodni a következő választások idején Magyarországon, mint Németországban vagy Ausztriában. Ezt az állapotot nagyon nehéz kezelni.

A múltat azonban már senki sem tudja visszahozni. Azok sem, akiket reformkommunistaként emlegetnek. Bizonyos értelemben mindnyájan a ködben tapogatózunk manapság. Hogy a kérdésre válaszoljak, a „litván-szindróma” aligha létezik. A régi baloldal minden esélyét elveszítette, az új reformista politika pedig még nem határozta meg önmagát.

B. J. *Hallott-e ön a magyarországi médiaháborúról, és ha hallott, hogyan vélekedik arról?*

R. D. Igen, hallottam róla, és azt gondolom, hogy azok a kormányok, amelyek nem tűrik a rádió és televízió függetlenségét, amelyek saját céljaik szolgálatába akarják a tömegkommunikációs eszközöket állítani, nagy árat fizetnek érte, mert a szabadságjogokat sértik meg. Igen nagy hibát követnek el. Igen, hallottam arról, mi történik, és nagy sajnálattal vettem tudomásul.

B. J. *Minden nehézség ellenére – ha jól értem – ön mégis bizakodással tekint Magyarországra, annak társadalmát nyitott társadalomnak tekinti.*

R. D. Nézze, Magyarország mindig is tele volt aktív és intelligens, gondolkodó emberekkel. Olyan emberekkel, akik nem féltek kimondani azt, amit gondoltak. Olyan emberekkel, akik nem féltek cselekedni. Ha az ország nem fogja mindannyiukat külföldre kényszeríteni - és az egész világ már így is tele van intelligens magyarokkal akkor semmi okát nem látom, miért ne őrizhetnék meg a nyitott társadalmat.

Barát József

VÁLTOZÓ IDŐJÁRÁS KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Beszélgetés Fejtő Ferencsel Budapesten

Módos Péter: Mint e tájék egyik legjobb ismerőjének, mi a véleménye a mostani Közép-Kelet Európáról?

Fejtő Ferenc: Úgy mondhatnám, változó időjárás van itt Közép-Európában és itt Magyarországon is. Mikor pedig ilyen változó az időjárás, rugékonynan kell viselkedni mindenkinek, fel kell készülni, hogy melege hideg, hidegre meleg jön, s hogy az ember alkalmazkodjék és átöltözzék. A jelen pillanatban úgy látom, hogy annak a szoros közép-európai együttműködésnek, amelynek kezdettől híve voltam, az utóbbi hónapok történése nem kedvezett különösebben. Inkább a nézeteltérések, a különbségek jutottak kifejezésre például a Közép-európai Kezdeményezés legutóbbi, Budapesten tartott tanácskozásán, amit annál sajnálatosabbnak tartok, mert szerintem a közép-európai együttműködés fontossága, sőt sürgőssége az utóbbi időkből nemhogy csökkent volna, hanem megnőtt, annál is inkább, mivel Nyugat-Európában és az Eu-

rópai Közösségben sincs pillanatnyilag jó időjárás, az ellentétek erősödtek. A gazdasági válság több jelentékeny államot sújt, még Németországot sem kerülte el, mint ahogy az elképzelhető volt, és ennek következtében az Európai Közösséghez való csatlakozás lehetősége is kicsit megnehezedett. Ez nem változtat azon, ebben az átmeneti időben sem, hogy a perspektíva, a prioritás Közép-Európa számára továbbra is az Európához való csatlakozás. De a közbeeső időben fontos volna minél előbb kiküszöbölni azokat az akadályokat, azokat a nehézségeket, amelyek felmerültek, mondjuk, Magyarország és Csehország között. Magyarország és Lengyelország között a dolgok, azt hiszem, jól folynak, de az, hogy visegrádi háromból négy lett, tehát Szlovákia különválása ugyancsak akadályokat hozott az együttműködés útjába. Azt tartom kívánatosnak, hogy a magyar külpolitika minden tőle telhetőt megtegyen, és immár a négyek között az együttműködésnek,

az ellentétek kiküszöbölésének a szószólója és előmozdítója legyen.

M. P. A Ballardur-terv, amelyet mi nem ismerünk részletesen, tartalmaz vajon új elemeket a francia külpolitikában?

F. F. Azt hiszem, igen, mert lényegében elő akarja mozdítani ennek az egyesülésnek a folyamatát, segíteni akar benne, szóval szorosabbra akarja fogni a kapcsolatokat a nyugati, a közép-európai és a kelet-európai komponens között. Úgyhogy, azt hiszem, nem szükségtelen, hogy az eddig is meglévő intézményes keretek közé még egy újabb kapcsolatrendszer beépüljön. De hát erről nem tudok részletesen beszélni, mert nekem sincsenek információim a terv tulajdonképpeni tartalmáról. Csak az irányzat látható: Franciaország bele akar kapcsolódni, pozitív részt akar venni ebben az európai egyesülési folyamatban. A Közép-európai Kezdeményezés az olaszoktól indult ki, s azt is tudjuk, hogy Németország döntő szerepet játszik Közép-Európában, már a földrajzi szomszédság

és a történelmi hagyományok miatt is. De Franciaország itt akar lenni. Franciaország részt akar venni ebben a munkában, és a Balladur-terv azt jelzi, hogy aktívabban, mint eddig. És azt hiszem, ennek csak örülni lehet.

M. P. Tehát ez kedvező lehet Magyarországnak számára.

F. F. Ez Magyarországnak csak kedvező lehet. Franciaország Közép-Európához való viszonyában bizonyos változások történtek, és éppen Magyarországot illetően. A háború előtt, mint tudjuk, Franciaország elsősorban a kisantra támaszkodott, a Jugoszláviával, Romániával, Csehszlovákiával való kapcsolatoknak volt prioritása, és Magyarországot történeténél, helyzeténél fogva revizionista államnak könyvelték el. Ez a megítélés most megszűnt. Magyarország legalábbis arra számíthat, hogy szomszédjaival egyenlőképpen ítélik meg a helyzetét és a politikáját, ami természetesen a magyar politikától, a bel- és külpolitikától is függ, de a két ország vezető államférfiainak kölcsönös látogatásai és azok eredményei szemlátomást megengedik, hogy konstatáljuk a javulást a francia-magyar viszonylatban.

M. P. Mit tart Magyarországnak nyugati megítéléséről, általában Közép-Európa megítéléséről, mit gondolnak Nyugat-Európában erről a térségről? És a mi kulturális tevékenységünk - zene, irodalom, film, színház, mondjuk, az Európai Utas a sor végén - segíthet-e valamit a kapcsolatok erősítésében?

F. F. Azt hiszem, igen. Ami például a kulturális kapcsolatokat illeti, azok 1989 óta nagyon-nagyon megerősödtek, az egyetemek közötti kapcsolatok, a Tudományos Akadémia, a tudományos kutatóintézetek kapcsolatrendszer, hiszen elég a magyar lapokat olvasni, hogy lássa az ember, Budapest is egy fontos európai központtá vált. Egymás után tartják itt a fontos nemzetközi, európai, sőt a távolabbi nemzetközi konferenciákat. S amerre járok Franciaországban az egyetemeken az előadásokon mindig találkozom magyarokkal, ösz-

töndíjasokkal vagy látogatókkal, meghívott egyetemi emberekkel és tanárokkal. Ami például az irodalmat vagy a zeneművészetet illeti, folyton koncerteznek Franciaországban magyarok, szólisták is, kórusok is, színházak vannak meghíva stb. Szóval ilyen erős kulturális kapcsolatok soha nem léteztek, mint amelyek kifejlődésben vannak. Ha arról van szó, hogy Magyarországról kedvező kép alakuljon ki a Nyugaton, ehhez ezek a kiépülő kapcsolatrendszer már is nagyon hozzájárultak. Ezt külön is hangsúlyozni akarom, most, amikor olvasom a lapokban, hogy Magyarországnak nyugaton kialakuló képének megjavítására újabb intézmények felállításáról van szó. Magyarországnak, mióta élek, azt hiszem, ilyen jó képe még nem volt - stabilitása miatt, amiatt, hogy a rendszerváltozást békésen hajtották végre, összehasonlítva a szomszéd országokkal, a jugoszláv térséggel vagy akár Romániával is. Csak kedvező kép alakulhatott ki róla. De ezt a kedvező képet nem is kellett mesterséges propagandával előállítani, ez abból adódik, hogy aki idejön külföldi, és tájékozódik, azt látja, hogy minden nehézség ellenére az ország működik. Az ország működőképes, és minden nehézség ellenére a vállalkozó szellem kezd megélni, az átmenet óriási nehézségeit a lakosság mindaddig rendkívül nagy türelemmel viselte el, és a külföldet kevésbé érdeklik a belpolitikai problémák és viszálykodások és azok néha eldurvuló hangja. Legalábbis ezek a jelenségek nem öltöttek olyan mértéket, hogy a magyar népnek komolyan ártathatnának.

M. P. Ezt örömmel hallok, mint ahogy tavaly decemberben is nagy örömmel hallottuk Párizsban a bizakodó véleményét Magyarországról, és úgy tűnik, hogy az események nem cáfoltak rá professzor úr véleményére.

F. F. Remélem, most sem fognak rácsafolni. Nem akarom se magamat, se másokat illúziókba ringatni, mert tudom, hogy nagyon nehéz éveknek néz elébe Magyar-

ország, Közép-Európa és egész Európa. Az a recesszió, amely Nyugat-Európa közösségének államait éri, nem fog egyhamar elmúlni, és ennek a Nyugat-Kelet vonatkozásban is meglesznek a maga következményei. De azt hiszem, hogy épp ezekben a nehéz időkben mutathatja meg a legjobban egy nemzet, egy ország a maga életképességét, élni akarását, élni tudását és tehetségét. Úgyhogy azt kívánom, maradjon az a mérséklet, az a bölcsesség, az a szélsőségektől való tartózkodás, ami négy év óta - 1989 óta - egészében jellemzi a magyar életet, az, hogy a magyarság megmutatja, tud élni azzal a szabadsággal, amely most a történelemben talán először engedi, hogy minden külföldi hatalom a nyomásától mentesen, szabadon fejthesse ki energiáit. Talán csak egyet kell megjegyezni: a magyarságban, a magyar alkatban mindig volt hajlandóság a pesszimizmusra az elcsüggedésre, mint ahogy azt a magyar irodalom története is megmutatja. Azt kívánom, hogy ez ne tűnjék fel a külföldieknek, mert meg kell mondanom, néha tapasztalom ennek jeleit. Emberek jönnek, Párizsból Prágába vagy Varsóba, Budapestre, és itt nálunk egy kicsit több csüggedéssel, csalódással találkozunk, mint másutt. Azt hiszem, hogy ezt el kell kerülnünk. Könnyű persze egy Párizsból idejött, Párizsban élő magyarnak, magyar franciának, mint én vagyok, tanácsokat adni, de azt hiszem, hogy csüggedésre nincs igazi ok, mert végső soron minden lehetősége, pozitív lehetősége megvan ennek a népnek, ennek az országnak, hogy kivergődjék a kommunizmus nyomorúságából, amelyeknek a méretei tulajdonképpen csak az utóbbi két év során nyilatkoztak meg. Szóval azt kívánom ennek az országnak, hogy ne csüggedjen, hanem: „küzdj és bízva bízzál!” Madách sem volt valami optimista ember. Az ember tragédiája nem optimista mű, de azzal fejeződik be. Amikor nehézségei vannak, akkor kell helytállnia egy országnak.

1993. augusztus

OSZTRÁK ÜNNEPEK, 1995/96

A második köztársaság évfordulója és az osztrák ezredév

1995...

Az ünnepeket úgy kell megülni, ahogy jönnek: 1995-ben lesz 50. évfordulója egy olyan újrakezdésnek, amely nemcsak Ausztria, hanem szomszédai, sőt az egész világ számára fontos volt. A háború vége és a nemzetiszocialista uralom alól való felszabadulás a többszörös értelemben is „boldog Ausztria” számára mindent egybevetve egy immár ötven éve tartó sikertörténet kezdetét is jelentette. A második köztársaság első évtizede alatt Ausztria stabil demokratikus közösséggé fejlődött, amely megúsza a környező országok „népi demokráciáinak” sorsát. A függetlenség lehetősége Ausztriát, mint semleges államot, jóléthez és tekintélyhez segítette. Sikertült alaposan levetkőzni az évszázados monarchikus hagyományokat épűgy, mint az ausztrófasiszmus és nemzetiszocializmus totalitárius intermezzójának hatásait. Annak az államnak, amelyet szerencséjére mindenki akart, abban az évben lesz az ötvenedik évfordulója, amikor (ha sikerül betartani a menetrendet) az Európai Köztársaság tagja is lesz. Ez pedig elég okot ad arra, hogy mérleget vonjunk, állományfelmérést végezzünk, de a jövőbe is pillantsunk. Nemcsak arra kell rákérdeznünk, hogy „mi volt?”, „mire lehetünk büszkék?”, hanem a hiányosságokra és hibákra is, „mi nincsen (még)?”, „mi hiányzik?”.

... és 1996

Boldog Ausztria! Csak egy évvel ezután újra ünnepelhetünk. III. Ottó császár egy 996-os adománylevelében először említette meg az „Ostarrichi” nevet, és ezzel alkalmat adott rá, hogy 1996-ban rögtön egy kerek „névnapot” is ünnepeljünk. Négy évvel 2000, a globális Millennium előtt az osztrák millennium módot ad arra, hogy nagyobb történelmi távlatban is feltegyük a „hogyan” és a „merre”

kérdést. Az előttünk álló *névforduló*, amely önmagában talán nem is olyan jelentős, alkalmat nyújt arra, hogy megvizsgáljuk azokat a meghatározó gondolatokat, terveket, nekigyürkőzéseket és megtorpanásokat, amelyek ötven évnél mélyebben nyúlnak vissza a történelembe. Ki vagy mi Ausztria? Bizonyosan nem egy zárt, központi és egyedülálló képzetrendszer, amelyet nemzeti mítoszoknak álcázva kellene elővarázsolnunk. Sokkal inkább nekigyürkőzések és megtorpanások, sokféle és sok nemzetiségből összetevődő identitás kaleidoszkópja.

Hogyan ünnepeljünk állami jubileumokat?

Azért, hogy a nosztalgikus, giccsbe hajló és sovinsztikus ünnepléseket elkerüljük, a 95/96-os programiroda az osztrák kormány számára a két évforduló megünneplésére olyan programot dolgozott ki, amely egységes koncepción alapszik; egy, az egész érintett időszakon (1995 áprilisától 1996 novemberéig) áthúzódó közös rendezvénysorozat, különböző témákban, olyan önálló eseményekkel, amelyek nem kötődnek szorosan magához az alaptémához. Ezzel Ausztria modern, köztársasági önértelmezése kerül az előtérbe, és sokkal szélesebb elfogadottságra számíthat, mintha csak és kizárólag a millenniumra koncentrálnánk, nemcsak nálunk, de talán az európai államok egész családjában is. A rendezvénysorozat központi gondolata ugyanis éppen az, hogy a köldöknézés helyett a határokon túlra is pillantsunk, és nemzetközi együttműködésre törekedjünk. Ausztria transzferország, emberek és ötletek találkozóhelye (és mindig is az volt), ironikus túlzással még átjáróházak is nevezhetnénk. Ez a kép, amelyet a „boldogok szigetének” metaforája olyan sokáig háttérbe szorított, lesz a

95/95-programorozat mottója is. Az úgynevezett „nemzeti” teljesítmények számbavétele helyett elsősorban a nemzetközi kölcsönhatásban létrejött, múlt- és jelenbeli vívmányokat mutatjuk majd be.

A rendezvénysorozat, amelyeket az osztrák kormány a jubileumok alkalmából szervezni kíván, nem arról szól, hogy ezen időszak eseménynaptárát megtöltsük attraktív ünnepekkel, kiállításokkal, bemutatókkal. A rendezvényeknek maradandó nyomokat kellene hagyniuk, hiszen nemcsak ünnepeknünk, hanem cselekednünk is kell. A hagyományok számbavétele kevésbé fontos, mint az, hogy ösztönzést adjunk a jövőbeni fejlődésnek.

A tematikus hangsúlyoknak ahhoz a területnek kellene kapcsolódnia, amelyekről Ausztria joggal és hitelesen ismert; anélkül, hogy a kritika nélküli dicsőítés hibájába esnénk, sőt, éppen ellenkezőleg, a fejlesztés szándékával. A művészeti és kulturális projektekben éppen ezért nem a muzeális értékek megőrzésének, hanem az új és a kreatív dolgok bemutatásának kell előtérbe kerülnie. Ausztriának, mint jelentős turistaforgalommal megáldott országnak új impulzusokat kellene adnia egy minőségében új, szociálisan és ökológiailag elviselhető minőségi turizmus kifejlesztéséhez. Ausztriának jó példával kellene elől járnia a természet és környezetvédelem területén is. Politikai viszonylatban pedig az eddig sikeresen kialakított demokratikus rendszer megőrzéséről és továbbfejlesztéséről is kell gondolkodnunk, immár az egységes Európa keretében, az egyre erősödő nacionalizmusokat is figyelembevéve.

Az, hogy az ünnepi rendezvényeken ne egy bornírtan nacionalista perspektívára koncentráljunk, azt is jelenti, hogy lehetőleg minél több projektben két- vagy többoldali együttműködésre kell törekednünk. A határokat átlépő együttműködés lényeges szempont lesz a tervek kiválasztásában, legyenek azok bármilyen témájúak. A kiállítások például nem csak az osztrák alkotások bemutatására szolgálnak, hanem hangsúlyozniuk kell a transzferkapcsolatokat, a nemzetközi kölcsönhatásokat is.

Nemzetközi együttműködés

Ez az alapelv határozza meg a 95/96-os programiroda osztrák kormány számára készülő programját: a fő téma, - „Transzfer-ország Ausztria” - határozza meg a megközelítés módját, hiszen Ausztriát olyan helynek tekintjük, amelynek történelmét a sokféle nemzetiség, az állandó kelet-nyugati „import-export” határozta meg. A zenében, festészetben, építészetben, a filmben csakúgy, mint a tudományban és a konyhaművészetben tudvalevőleg rengeteg a kapcsolódási pont mondjuk a szláv, német, magyar és olasz kultúra között. Az újraeledő nacionalizmus idejében azok a projekttemák, amelyek a vándorlásból következő identitásváltozást és transzferkapcsolatokat tartalmazzák, nemcsak potenciálisan felvilágosító hatásúak, hanem tudatosan és egyértelműen a közöset hangsúlyozzák az első szétválasztó jegyekkel szemben.

A létrehozni kívánt együttműködések egész sora mellett része a tervnek az is, hogy nemzetközi színhelyeken, koncentráltan mutakozzunk be. A 95/96-os terv szerint a külföldi bemutkozásokat olyan városokra érdemes koncentrálni, amelyek egyéb rendezvényeikkel egyébként is a nemzetközi figyelem középpontjában állnak. Frankfurt (ahol az 1995-ös nemzetközi könyvvásár középpontjában Ausztria áll), New York (új osztrák kulturális intézet megnyitása, 1996) és Jeruzsálem (3000. évforduló, 1996) mellett természetesen kínálja magát az 1996-os budapesti világkiállítás: Ausztria ott olyan pavilont építhet, amely része lehet a 95/96-os projektnek. Része lehetne a tervnek maga a kiállítás, illetve más, a budapesti világkiállítás területén kívül lezajló rendezvények, koncertek, kiállítások is.

A pavilon megépítésével (különös tekintettel arra, hogy az épületet utána

építésére lehetne felhasználni, különösen azokon a területeken, ahol Ausztria hitelképes mint kompetens kommunikációs partner. Ilyen például az ökológia területe (környezetbarát technológiák), ahol két- vagy többoldali kutatási együttműködést lehet

Dolfuss kancellár beszél a Hazafias Front felvonulásán, 1933 szeptemberében

A Heimwehr egységei a kancellári hivatal előtt, a náci puccskísérelt idején, 1934. július 25-én

egyetemi célokra fogják hasznosítani) egy kiemelkedő osztrák építésztnél kellene megbízni. Az EXPO mottóját („Kommunikáció egy új világért”) osztrák részről az egykori Monarchia országaival, a mostani reformországokkal való új típusú kapcsolatok ki-

kezdeményezni Magyarországgal és más kelet-európai országokkal, és amely az EXPO után az Ausztria-pavilonban megfelelő helyet találhatna rendszeres konferenciák, előadássorozatok, illetve több kutatási ágat befogadó kutatóintézet számára.

A programiroda 95/96-os terveit a szövetségi kormány számára dolgozta ki, az államszövetségi elvek és kooperatív kezdeményezések értelmében. Az egyes osztrák tartományok és települések, illetve más osztrák és külföldi intézmények számára is ma-

gától értetődően bőséges programkínálatot tartalmaz, önálló, de a koncepció egészébe illeszkedő rendezvényekkel. A programiroda feladata az is, hogy a tervezett rendezvényeket a lehetőségek szerint átfogóan dokumentálja.

Nemzetiszocialista puccs Bécsben, 1934. július 25-én. A rendőrség betöri a nácik által elfoglalt rádió épületének kapuját

Anélkül, hogy meg akarnánk előlegezni a 95/96-os rendezvények előkészítésével foglalkozó intézmények és kezdeményezések terveinek nyilvánosságra hozatalát, meg kell jegyeznünk, hogy a magunk autonóm területén a minisztériumok és a helyi testületek, az Osztrák Rádió és Televízió, az érdekképviseletek és egyesületek mind-mind önálló koncepciókat dolgoznak ki, amelyek sok területen nemzetközi kapcsolatrendszerre támaszkodnak. A Kutatási és Tudományos Minisztérium „Millennium-

Dolfuss kancellár ideiglenes ravatalon, a kancellári palotában, 1934. július 25-én

projektje” esetében például egy egész kutatási csomagterv készült, amely a kezdetektől épít Ausztria szomszédainak kreatív elképzeléseire. A hazai és szomszéd országokban élő kutatók és művészek közös feladata lesz, hogy az elválasztó és összekötő elemeket tudományosan feltárják. A Külügy-

minisztérium kulturális szekciója különösen a külföldön bemutatandó művészeti, kulturális és képzési terveket, illetve a külföldi intézmények osztrák jubileumokkal kapcsolatos rendezvényeit kíséri figyelemmel. Nemzetközi kapcsolatokra építő tervekről számoltak be egyes tartományok és városok is, mindenekelőtt a főváros, Bécs, az Osztrák Rádió és Televízió, és egy egész sor jelentkező. A javasolt témák sorában szerepel a bécsi századforduló nemzetközi vonatkozásainak feltárására, kulturális adatbankok, új zenei hálózatok és egy új nemzetközi irodalmi és tudományos alapítvány létrehozása, irodalmi fordítások, antológiák, filmtárak, valamint turisztikai és ökológiai tervek megvalósítása.

A beleszólás kívánatos!

A kettős jubileum koncepcióját az osztrák kormány számára javasolt rendezvénycsomagot még 1993-ban nyilvánosan is bemutatjuk. Egy kísérő kiadványsorozattal pedig tovább szeretnénk ösztönözni a programokról szóló nyilvános vitát. Az egyes programelemeket, a hozzájuk kapcsolódó rendezvényeket és nemzetközi kapcsolatokat (itt különösen fontos a „másik látószögének” figyelembevétele) és azokat az ötleteket, amelyek az ünneplés új, a köztársaság szellemiségének megfelelő kultúráját hozták létre, az egész tervezési szakaszban nyilvánosan és minél szélesebb körben meg kellene vitatni, kívülről által bemutatni, kommentálni és (persze szolidárisan) kritizálni. A „tervezni, vitázni, lemondani” jelmondatot felválthatjuk a „vitázni, tervezni, végrehajtani” jelmondatokkal. El kell gondolkoznunk az állami ünnepek helyiértékéről, illetve azokról a lehetőségekről és esélyekről, hogy ezeket a jövőformáló kezdeményezéseket - Ausztria határain kívül is - felhasználjuk.

Ez a beszámoló felhívás is akar lenni: gyűjtsünk ötleteket és javaslatokat! A programiroda koncepciója nem „kész”, végleges rendezvénynaplár, sokkal inkább olyan szervezeti keret, amelyet a tervezés és megvalósítás további szakaszában új és új ötletekkel, a témák és rendezvények további konkretizálásával kell kitöltenünk.

Módos Márton fordítása

TALÁLKOZÁSOK

ARANYVASÁRNAP AZ ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

Az Európai Utas szerkesztősége december 19-én az Írók Könyvesboltjában köszöntötte a 75 éves Mándy Ivánt, akinek ünneplésére sokan eljöttek, többek között a főváros, valamint az FTC és az MTK vezetői

Mándy régi futballmeccsekről mesél - hallgatja Módos Péter, Kiss László és Bakos Antal

A főváros nevében Marschall Miklós gratulál, a háttérben Kiss László, az FTC elnökhelyettese

Az Írók Könyvesboltja nevében Kiss Bernadett köszönti az írókat

Balassa Péter felolvas

TALÁLKOZÁSOK

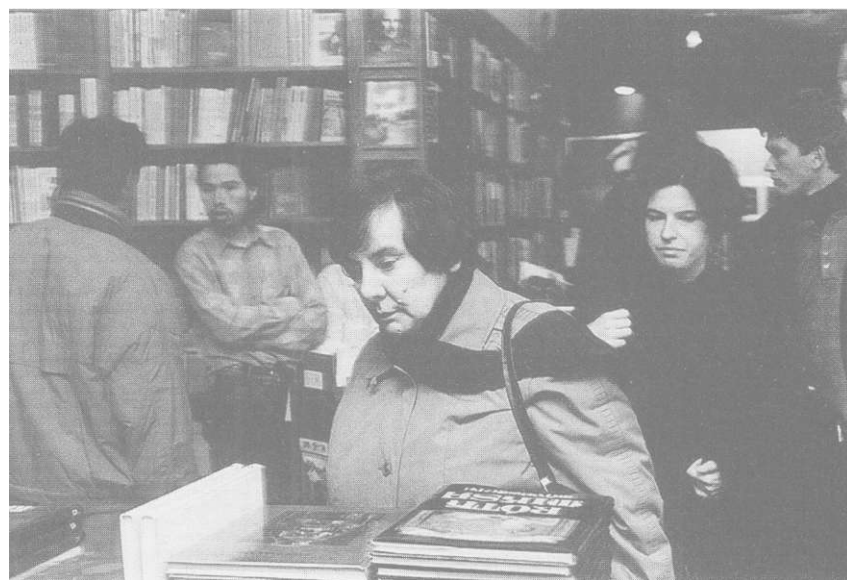

Mándy Ivánt köszönti az MTK
nevében Bakos Antal

Beke Kata könyvet válogat
(lent balra)

Lipovecz Iván mint vendég -
derűsen figyel (lent jobbra)

A köszöntők sorában Marschall
Miklós, Vujicsics Sztoján és
Kárpáti Tamás

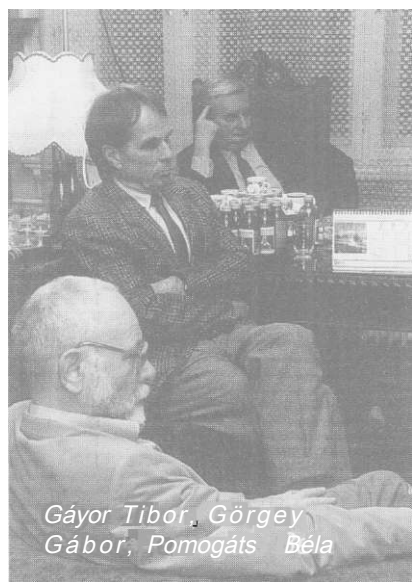
Az előadók...

BUSEK-GÖNCZ TALÁLKOZÓ AZ EURÓPAI UTAS SZERKESZTŐSÉGÉBEN

Immár hagyományosnak tekinthető a magyar-osztrák értelmiségi párbeszéd év végén tartott budapesti találkozója az Írószövetségben. Ezúttal '93 december 8-án találkozott dr. Erhard Busek, osztrák alkancellár és Göncz Árpád az Európai Utas szerkesztőivel és munkatársaival, s kötetlen eszmecsere folytattak a közép-európai kulturális együttműködés lehetőségeiről.

...és a hallgatóság

Gáyor Tibor, Görgey
Gábor, Pomogáts Béla

Kávészünet

OLASZ-MAGYAR KAPCSOLATOK

December 10-én az Olasz Kultúrintézet rendezésében mutatták be Budapesten az *Il Veltro* című kulturális folyóirat kétkötetes különszámát, amely az olasz-magyar kapcsolatok történetét tárja elénk. Az eseményen jelen volt Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke, Vittorio Amedeo Farinelli, az Olasz Köztársaság budapesti nagykövete, Vincenzo Cappelletti, az *Il Veltro* igazgatófőszerkesztője, és Giuseppe Manica, a budapesti Olasz Kultúrintézet igazgatója.

Köszöntőjében Göncz Árpád diákkori olasz élményeiről beszélt:

- Olaszországnak köszönhetem, hogy fiatal jogáshallgatóként az akkori Olasz Követségen - az az épület ma már a Rádióhoz tartozik - az összes olasz állami múzeumokba ingyenes belépőt kaptam. Olaszországnak köszönhetem - pontosabban a Velencei Biennálénak -, hogy ma is azonnal felismerem, hogy a világ mely tájáról származik egy festmény, témájától és stílusától függetlenül. Mert ott tanultam meg, hogy a napsugárzás, a koloritok adják meg minden táj jellegzetességét.

És semmiképpen nem tudom szétválasztani magamban azt a tudást, amit Olaszországtól - az olasz hagyományoktól, művészetektől, regényírástól -, és azt, amit Magyarországtól kaptam. S ez jellemzi az egész nemzedékemet. Nekünk Olaszország mindig ott-hont adott, és én minden fekete macskában arra a macskára ismerem, amely a legolcsóbb firenzei szálloda tetőablakán jött be hozzám egy éjszaka. Énszerintem ez a macska is kultúra volt. Elnézést, hogy saját emlékeimmel hozakodom elő, de úgy érzem, hogy a két ország kapcsolatrendszerében a magánügyek néha legalább olyan fontosak, mint a hivatalos kapcsola-

latok. És valamilyen módon Olaszország minden magyar értelmiségi magánkultúrájába beépült.

PAPP GÁBOR ZSIGMOND: *Sárközy Péter, a római La Sapienza Egyetem magyar tanszékének vezetője, szerzőként szerepel a kiadványban. Kérem, mondjon néhány szót az Il Veltró-ról.*

SÁRKÖZY PÉTER: Az *Il Veltro* egy nagy hagyományokkal rendelkező kulturális folyóirat. A címe - „Agár” - Dante Isteni színjátékának első szimbólumai közül való.

A folyóirat az utóbbi években rendszeresen jelentetett meg különszámokat például Ausztria és Olaszország kapcsolatáról, a dán-olasz kapcsolatokról, vagy az amerikai olasz kultúra történetéről. Ebben a keretben gondolták még 1990-ben, hogy kiadják ezt az olasz-magyar számot, és bár elég lassan készült, de éppen ezért nagyon bőséges és színvonalas anyag gyűlt össze.

P. G. Zs.: *Ebben a két vaskos kötetben tudomány, kultúra és történelem egyaránt található.*

S. P.: Igen. Az lenne a lényeg, hogy ne csak az egyes témákat kutató szakma, hanem a széles olva-

sóközönség is láthassa, hogy mennyire gazdag az olasz-magyar kapcsolatok 1100 éves története. Tehát ez nem szakmai, hanem egy nagyon jelentős kulturális kiadvány, amely felhívja a művelt olasz közönség figyelmét a magyar-olasz kapcsolattörténetre.

P. G. Zs.: *Kik azok az olasz történészek, hungarológusok, akik szerepelnek a kötetekben?*

S. P.: A különböző egyetemi magyar katedrák tanszékvezetői: például Amadeo di Francesco a Nápolyi Egyetemről, Roberto Ruspanti, az Udinei Egyetemről, vagy Gianpiero Cavaglia, a Torinói Egyetem nemrég elhunyt professzora, akinek két utolsó posztumusz tanulmánya itt jelent meg.

Másrészt olyan történészek és kultúrtörténészek, akik ugyan nem hungarológusok, de foglalkoznak magyar történelemmel; így Franco Cardini, firenzei professzor Ozorai Pipórol írt, Giuseppe Monsagrati pedig a Kossuth-gyerekek itáliai éveiről számol be. És ne feledkezzünk meg a magyar italianisták részvételéről sem, hiszen Herczeg Gyulától kezdve Jászay Magdán át Nemeskürty Istvánig számos magyar szakértő szerepel tanulmánnyal.

P. G. Zs.: Ez a két kötet csak olasz nyelvű. Magyarul nem jelenik meg hasonló?

S. P.: Sajnos nem tudok róla. Elég sok a pótolnivalónk ezen a téren. Jászay Magda *Párhuzamok és kereszteződések - a magyar-olasz kapcsolatok történetéből* című művén kívül nem tudunk semmit a magyar közönség kezébe adni, Szauder József könyve pedig, a *Magyar irodalom - olasz irodalom 1963-ban*, több mint harminc éve jelent meg utoljára. Úgyhogy eléggé le vagyunk maradva.

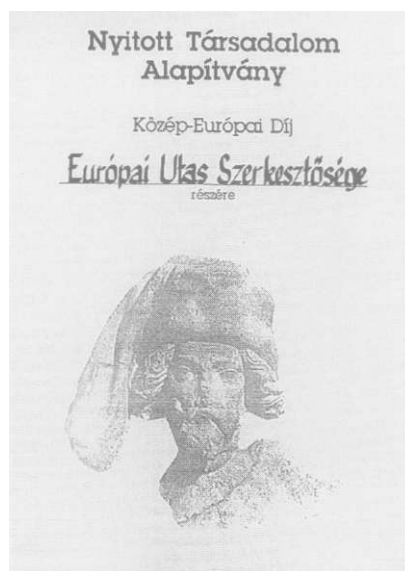
P. G. Zs.: Vincenzo Cappelletti az *Il Veltro* alapító-főszerkesztője. Miért tartották fontosnak, hogy könyvet adjanak ki a két ország kapcsolattörténetéről?

VINCENZO CAPPELLETTI: Az a gazdag együttműködés, amely Rómában a Magyar Akadémián keresztül és Budapesten az Olasz Intézetén keresztül összekapcsolja a két kultúrát, ösztönzött bennünket arra, hogy különszámot jelentessünk meg. Országaink történelme és kultúrája olyan sok ponton kapcsolódik egymáshoz, hogy a kiadott írások két, egyenként 300 oldalas könyvet tesznek ki.

P. G. Zs.: Hány tanulmány szerepel a kötetekben, és mi a vezérfonaluk?

V. C.: Azt hiszem, úgy ötven írás lehet, de nem számoltam meg. Úgy érzem, sikerült rávilágítanunk a két nép közös történetének minden pontjára. Attól kezdve, hogy Szent István átveszi a koronát II. Szilveszter pápától, a XV. századi Buda és a Mediciek Firenzéje közötti szoros kapcsolatokig, vagy a bolognai, padovai és ferrarai egyetemeken tanult magyar diákoktól a magyar reformkor és az olasz risorgimento találkozási pontjáig rengeteg dologról szól ez a könyv. Valóságos regény. Érdeemes elolvasni.

Papp Gábor Zsigmond

Folyóiratunkat az elmúlt év decemberében a *Nytott Társadalom Alapítvány Közép-Európa-díjával* tüntették ki.

SZÁMUNK SZERZŐI

BARÁT JÓZSEF (1952-)
újságíró

BODOR FERENC (1941-)
könyvtáros

CZINE MIHÁLY (1929-)
irodalomtörténész, kritikus

CSÍKI LÁSZLÓ (1944-)
író, költő

CSUKÁS ISTVÁN (1936-)
író, költő

DOBAI PÉTER (1944-)
író

DOBOS LÁSZLÓ (1930-)
író, Pozsony

ESTERHÁZY PÉTER (1950-)
író

FEJTŐ FERENC (1909-)
történész, író, Párizs

FODOR ANDRÁS (1929-)
író

GÖRÖMBEI ANDRÁS (1945-)
irodalomtörténész

GREDEL LAJOS (1948-)
író, Pozsony

GYÖRFFY MIKLÓS (1942-)
író, irodalomtörténész

GYURKOVICS TIBOR (1931-)
író

HEINZ RÖGL (1943-)
újságíró, szerkesztő

JELENÍTS ISTVÁN (1932-)
tanár, piarista tartományfőnök

JÓKAI ANNA
író

KALÁSZ MÁRTON (1943-)
költő

KENDE PÉTER (1927-)
politológus, Párizs

KERTÉSZ IMRE (1929-)
író

KISS GY. CSABA (1945-)
polonista

KIŠ, DANILO (1935-1989)
szerb író

KLENJÁNSZKY TAMÁS
(1944-)
szerkesztő

KŐBÁNYAI JÁNOS (1950-)
író

LÁZÁR ERVIN (1936-)
író

LENGYEL BALÁZS (1918-)
író, kritikus

LUTTER TIBOR (1910-1960)
irodalomtörténész

MONOSZLÓY DEZSŐ (1923-)
író

NÉMETH LAJOS (1929-1992)
művészettörténész

PAPP GÁBOR ZSIGMOND
(1968-) műfordító, szerkesztő

PARTI NAGY LAJOS
(1953-) költő

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

SÁNDOR IVÁN (1930-)
író, kritikus

SPIRÓ GYÖRGY (1946-)
író, irodalomtörténész

SÜTŐ ANDRÁS (1927-)
író, Marosvásárhely

TÓTH BÁLINT (1929-)
költő, író

VIDOR MIKLÓS (1923-)
író, költő

VUJICSICS SZTOJÁN (1933-)
író, irodalomtörténész

ZÁDOR ANDRÁS (1912-)
irodalomtörténész, Prága

EURÓPAI UTAS- EUROPEAN TRAVELLER 1994/1 SUMMARY

By the time this issue is published the events of the European Cultural Month will have begun in Budapest. The city gives venue to these ceremonies by the request of the European Communities. But it is not only during this month that Budapest demands the role of a European cultural centre: its history, present mood and ambitions all give reason for this. In his interview given to *Európai Utas* the city's mayor, *Gábor Demszky* speaks about this and explains what Budapest means to him personally, what the city council does and plans so that Budapest becomes the culturized capital of Hungary.

Európai Utas plans to join the Month's programs. Writers and critics compiled the biggest part of this issue by collecting short works from great Hungarian artists of the past one hundred years. The compilation concentrates on literatura, but mentions other art forms and the cultures of neighbouring countries and the whole of Central European culture as well.

The other block of articles deals with the region's present politics and society. The photo-essay by *János Kőbányai* portrays the besieged Sarajevo. *Péter Kende* dissects the problem of the nations

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER

1993/3 SUMMARY

living in the Danube-region. *Ferenc Fejtő* draws the balance of the post socialist Hungary of the past four years. This is also the topic of the interview given by *Ralf Dahrendorf* in London. The article of *Heinz Rögl*, written on the occasion of the "Austrian Millenium", deals with the birth history and present of the Austrian Republic.

The next issue of *Európai Utas* will be published in June.

EUROPÄISCHER REISENDER 14 - RESÜMÉE

Als unsere Nummer erscheint, sind die Veranstaltungen des *Europäischen Kulturmonates* in Budapest schon im Gange, dessen Gastgeber im Auftrag der Europäischen Gemeinschaft heuer die ungarische Hauptstadt ist. Natürlich halten wir Budapest nicht nur für diesen einen Monat für eine der wichtigen Orten europäischer Kultur, ihre Geschichte, ihr heutiger Geist und ihre Bestrebungen geben einen guten Grund dafür. Budapester Oberbürgermeister *Gábor Demszky* spricht darüber in seinem Interview mit *Ferenc Bodor*; er erzählt, was die Stadt für ihn persönlich bedeutet und was die Stadtregierung für die Kulturstadt Budapest tut.

Mit unseren Mitteln möchten wir uns zu dieser Veranstaltungsreihe anschliessen. Im Hauptteil unserer Frühlingsnummer wird deshalb eine Zusammenstellung zu lesen, in dem Schriftsteller und Kritiker die grossen Gestalten ungarischer Literatur der letzten hundert Jahre aufbeschwören.

Obwohl diese Zusammenstellung sich hauptsächlich auf Literatur konzentriert, werden jedoch andere Kunstarten sowie Künstler anderer mitteleuropäischer Länder miteinbezogen.

Die momentane gesellschaftliche und politischen Lage unserer Region wird im nächsten Block unserer Artikeln untersucht. In seinem Photo-Essay zeigt *János Kőbányai* das Leben im zerstörten Sarajevo. *Péter Kende* untersucht in seinem Artikel die nationalen Probleme der Donau-Länder. *Ferenc Fejtő* zieht in einem Interview Bilanz der vier postsozialistischen Jahren Ungarns. Dasselbe hat auch das Londoner Gespräch mit *Ralph Dahrendorf* zum Thema. Geburt, Geschichte und Perspektiven der Österreichischen Republik hat der Artikel von *Heinz Rögl* zum Thema, der anlässlich des Österreichischen Milleniums geschrieben wurde.

Unsere nächste Nummer erscheint im Juni.

IL VIAGGIATORE EUROPEO NO 14.-SOMMARIO

Nel momento in cui il presente numero sarà uscito, a Budapest saranno già in corso le manifestazioni del Mese Culturale Europeo, ospitate quest'anno, dietro incarico della Comunità Europea, della capitale magiara. Budapest ovviamente non si propone solo per questo mese di essera sede privilegiata della culture europea; la sua storia, il suo spirito odierno e le sue mire sono di giustificazione

sufficiente per questa sua aspirazione. Ne parla il sindaco della città, *Gábor Demszky* nell'intervista rilasciata all'*Európai Utas*. Egli racconta che cosa significa Budapest per lui, per la sua persona e anche quanto fa ed ha in progetto di fare il Comune nell'interesse di una capitale ungherese civile.

L'*Európai Utas* intende aderire con i propri mezzi ai programmi del Mese. Il filone del nostro numero è costituito da una compilazione in cui sono dagli scrittori e critici a rievocare, in iscritti brevi, i grandi creatori della cultura ungherese di cent'anni. Il caleidoscopio predilige la letteratura; offrendo, nel contempo, la possibilità di gettaro una occhiata anche ad altri settori artistici nonché alla cultura dei passi vicini, dell'intera Mitteleuropa.

Un altero blocco dei nostri articoli è dedicato alla situazione attuale socio-politica appunto di questa regione. Il foto-reportage di *János Kőbányai* offre una immagine di come è la città di Sarajevo stretta in assedio. Il saggio di *Péter Kende* è ala riceros di risposte da dare ai problemi nazionali dei popoli che convivono nel bacino danubiano. *Ferenc Fejtő* fa il bilancio, in una sua intervista, dei quattro anni dell'Ungheria postsocialista. Ha per stesso argomento anche la dichiarazione rilasciata a Londra da *Ralf Dahrendorf* a *József Barát*. L'articolo di *Heinz Rögl* si occupa della nascita, della storia e del presente della Repubblica Austriaca.

Il prossimo numero dell'*Európai Utas* uscirà in giugno.

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országaiban mindenütt találkozhat
a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának,
a Gan-nak a pénzügyintézetével.

A világ nemzetközi pénzügyi piacán tekintélyt szerzett intézményhálózat
magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

VELÜNK

NEM KÖTELEZŐ

VELÜNK

ÉRDEMES

Új címünk: BUDAPEST

Hamzsabégyi út 37.

EURÓPAI KULTURÁLIS HÓNAP

Budapesti Tavaszi Fesztivál

Európai utas

Ára: 149 Ft

JUBILATE EUROPA